หัตถกรรมไทย
ความเป็นมาและการผลิตในปัจจุบัน
ศึกษากรณี : ช่างปั้นหล่อพระ

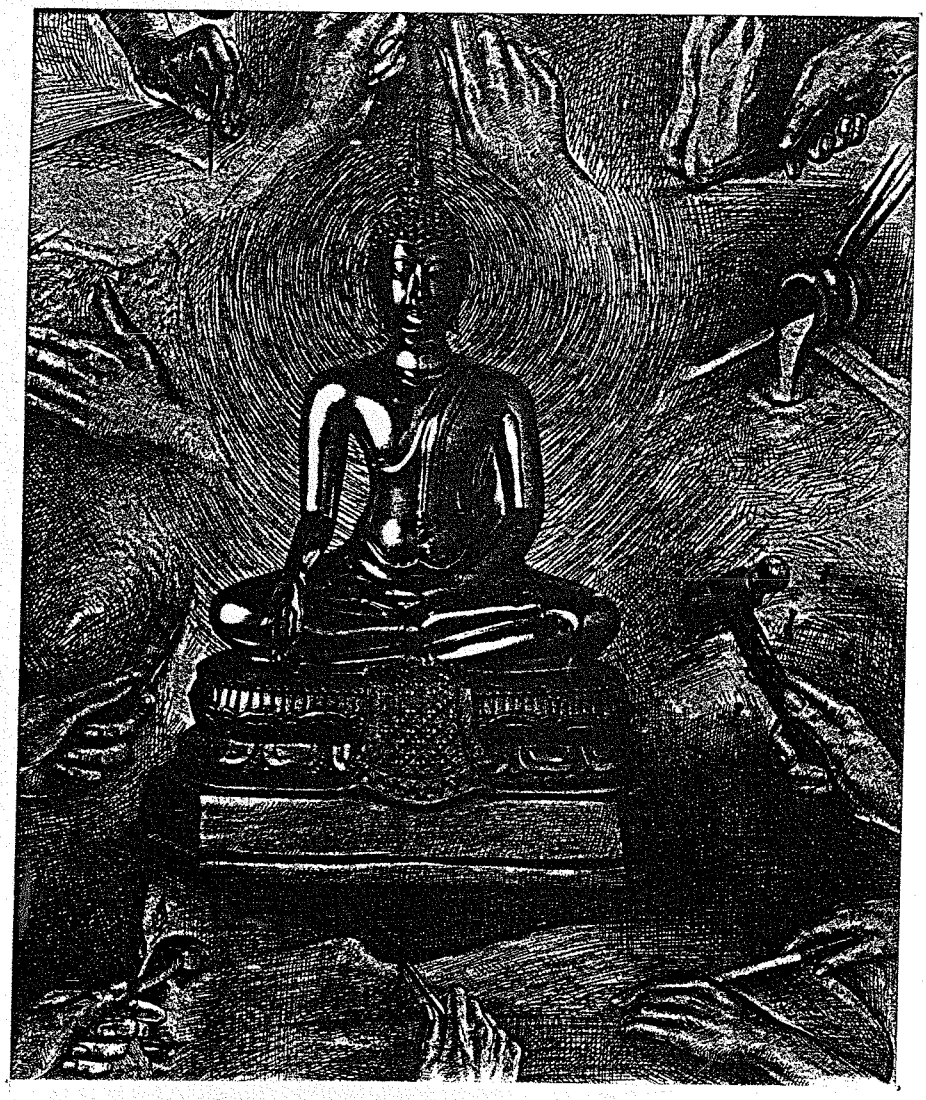

รองศาสตราจารย์ วัฒนะ จูฑะวิภาต
สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2542

หัตถกรรมไทย
ความเป็นมาและการผลิตในปัจจุบัน

ศึกษากรณี : ช่างปั้นหล่อพระ

รองศาสตราจารย์ วัฒนะ จุฑะวิภาต

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2542

ในปีพุทธศักราช 2520 ข้าพเจ้าได้รับพระมหากรุณาธิคุณสถาปนา
สิริยศเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ได้ก่อตั้งเงินทุนเป็นการเฉลิมฉลอง กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์ในการทำนุบำรุงส่งเสริม
การศึกษาและวิจัยความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวรรยธรรมของชนชาติไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย
โดยถือว่านอกจากศิลปวัฒนธรรม เทคโนโลยีและวิชาการที่เรียนรู้กันตามสากลนิยมแล้ว
ยังมีส่วนความรู้ที่คนไทยเป็นผู้สร้างสรรค์ ปรับเปลี่ยนขึ้นมา สมควรที่เราจะสนใจศึกษา
ให้เข้าอย่างถ่องแท้ กิจกรรมของกองทุนเท่าที่ผ่านมามีอยู่หลายอย่าง เช่นได้จัดปาฐกถา
สิรินธร เรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิสาขาต่าง ๆ มาเป็นผู้แสดง และได้ขออนุญาตท่านผู้แสดง
ปาฐกถาพิมพ์ปาฐกถาเผยแพร่วิชาการให้แพร่หลายยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังให้ทุนส่งเสริม
การวิจัย อุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า โดยมีคณาจารย์และผู้ทรงคุณวุฒิ
ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นผู้คัดเลือก ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าหนังสือทุกเล่มที่จัดพิมพ์
ขึ้นจะมีประโยชน์ในการค้นคว้าเพิ่มพูนความรู้ของผู้อ่านสืบต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่อง หัตถกรรมไทย: ความเป็นมาและการผลิตในปัจจุบัน ศึกษากรณี การทำบาตรพระ การปั้นหล่อพระ การทำขลุ่ย การทำของเล่นด้วยไม้ระกำ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี ปีงบประมาณ 2535 นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้น

เนื่องจากความซับซ้อนและความหลากหลายของเรื่องราวและข้อมูลรายงานการวิจัยเรื่องหัตถกรรมไทย จึงจัดทำเป็นสี่เรื่องย่อย ทุกเล่มเป็นอิสระแต่เป็นหัตถกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นในเขตกรุงเทพฯ และธนบุรี ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคม ถือเป็นการบันทึกเหตุการณ์ความเป็นอยู่ของผู้ผลิตซึ่งมีสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

งานวิจัยที่สำเร็จด้วยดีจากความช่วยเหลือจากอาจารย์ยุรารัตน์ ยุราพันธุ์ อาจารย์นิจ หิญธีระนันท์น อาจารย์เฉิดโฉม ส.จันทราทิพย์ อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมานเหมินทร์ รองศาสตราจารย์ ดร.ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ ศาสตราจารย์ผุสดี ทิพทัส สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์ คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ คุณธรรมรัตน์ ธรรมรงค์รัตน์ และที่สำคัญคือ ช่างนิรนามหลายท่านที่เป็น "ครู" ยินดีถ่ายทอดความรู้เชิงช่าง อย่างไม่ปิดบังนับเป็นความกรุณาอย่างที่สุด อันเป็นผลให้ได้รับรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษแห่งชาวสยาม ผู้วิจัยขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

รองศาสตราจารย์ วัฒนะ จูฑะวิภาต

สารบัญ

		หน้า
กิตติกรรมประกาศ		
บทที่ 1	**บทนำ**	1
	ความเป็นมาของปัญหา	2
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
	ขอบเขตการวิจัย	2
	วิธีการดำเนินการวิจัย	2
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	2
บทที่ 2	**ประวัติพระพุทธรูป**	3
	กำเนิดพระพุทธรูป	4
	พระพุทธรูปในประเทศไทย	6
	พระพุทธรูปปางต่าง ๆ	19
	หลักในการทำพระพุทธรูป	56
	คติและความเชื่อเกี่ยวกับการหล่อพระพุทธรูป	56
บทที่ 3	**ชุมชนบ้านช่างหล่อ**	58
	ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านช่างหล่อ	58
	ชุมชนบ้านช่างหล่อในอดีต	59
	จุดประสงค์ในการหล่อพระ	60
	การถ่ายทอดการหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ	61
บทที่ 4	**การหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ**	65
	ขั้นตอนการหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ	65
	วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้ในการหล่อพระในปัจจุบัน	94
บทที่ 5	**ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ**	100
	ชุมชนบ้านช่างหล่อในปัจจุบัน	100
	การเสื่อมสูญของหัตถกรรมการหล่อพระ	102
	ปัญหาและอุปสรรคของการสืบทอดการหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ	104
	การอนุรักษ์และสืบทอดการหล่อพระ	105
บรรณานุกรม		108

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

กรุงเทพมหานครหรือเมืองบางกอก ในอดีตนั้นเดิมเป็นเมืองเล็ก ๆ มีชุมชนอาชีพต่าง ๆ เป็นแหล่งผลิตปัจจัยสำคัญในการครองชีพอยู่ทั่วไป ตั้งแต่ชุมชนชาวสวน ชาวนา จนถึงชุมชนช่างหรือหมู่บ้านหัตถกรรมต่าง ๆ อยู่หลายหมู่บ้าน ซึ่งยังปรากฏชื่อหมู่บ้านที่บ่งบอกประเภทของหัตถกรรมประจำหมู่บ้านสืบมาจนทุกวันนี้ เช่น บ้านบาตร บ้านดอกไม้ บ้านพานถม บ้านตีทอง บ้านหม้อ บ้านนางเลิ้ง บ้านช่างหล่อ บ้านบุ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า หมู่บ้านหัตถกรรมเหล่านี้ ในปัจจุบันเหลือเพียงชื่อเสียงเป็นส่วนใหญ่ไม่มีการทำงานหัตถกรรมตามชื่อของหมู่บ้านแล้ว จะยังมีการทำหัตถกรรมหรือยังประกอบอาชีพตามชื่อเสียงของหมู่บ้านเพียงไม่กี่แห่ง เช่น บ้านช่างหล่อ บ้านบาตร บ้านบุ โดยเฉพาะบ้านช่างหล่อซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่กลางเมืองล้อมรอบด้วยสิ่งก่อสร้างและวิถีชีวิตสมัยใหม่นั้น แต่ชาวบ้านช่างหล่อก็ยังคงมีอาชีพหล่อพระ ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ในขณะที่หลายหมู่บ้านอื่นไม่มีการประกอบอาชีพดังกล่าวแล้วยังคงเหลือเพียงชื่อหมู่บ้านเท่านั้น หมู่บ้านหัตถกรรมเหล่านี้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นภูมิหลังของชุมชนบางกอกในอดีตได้ดี แต่ด้วยความเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมู่บ้านหัตถกรรมเหล่านี้จึงต้องปรับตัวเข้ากับความเปลี่ยนแปลงมิฉะนั้นจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้

บ้านช่างหล่อเป็นหมู่บ้านกลางเมืองที่ยังคงอยู่ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคม ช่างหล่อพระของบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ยังสืบทอดการหล่อพระตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาจนถึงปัจจุบัน นับเป็นช่างหัตถกรรมเก่าแก่ของชุมชนบ้านช่างหล่อที่ยังสามารถทวนกระแสสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมอุตสาหกรรมได้อย่างน่าสนใจยิ่ง เรื่องราวการหล่อพระของ

บ้านช่างหล่อจึงควรที่จะได้นำมาศึกษา เพื่อที่จะได้อนุรักษ์งานหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยประเภทนี้มิให้สูญไปตามกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่ล้อมอยู่รอบด้าน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาความเป็นมาของช่างหล่อพระ ชุมชนบ้านช่างหล่อตลอดจนประเพณี คติความเชื่อของช่าง

2. ศึกษากระบวนการสร้างสรรค์งานหล่อพระในด้านวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ รูปแบบและกระบวนการผลิต

3. ศึกษาวิธีการถ่ายทอดความรู้เชิงช่าง และบทบาทของช่างหล่อพระในปัจจุบัน

4. ศึกษาแนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดฝีมือช่างหล่อพระชุมชนบ้านช่างหล่อ ตลอดจนข้อเสนอแนะในการประยุกต์ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยงานศิลปหัตถกรรมการหล่อพระ ของชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับความเป็นมาของการหล่อพระ

2. สำรวจชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

3. สัมภาษณ์ช่างหล่อพระที่ยังคงประกอบอาชีพหล่อพระอยู่

4. บันทึกภาพขั้นตอนและวิธีการสร้างสรรค์ผลงานศิลปหัตถกรรมประเภทหล่อพระอย่างละเอียดทุกขั้นตอน

5. วิเคราะห์ความเป็นมาของช่างหล่อพระชุมชนบ้านช่างหล่อ และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของช่างหล่อพระจากอดีตถึงปัจจุบัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้หลักฐานข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา บทบาท ตลอดจนผลงานของช่างหล่อพระชุมชนบ้านช่างหล่อ อันจะทำให้บุคคลรุ่นหลังได้มีโอกาสศึกษาเพื่อร่วมกันสืบทอดและดำรงรักษาไว้ซึ่งศิลปหัตถกรรมพื้นฐาน

2. ได้ข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์ สืบทอด ตลอดจนพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมที่มีค่ายิ่งของไทยให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันและอนาคต

บทที่ 2
ประวัติพระพุทธรูป

ศิลปะการหล่อพระของไทยแต่โบราณถือได้ว่าเป็นศิลปะการหล่อชั้นสูงแขนงหนึ่งของไทย การหล่อพระเป็นหนึ่งในงานช่างสิบหมู่ ซึ่งประกอบด้วย[1]

1. **หมู่ช่างเขียน** ประกอบด้วยช่างเขียน ช่างปิดทอง ช่างลงรัก ช่างแกะ ช่างปั้น ช่างหุ่น และช่างอื่น ๆ

2. **หมู่ช่างแกะ** มีทั้งช่างแกะตรา ช่างแกะลาย ช่างแกะพระหรือภาพ ซึ่งหมายรวมไปถึงช่างเงิน ช่างทอง ช่างเพชรพลอย

3. **หมู่ช่างหุ่น** มีช่างไม้ ช่างไม้สูง ช่างเลื่อย ช่างปากไม้ ช่างทำหุ่น รูปคน สัตว์ หัวโขน ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างไม้

4. **หมู่ช่างปั้น** มีช่างขี้ผึ้ง ช่างปูน ช่างขึ้นรูป ช่างหุ่น

5. **หมู่ช่างปูน** มีช่างปั้น ช่างปูนก่อ ช่างปูนฉาบ ช่างปั้นปูน

6. **หมู่ช่างรัก** มีช่างลงรัก ช่างปิดทอง ช่างประดับกระจก ช่างมุก ช่างเครื่องเงิน

7. **หมู่ช่างบุ** เป็นช่างเดี่ยว แต่ก็หมายรวมไปถึงช่างโลหะด้วย

8. **หมู่ช่างกลึง** เป็นช่างไม้ ช่างแกะงา ช่างทำกลอง และเกี่ยวข้องกับช่างลงรัก ช่างปิดทอง ช่างประดับกระจก ช่างเขียน

9. **หมู่ช่างสลัก** มีช่างฉลุ ช่างกระดาษ ช่างหยวก ช่างเครื่องสด

10. **หมู่ช่างหล่อ** มีช่างหุ่นดิน ช่างขี้ผึ้ง ช่างผสมโลหะ

ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติ ความรู้เรื่องการหล่อพระของช่างไทยเป็นสิ่งที่สืบทอดและสั่งสอนกันมาในครอบครัวหลายชั่วอายุคนนานกว่า 700 ปี และมักจะถ่ายทอดกันด้วยวาจามากกว่าการสอนตามตำรา งานการหล่อพระนั้นเป็นงานที่ได้รับการยกย่องจากสังคมเพราะประเทศไทยเรานั้นเป็นสังคมพุทธ การหล่อพระเท่ากับเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา ในการดำรงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่และสืบทอดมา

จนถึงปัจจุบัน สิ่งหนึ่งที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและเป็นสิ่งที่เป็นรูปสักการรูปเคารพก็คือพระพุทธรูป ซึ่งเป็นเสมือนสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ถาวรวัตถุทางพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า เพื่อให้พุทธสาวกทั้งหลายได้เคารพสักการะ มีด้วยกัน 4 ประการคือ ธาตุเจดีย์ ได้แก่ เจดีย์บรรจุอัฐิ บริโภคเจดีย์ ได้แก่ สังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน ตลอดจนเครื่องอัฐบริขาร ธรรมเจดีย์ ได้แก่ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า รวมทั้งพระไตรปิฎก อันประกอบด้วยพระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์ อุเทสิกเจดีย์ ได้แก่ สิ่งที่สร้างถวายพระพุทธเจ้าโดยเจตนาสร้าง เช่น วัด พระพุทธรูป เจดีย์ ฯลฯ พระพุทธรูปจึงเป็นรูปเคารพที่สำคัญประเภทหนึ่ง

กำเนิดพระพุทธรูป

ได้มีการพบหลักฐานเกี่ยวกับศิลปวัตถุสถานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย กล่าวคือในราว พ.ศ. 270 - 311 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งราชวงศ์โมริยะ พระองค์ทรงเป็นมหากษัตริย์ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ได้ทรงอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างมากจนถึงกับยกพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศอินเดีย ได้ทรงสร้างพุทธเจดีย์พระสถูปหลายแห่ง ลักษณะของพระสถูปกลมรูปทรงเหมือนขันน้ำหรือโอ่งคว่ำข้างบนทำเป็นพุทธอาสน์สี่เหลี่ยมตั้งไว้ และมีฉัตรคล้ายร่มปักบนเป็นยอด ใต้ตัวสถูปทำเป็นฐานและที่สำหรับเดินประทักษิณ มีรั้วล้อมรอบภายนอก รั้วนั้นก็มักทำด้วยศิลา ประเทศอินเดียในสมัยมีข้อห้ามมิให้ทำรูปคนสำหรับเคารพ คือไม่ทำรูปพระพุทธองค์เป็นรูปมนุษย์ จึงทำแต่รูปอื่นเป็นสัญลักษณ์ขึ้นแทน ในครั้งแรกนิยมการสร้างสัญลักษณ์ที่เป็นกำเนิดของศาสนา เช่น ต้นโพธิ์ แสดงถึงการตรัสรู้ ปางมหาภิเนษกรมณ์ก็เป็นรูปม้าผูกเครื่องไม่มีคนขี่ ปางประทานปฐมเทศนาทำเป็นรูปธรรมจักรีรูปกวางหมอบอันหมายความว่าทรงแสดงพระธรรมจักรในมฤคทายวัน ปางประสูติก็ทำรูปพระนางศิริมหามายากำลังประทับนั่งหรือยืนอยู่บนดอกบัว มีช้างสองเชือกถือเต้าน้ำหรือปูรณฆฏะ เทลงบนเศียรของนางกษัตริย์ที่ปรากฏอยู่ที่พระมหาสถูปสาญจี[2]

สำหรับรูปพระพุทธองค์ที่ทำเป็นแบบรูปมนุษย์เกิดขึ้นภายหลังพุทธศตวรรษที่ 6 ในสมัยพระเจ้ามิลินท์[3] เป็นฝีมือช่างแคว้นคันธาระ และช่างเมืองมถุราในประเทศปากีสถานและอาฟกานิสถานปัจจุบัน จากนั้นก็เกิดสกุลช่างอีกสกุลหนึ่งทางภาคใต้ของอินเดียที่เมืองอมรวดี ได้มีนักปราชญ์บางคนกล่าวว่าพระพุทธรูปเกิดขึ้นครั้งแรกในรัชกาลพระเจ้ากนิษกะ ระหว่างพ.ศ. 662 - 706 เป็นฝีมือช่างกรีกโรมัน เชื่อว่าได้รับอิทธิพลและพวกช่างมาจากทางเอเชียตะวันตก เหตุที่ได้สร้างพระพุทธรูปภายหลังพุทธนิพพานมานานนี้เอง จึงอนุโลมสร้างแบบขึ้นตามมหาปุริสลักษณะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและตามที่ตำรากล่าวไว้ เพื่อเป็นพุทธานุสติให้บุคคลได้เห็นรูปพระองค์ท่านแล้วระลึกถึงท่านผู้เป็นเจ้าของศาสนา ให้ประพฤติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ โดยมิได้คำนึงที่จะทำให้เหมือนพระองค์โดยแท้[4] พระพุทธรูปที่สร้างขึ้น

เป็นครั้งแรกเรียกว่าแบบ "คันธารราฐ" หรือสมัยคันธารราฐ ต่อมาก็มีสืบต่อกันมาอีกหลายสมัยในประเทศอินเดีย ซึ่งได้แก่ สมัยอมรวดี สมัยคุปตะ สมัยปาละ สมัยอนุราธปุระ ในแต่ละสมัยพระพุทธรูปก็มีลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ที่ต่างกันในรายละเอียด ซึ่งพอจะกล่าวได้โดยสังเขปดังนี้[5]

● ***สมัยคันธารราฐ พ.ศ. 613 - 705*** ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยคันธารราฐ พระเกศทำเป็นเส้นยาวคดเคี้ยวคล้ายคลื่น แล้วกระหมวดมุ่นเป็นเมาฬี ที่ทำเป็นเส้นวนอย่างทักษิณาวรรตก็มี รัศมีทำอย่างประภามณฑลเป็นวงกลมอยู่เบื้องหลังพระเศียร พระพักตร์เป็นแบบเทวรูปกรีก เช่น รูปเทพอปอลโล มักมีอุณาโลมที่หว่างคิ้ว จีวรทำทั้งอย่างห่มคลุมและห่มดอง จำหลักกลีบผ้าเป็นริ้วแล่นขนานกันไป รุ่นแรกทำเห็นผ้าครองหนามาก รุ่นหลังทำเห็นผ้าครองบาง พระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิทำชายผ้าปล่อยตกพ้นแข้งมาคลุมฐานก็มี ทำอย่างคลุมกระชับซ่อนชายผ้าใต้แข้งก็มี ชนิดที่ทำอย่างรวบชายจีวรพันเข่า 2 ข้างเป็น ยุคแรก ชนิดทำคลุมเข่าทั้ง 2 ข้างเป็นยุคหลัง พุทธบัลลังก์ทำรูปประกอบเป็นสิงห์บ้าง เป็นรูปสาวกบ้าง จำหลักเป็นกลีบบัวบ้าง ส่วนรูปพระโพธิสัตว์ และรูปพระสาวกนั้นลักษณะฝีมือช่างอาจสังเกตได้ในทำนองเดียวกับพระพุทธรูปเหมือนกัน

● ***สมัยอมรวดี พ.ศ. 622 - 725*** เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปสมัยคันธารราฐเกิดขึ้นในดินแดนภาคเหนือของประเทศอินเดียแล้ว ความนิยมนับถือนี้ได้แพร่หลายลงมาในดินแดนภาคลุ่มน้ำยมนาอันมีเมืองมถุราเป็นนครหลวง แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขลักษณะฝีมือช่างไปเป็นอีกแบบหนึ่ง คือทำพระพุทธรูปไม่ปรากฏว่ากระมุ่นพระเกศาอย่างแบบคันธาระ แต่ทำเม็ดพระศกเป็นก้นหอย เกตุมาลาเป็นต่อมป้าน และแทนที่จะทำประทับนั่งบนดอกบัว กลับทำอยู่บนสิงหาสน์ประดับด้วยรูปพระโพธิ์สัตว์และเหล่าอุปัฏฐาก ถ้าเป็นพระพุทธรูปยืนก็มักจะประดิษฐานอยู่บนหลังสิงห์หมอบ จีวรจัดริ้วเล็ก ๆ เป็นระเบียบคลุมทั้งองค์ ทรวดทรงพระวรกายมักแสดงความอวบอ้วน ในเวลาไล่เลี่ยกับที่ดินแดนลุ่มน้ำยมนากำลังแก้ไขเปลี่ยนแปลงลักษณะพุทธประติมานี้เองในดินแดนภาคใต้ของอินเดียซึ่งเดิมมีเมืองอมรวดีเป็นนครหลวงแล้วย้ายไปอยู่ที่เมืองประดิษฐาน (หรือไปชนะ) ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นอีกลักษณะหนึ่งเป็นแบบเริ่มแรกประดิษฐ์ทั้งในทรวดทรงจีวรครอง เม็ดพระศกและเกตุมาลา กล่าวคือ ทิ้งลักษณะจริงตามธรรมชาติไปเกือบหมดสิ้น

● ***สมัยคุปตะ พ.ศ. 833 - 1547*** พระพุทธรูปสมัยคุปตะนิยมทำการวางท่าของพระหัตถ์แตกต่างกับสมัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วและแบ่งออกเป็น 2 รุ่น คือ รุ่นคุปตะแท้ (พ.ศ. 833 - 1020) ทำจีวรบางแนบเนื้อให้เห็นทรวดทรงอันงามขององค์พระพุทธรูป พระเกศาเป็นก้นหอย เกตุมาลาเป็นต่อม และรุ่นหลังคุปตะ (พ.ศ. 1020 - 1547) แม้จะดำเนินรอยตามรุ่นคุปตะแท้ แต่ลักษณะดูกระด้างไม่นุ่มนวลแสดงออกถึงอำนาจราชศักดิ์

● ***สมัยปาละ พ.ศ. 1357 - 1745*** การสร้างพระพุทธรูปในสมัยปาละนี้ได้แบ่งออกเป็น 2 รุ่น คือ รุ่นปาละ กับรุ่นปาละ - เสนะ แม้จะทำมีลักษณะสืบต่อจากรุ่นคุปตะแท้และหลังคุปตะแต่ลักษณะก็ไม่งามบริสุทธิ์เรียบ ๆ อย่างคติลัทธิหินยาน มักเจือปนกันระหว่างลัทธิมหายานกับลัทธิฮินดู คือนิยม

ตกแต่งอย่างอลังการ ทำให้เสียความประสานกลมกลืนของทรวดทรงจนดูรุงรังเกินไป มีลักษณะจีวรครองทำแนบเนื้อยิ่งขึ้น พระพักตร์เข้ม นาสิกงุ้ม พระเนตรครึ่งหลับแสดงอาการภาวนา พระขนงกับพระโอษฐ์ยกขอบคม

● ***สมัยอนุราธปุระ พ.ศ. 700 เศษ - 1272*** พระพุทธรูปสมัยอนุราธปุระ ระยะเริ่มแรกมีอิทธิพลของศิลปสมัยอมรวดีอยู่มาก คือ ทำห่มดอง จีวรเป็นริ้ว ม้วนชายจีวรเป็นลูกบวบพาดพระกรซ้าย ขอบจีวรตอนล่างแลดูค่อนข้างหนา ระยะหลังมีอิทธิพลของสมัยคุปตะเจือปนอยู่บ้าง

● ***สมัยโปลันนรุวะ พ.ศ. 1272 - 1850 เศษ*** พระพุทธรูปในสมัยนี้ระยะแรกทำลักษณะคล้ายคลึงกับสมัยอนุราธปุระ คือ ทำจีวรเป็นริ้วแต่ต่อมาภายหลังได้รับอิทธิพลศิลปปาละและคุปตะของอินเดียเข้ามาผสม ลักษณะของจีวรจึงเปลี่ยนเป็นเรียบแนบเนื้อ โดยทั่วไปนิยมทำรัศมีเป็นเปลวสั้นแบน ๆ เหนือพระเกตุมาลา มีสังฆาฏิพาดอยู่เหนือพระอังสาด้านซ้ายทับลงบนจีวรแบบคล้ายกับสังฆาฏิของสมัยสุโขทัย พระพุทธรูปนั่งมักนิยมทำนั่งสมาธิราบเป็นส่วนใหญ่ ในระยะหลังฝีมือช่างเสื่อมลงนิยมทำพระพุทธรูปขนาดใหญ่ด้วยการจำหลักลงในหน้าผาบ้าง ก่อด้วยอิฐบ้าง ทำด้วยสำริดบ้างทรงจีวรเป็นริ้วละเอียดจนเป็นประเพณี

พระพุทธรูปในประเทศไทย

จากหลักฐานที่พบการหล่อโลหะในประเทศไทยมีมาตั้งแต่สมัยทวาราวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 16 ส่วนมากมักจะเป็นเครื่องใช้ เครื่องประดับ จนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัย คือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 - 20 ได้มีการหล่อพระพุทธรูปสำริด ซึ่งมีความประณีต ความงามมาก หน้ารูปไข่ มีรอยยิ้มอ่อนช้อยคล้ายผู้หญิง มองดูเรียวงามไปทั้งองค์ดูอิ่มเอิบ วิธีการหล่อพระของสุโขทัยถือเป็นแบบอย่างที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ก็ยังมีพระพุทธรูปแบบเชียงแสน มีลักษณะเป็นแบบผู้ชายเต็มตัว อกกว้างมีกล้าม ลักษณะกลม แสดงถึงความบึกบึน กล้าหาญ แบบอู่ทอง มีลักษณะรูปเหมือนคนธรรมดามาก แสดงถึงความรู้สึกออกมาได้เห็นชัด หน้าดุ ส่วนใหญ่เป็นพระนั่ง แบบอยุธยาไม่ค่อยสวยนัก อาจเป็นเพราะประชาชนในสมัยนั้นไม่ค่อยมีจิตใจที่จะทำอะไรเนื่องจากมีสงครามเกิดขึ้นบ่อย และช่างก็มีน้อย พระพุทธชินราช เป็นพระพุทธรูปองค์เดียวมีลักษณะสวยงามที่สุด สร้างสมัยปลายสุโขทัย ลักษณะพระพักตร์เป็นแบบสุโขทัยกับเชียงแสน แบบรัตนโกสินทร์ ไม่เน้นความประณีตงดงาม พระที่หล่อออกมาจะขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ว่าจ้างและตลาด

ลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปแต่ละสมัยของไทย มีลักษณะพอสังเขปดังนี้[6]

● ***สมัยทวาราวดี พ.ศ. 1000 - 1800*** พระพุทธรูปสมัยนี้มีลักษณะโดยทั่วไป คือ พระเกศาขมวดโตและป้าน ไม่มีไรพระศก เกตุมาลาเป็นต่อมสั้น พระพักตร์แบบกว้าง พระนลาตคดเคี้ยวไม่เป็นพื้นเรียบเสมอกันหลังพระเนตรอูมเกือบได้ระดับนลาต พระขนงยาวเหยียด โอษฐ์แบะหนุป้าน พระหัตถ์และ

พระบาทใหญ่ จีวรบางแนบตัว ชายสังฆาฏิมีทั้งสั้นเหนือพระถันและยาวจรดพระนาภี บัวรองฐานกลีบใหญ่ กลางกลีบมักเป็นสันมีกลีบเล็กแซมบ้าง มีทั้งบัวหงาย บัวคว่ำ และบัวหงายอย่างเดียวเกสรหยาบประภามณฑลเป็นวงกลมก็มี เบื้องปฤฎางค์มีเรือนแก้วก็มี ประทับนั่งบนเก้าอี้ก็มี ยุคแรก พระพักตร์ยาวคล้ายสมัยคุปตะ ยุคหลัง พระเศียรทำกว้างกลมกว่ายุคแรก พระเนตรโปนโต พระนลาตแคบ พระนาสิกแบน

● ***สมัยศรีวิชัย พ.ศ. 1200 - 1800*** พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัยมีลักษณะอิทธิพลของสมัยคุปตะหลังคุปตะ และปาละ ตามลำดับ ทั้งมีลักษณะคล้ายคลึงกับประติมากรรมที่พบในหมู่เกาะชวา - สุมาตรามาก เนื่องด้วยในสมัยศรีวิชัยนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน รูปประติมากรรมจึงนิยมสร้างเป็นรูปพระโพธิสัตว์และนางดารา โดยมากพระพุทธรูปสมัยนี้ มีพระเกตุมาลาเป็นต่อมสั้นคล้ายสมัยทวาราวดี แต่ขมวดพระเกตุเล็กละเอียดกว่าสมัยทวาราวดี โดยมากมีไรพระศก แต่ถ้าไม่มีไรพระศกมักมีอุณาโลมในระหว่างพระขนง และมีใบโพธิ์ติดที่พระเกตุมาลา พระนลาตเรียบ พระขนงโก่ง พระพักตร์แบนเหมือนสมัยทวาราวดี แต่พระหนุไม่ป้าน พระโอษฐ์ไม่แบะ ชายสังฆาฏิมีทั้งอย่างสั้นอยู่เหนือพระถันและยาวลงมาจนถึงพระนาภี บัวรองฐานกลีบใหญ่ มีส่วนกว้างมากกว่าทวาราวดี มักมีกลีบเล็กแซมตั้งแต่ 1 ถึง 3 กลีบ เกสรละเอียด พระหัตถ์และพระบาทมักทำเป็นรูปใบโพธิ์และมียอดฉัตร ถ้าเป็นพระยืนลางที่ไม่มีชายจีวรเลย แต่ที่มีชายจีวรสองข้างและข้างเดียวก็มี

● ***สมัยลพบุรี พ.ศ. 1500 - 1800*** พระพุทธรูปสมัยลพบุรีทำพระเกศาอย่างเส้นผมคนเป็นขมวดละเอียดบ้างหยาบบ้าง เป็นอย่างหนามขนุนก็มี เกตุมาลาเป็นต่อมคล้ายสมัยทวาราวดีแต่เปลี่ยนรูปไปหลายอย่าง คือ เป็นฝาชีครอบบ้าง เป็นมงกุฎเทวรูปบ้าง เป็นดอกบัวเห็นกลีบรอบ ๆ บ้าง ประเภทที่มีเครื่องสวมพระเศียร ทำเป็นทรงเทริดบ้าง เป็นกระบังหน้าบ้าง พระพักตร์กว้างสี่เหลี่ยม พระโอษฐ์แบะพระหนุป้าน โดยมากหูยาวจรดบ่า และมีไรพระศกเป็นเส้นแบนใหญ่ จีวรพระนั่งมีทั้งห่มคลุมและห่มดอง พระยืนมักห่มคลุม ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ขอบสบงข้างบนเผยอเป็นสัน บัวรองฐานมีทั้งบัวหงาย บัวคว่ำ บัวหงายอย่างเดียวก็มี บัวคว่ำอย่างเดียวก็มี

พระพุทธรูปสมัยลพบุรีที่พบในประเทศไทย มีลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปฝีมือช่างขอมในประเทศกัมพูชา แต่ว่าโดยส่วนสัดแตกต่างกันดังนี้ พระพุทธรูปนั่งฝีมือช่างขอมมีส่วนสูง (วัดตั้งแต่อาสนะถึงพระเกศา) ยาวเท่ากับส่วนกว้าง (หน้าตัก) แต่พระพุทธรูปสมัยลพบุรีในประเทศไทยโดยมากมีส่วนสูงยาวกว่าส่วนกว้าง พระพักตร์ก็ผิดแปลกกัน คือ พระขนงนูนโปนออกมามาก พระนาสิกโด่งยาว พระหนุเป็นปมป้าน ลักษณะโดยทั่วไปอ่อนโยนนุ่มนวล ไม่แข็งกร้าว บึกบึนแผ่งอยู่อย่างของที่มีในประเทศกัมพูชา พระพุทธรูปทั้งสมัยลพบุรีที่มีในประเทศไทยและฝีมือช่างขอมที่มีในประเทศกัมพูชา มักนิยมสร้างตกแต่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง

● ***สมัยเชียงแสน พ.ศ. 1600 - 2091*** พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ได้รับอิทธิพลของศิลปสมัยคุปตะและปาละ ทำนองเดียวกับสมัยศรีวิชัย และอาจแบ่งออกได้ดังนี้

รุ่นแรก อยู่ในระยะพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 มีลักษณะทรวดทรงสง่าผ่าเผย พระวรกายค่อนข้างอวบ นุ่มนวล ส่วนมากนิยมความเรียบร้อยง่าย ๆ ไม่มีการตกแต่งประดับประดา ส่วนละเอียดของพระพักตร์ เช่น พระเนตร พระขนง พระนาสิก พระโอษฐ์ มีความประสานกลมกลืนกันเช่นเดียวกับพระพุทธรูปแบบชวาภาคกลาง เส้นพระศกทำกระหมวดอย่างก้นหอย รัศมีอย่างบัวตูม นิยมทำนั่งขัดสมาธิเพ็ชร์ปางมารวิชัย สังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน ถึงระยะพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 ลักษณะส่วนใหญ่ยังคงอยู่อย่างที่กล่าวมา แต่ขาดความอ่อนหวานนุ่มนวล เริ่มมีความแข็งกระด้างขึ้นทุกที ๆ

รุ่นหลัง เมื่อศิลปวัฒนธรรมของอาณาจักรสุโขทัยแพร่หลายเข้าไปสู่นครเชียงใหม่ ในต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ได้เกิดการสร้างพระพุทธรูปลักษณะผสมกันขึ้น ทำเป็นนั่งขัดสมาธิราบ สังฆาฏิยาว พระพักตร์ยาวรี ยอดพระเมาลีเป็นเปลวเพลิง พระวรกายสูงสะโอดสะองไม่อวบอ้วน และปรากฏมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมากด้วย

สกุลช่างนครศรีธรรมราช พระพุทธรูปสกุลช่างนี้ แม้ในราว พ.ศ. 1800 จะมีตำนานเรื่องราวกล่าวถึง แต่เท่าที่ทางการโบราณคดีได้ค้นพบมักมีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนรุ่นปลาย พุทธศตวรรษที่ 20 คือ ทำเป็นปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพ็ชร์ วงพระพักตร์แบนกว้างกว่าแบบเชียงแสน พระโอษฐ์ก็กว้างกว่า ทำสังฆาฏิเป็นแผ่นแฉกซ้อนกันสั้นเหนือพระถันเบื้องซ้าย ชายจีวรใต้พระเพลามักจีบรวบ สำหรับอายุนั้นกำหนดเทียบเคียงได้กับพระพุทธรูปสมัยอยุธยา

● ***สมัยสุโขทัย พ.ศ. 1800 - 1981*** พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย แบ่งตามลักษณะได้ดังนี้

รุ่นแรก มีลักษณะเปลี่ยนแปลงมาจากศิลปสมัยเชียงแสน คือ พระวรกายที่อวบพีอย่างเชียงแสนทำให้คลายลงเป็นสูงบาง วงพระพักตร์แทนที่จะอวบกลมกลายเป็นมนรี พระนาสิกโด่งสูงกว่าแบบเชียงแสนยอดพระเมาลียังคงเป็นบัวตูม นอกจากทำนั่งอย่างขัดสมาธิเพ็ชร์แล้วมีทำขัดสมาธิราบขึ้นอีกทรงหนึ่ง และในระยะเดียวกันนี้บางองค์มีอิทธิพลศิลปลังกาเข้ามาผสมกับแบบเชียงแสน จึงมีลักษณะแปลกขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ แบบตะกวน พระพุทธรูปรุ่นนี้อายุอย่างต่ำอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 19

รุ่นกลาง เป็นศิลปของสุโขทัยบริสุทธิ์ ทำพระวรกายกลมกลึงสะโอดสะอง วงพระพักตร์เป็นรูปไข่ พระนาสิกโด่งงุ้ม พระโอษฐ์เล็กบาง พระขนงวาดเป็นวงโค้งบรรจบกันที่ดั้งพระนาสิก พระเกศาทำกระหมวดก้นหอยแหลมสูง ยอดพระเมาลีเป็นเปลวเพลิง สังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ปลายแฉกเป็นเขี้ยวตะขาบ ประมาณอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 ในรุ่นนี้ยังมีลักษณะแตกต่างออกไปอีก 2 แบบ คือ แบบหนึ่งทำส่วนพระเศียรตอนบนค่อนข้างกว้างใหญ่ ตอนล่างแคบลงเล็กน้อย มักพบกันที่เมืองกำแพงเพชร จึงเรียกว่า แบบกำแพงเพชร อีกแบบหนึ่งทำนิ้วพระหัตถ์เสมอกันทั้งสี่นิ้ว เชื่อว่าเริ่มสร้างในครั้งแผ่นดินพระเจ้าลิไท (พ.ศ. 1890 - 1916)

รุ่นปลาย ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ลักษณะแสดงความบริสุทธิ์ อย่างมีในพระพุทธรูปรุ่นกลางคลายลงจนเกิดความเข้มแข็งกระด้างขึ้นแทนทีละน้อย ๆ ในที่สุดอิทธิพลของพระพุทธรูปสมัยอยุธยาขึ้นไปคลุกเคล้า ศิลปเนรมิตของสมัยก็เสื่อมหายไป

● ***สมัยอู่ทอง พ.ศ. 1700 - 1893*** พระพุทธรูปสมัยอู่ทองนิยมทำนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ห่มดอง เส้นพระศกคล้ายหนามขนุน มีไรพระศก สังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่ยาวปลายตัดตรง ทรวดทรงคล้ายมนุษย์ วงพระพักตร์มีทั้งลักษณะแก่และหนุ่ม ฐานมักทำหน้ากระดานเว้าเข้าข้างใน รุ่นแรกทำพระเกตุมาลานูนเป็นกระเปาะบ้าง คล้ายฝาชีทรงเตี้ย ๆ บ้าง รุ่นต่อมามียอดพระเมาลียาวแหลม พระพุทธรูปทั้งสองรุ่นนี้ ประมาณอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17 - 19 ชั้นหลังต่อมามีอิทธิพลสุโขทัยเข้ามาเจือปนมาก วงพระพักตร์มักทำยาวรี รุ่นนี้มีขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยอู่ทอง แบ่งเป็น

สมัยอู่ทองยุคแรก พระรัศมีมีอย่างเป็นต่อมและยาวเป็นเปลว เส้นพระศกละเอียด มีไรพระศกเป็นกรอบรอบวงพระพักตร์ พระหนุป้านเป็นรูปคางคน ชายสังฆาฏิยาว และชายอันตรวาสกข้างบนเป็นสัน ขัดสมาธิราบ ฐานหน้ากระดานเป็นร่องและแอ่นเข้าข้างใน

สมัยอู่ทองยุคที่ 2 มีอิทธิพลศิลปสมัยสุโขทัยเข้ามาเจือปนมาก มักทำวงพระพักตร์ยาวรีกว่ายุคแรก พระรัศมีตามแบบอย่างศิลปสุโขทัย และมีไรพระศกทำเป็นเส้นเล็ก ๆ ส่วนสังฆาฏิทำใหญ่กว่าแบบสุโขทัย แต่ไม่เป็นเขี้ยวตะขาบ คงทำตัดเป็นเส้นตรงหรือเป็นสองแฉกห้อยชายตรงลงมาบ้าง

● ***สมัยอยุธยา พ.ศ. 1893 - 2310*** พระพุทธรูปสมัยอยุธยา รุ่นแรกตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พ.ศ. 1893 - 1912) จนต่อมารัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1974 - 2031) นิยมทำตามแบบอย่างสมัยอู่ทองอย่างที่เรียกว่าศิลปอู่ทองยุคที่ 3 และสมัยลพบุรี รุ่นหลังนับแต่รัชกาลสมเด็จพระนครินทราธิราช (พ.ศ. 1952 - 1967) มีเหตุการณ์ทางเขตสุโขทัยหลายครั้งที่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ต้องขึ้นไปยังบ้านเมืองทางอาณาจักรสุโขทัย ความสัมพันธ์ทางศิลปของสองอาณาจักรคงได้เกิดคลุกเคล้ากันขึ้น ทางอยุธยาก็ได้แบบอย่างของพระพุทธรูปรุ่นปลายที่คลายความอ่อนหวานนุ่มนวลเกือบสิ้นเชิง มาสร้างสรรค์จนกลายเป็นแบบอยุธยาอย่างแท้จริง นิยมสร้างกันมาจนพระนครศรีอยุธยาสิ้นสภาพเป็นราชธานี อย่างไรก็ดี ในตอนปลายปรากฏว่าชอบสร้างพระพุทธรูปเลียนแบบอู่ทองขึ้นอย่างหนึ่ง แต่มีไรพระศกที่ขอบพระนลาตเป็นเส้นกลมเล็กกว่าแบบของเดิม และอีกอย่างหนึ่งชอบทำพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมาก มีทั้งทรงเครื่องใหญ่และทรงเครื่องน้อย ส่วนมากเป็นพระพุทธรูปปางประทานอภัย และมีการนิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยศิลา มีพระพุทธรูปศิลาทราย เป็นต้น ลักษณะพระพุทธรูป ทำวงพระพักตร์และเกตุมาลาตามแบบอย่างสมัยสุโขทัย โดยมากมีไรพระศกและสังฆาฏิใหญ่ ถ้าทรงเครื่องเกตุมาลาทำเป็นก้นหอยหลายชั้น เป็นอย่างมงกุฎเทวรูปแบบอย่างสมัยลพบุรีบ้าง

● ***สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - ปัจจุบัน*** พระพุทธรูปที่หล่อขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์มีลักษณะเทอะทะ ไม่เรียวระหงเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จัดว่าเป็นแบบแผนของการเริ่มต้นใหม่ของศิลปะในอาณาจักรรัตนโกสินทร์ที่ตั้งตัวขึ้นใหม่ ความงามก็งามไม่เท่ากับพระพุทธรูปในสมัย

อยุธยา พระประธานนิยมหล่อเป็นพระทรงเครื่องปางมารวิชัย ชฎายอดแหลม ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระประธานในอุโบสถมีขนาดเล็ก มีมณฑปครอบ ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์หลายอย่าง กล่าวคือไม่เปลืองแรงงาน ไม่เปลืองโลหะที่นำมาหล่อ ไม่เปลืองค่าใช้จ่าย นับเป็นแบบแผนการหล่อพระพุทธรูปที่เป็นองค์ประธานมาจนถึงทุกวันนี้

พระพุทธรูปสมัยคันธารราฐ

ศูนย์ข้อมูลสถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระพุทธรูปสมัยอมรวดี

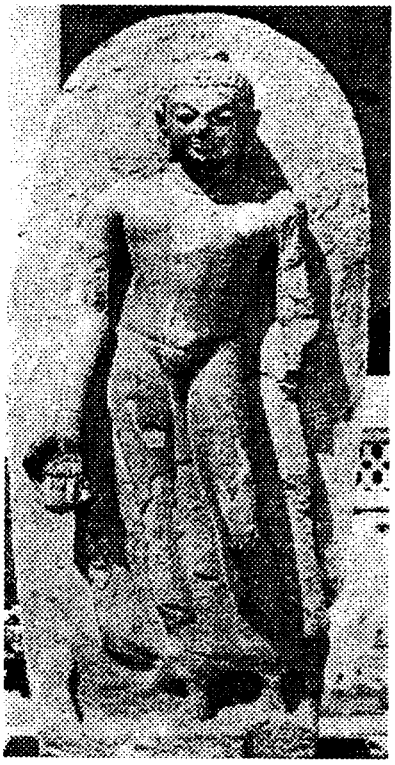

พระพุทธรูปสมัยคุปตะ

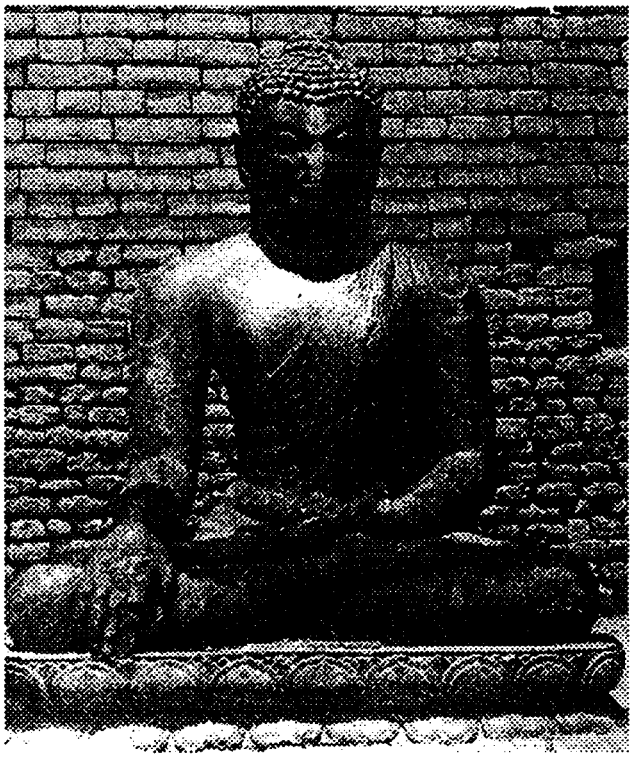

พระพุทธรูปสมัยปาละ

พระพุทธรูปสมัยโปลันนรุน

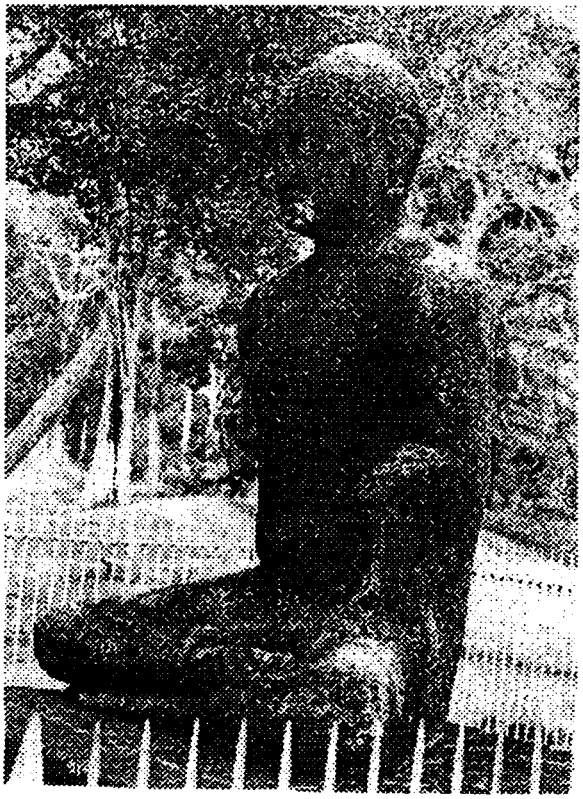

พระพุทธรูปสมัยอนุราธปุระ

พระพุทธรูปสมัยทวาราวดี

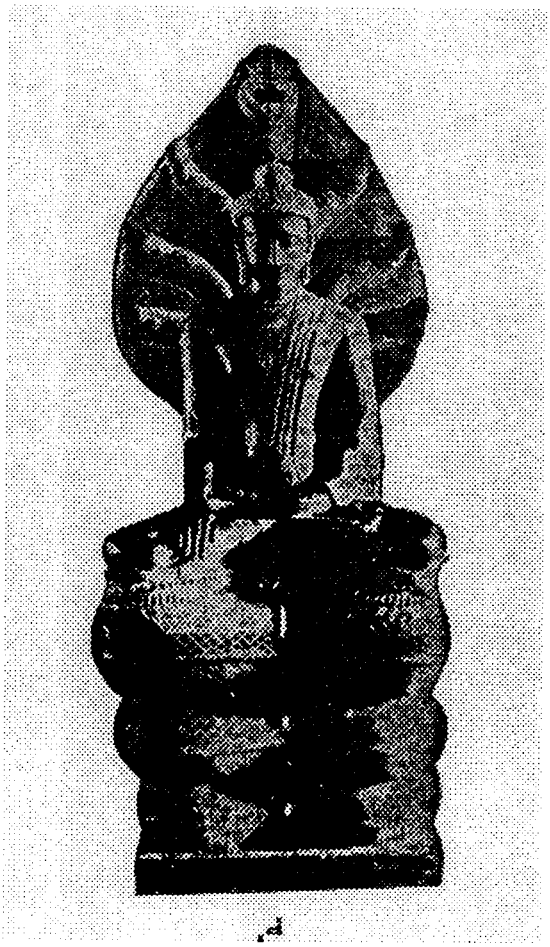

พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย พระพุทธรูป ปางมารวิชัยนาคปรก สมัยศรีวิชัย พบที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

พระพุทธรูปสมัยลพบุรี

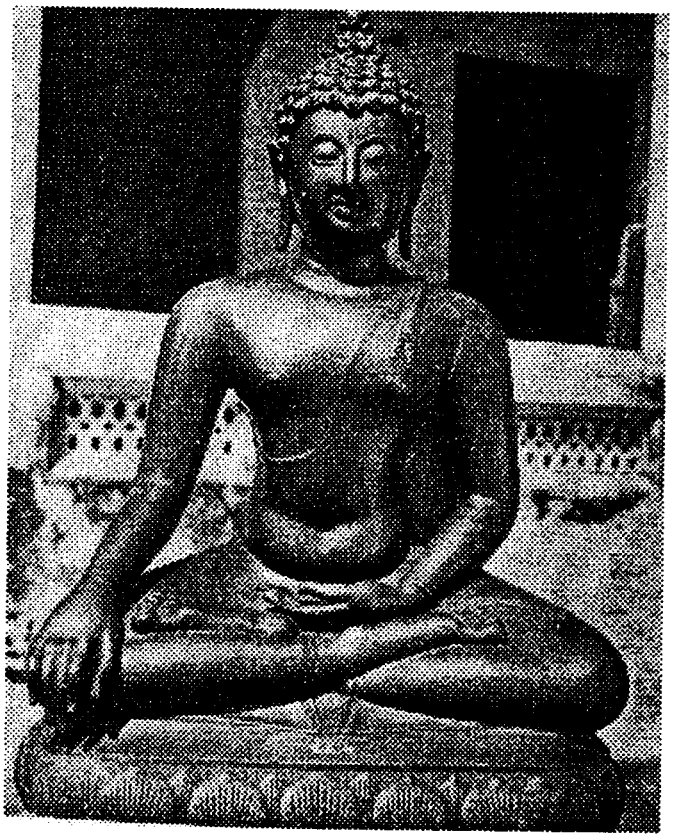

พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน **พระพุทธรูป ปางมารวิชัย** สมัยเชียงแสนรุ่นแรก (ราว พ.ศ. 1660-1800) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน **อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ**

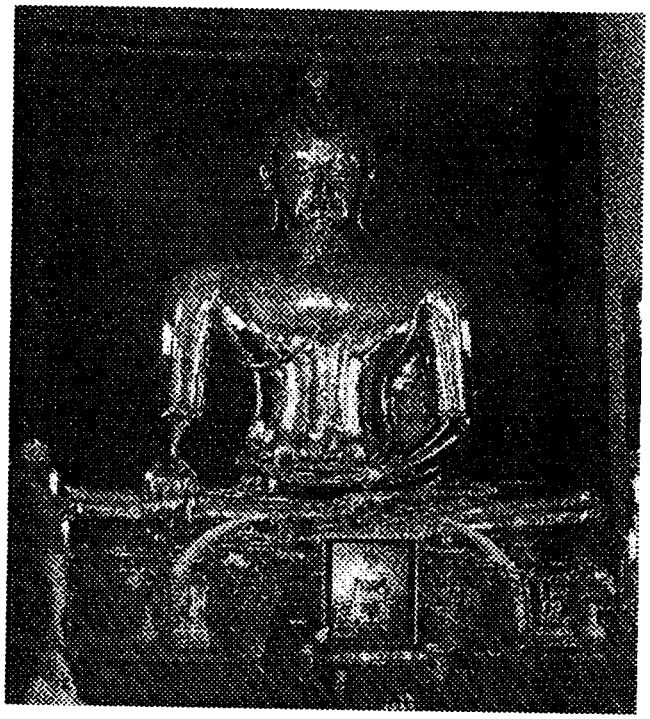

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย

พระพุทธรูปสมัยอู่ทอง

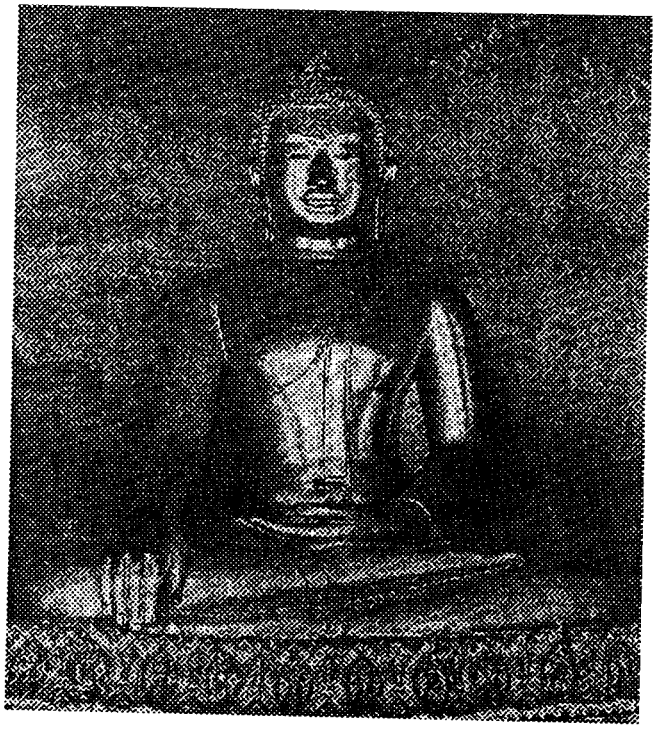

พระพุทธรูปสมัยอยุธยา

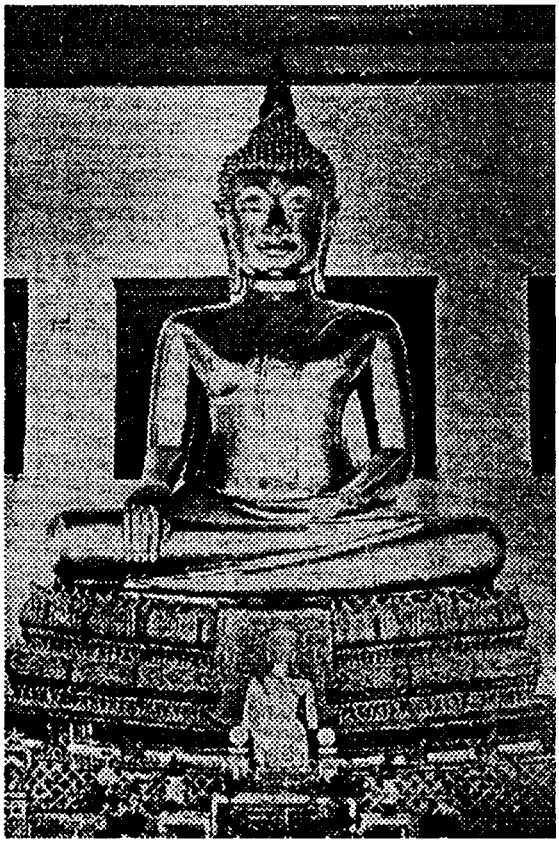

พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ

เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปแล้ว ต่อมามีผู้นิยมสร้างกันอย่างแพร่หลายจนถึงปัจจุบัน เพราะถือว่าเป็นพุทธบูชา ได้กุศลอย่างมาก ต่อมาได้มีการคิดประดิษฐ์พระพุทธรูปเป็นปางต่าง ๆ หลายปาง พระพุทธรูปที่ทำเป็นปางต่าง ๆ นั้น ก็นำมาจากพุทธประวัติและอิริยาบถต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่ทำกันมาตั้งแต่สมัยคันธารราฐจนถึงปัจจุบัน[7] ดังนี้

คันธารราฐ	มีปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางปฐมเทศนา ปางอุ้มบาตร ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางมหาปาฏิหาริย์ ปางปรินิพพาน ปางลีลา หมายถึง ตอนที่เสด็จลงจากดาวดึงส์
อินเดีย	มีปางตรัสรู้ ปางเทศนา ปางมหาปาฏิหาริย์ ปางทรมานพญาวานร ปางปรินิพพาน ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางทรมานช้างนาฬาคีรี
ลังกา	มีปางสมาธิ ปางปรินิพพาน ปางรำพึง ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย
สมัยทวาราวดี	มีปางเทศนา ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางมหาปาฏิหาริย์ ปางปรินิพพาน ปางบรรทม ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์
สมัยศรีวิชัย	มีปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางนาคปรก ปางปรินิพพาน ปางประทานอภัย ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์
สมัยลพบุรี	มีปางนาคปรก ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางปรินิพพาน ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางประทานพร ปางประทานอภัย
สมัยเชียงแสน	มีปางมารวิชัย (ทั้งขัดสมาธิเพชรและขัดสมาธิราบ) ปางสมาธิ (ทั้งขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชร) ปางอุ้มบาตร ปางประดิษฐานรอยพระบาท ปางไสยา ปางนั่งห้อยพระบาท ปางลีลา ปางเปิดโลก ปางประทับยืน ปางถวายพระเนตร
สมัยสุโขทัย	มีปางไสยา ปางลีลา ปางประทานอภัย (มีทั้งยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้าง) ปางมารวิชัย (มีทั้งขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชร) ปางถวายเนตร ปางสมาธิ (ขัดสมาธิราบ) ปางประทานพร ปางประทับยืน
สมัยอยุธยา	มีปางไสยา ปางมารวิชัย (มีทั้งขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชร) ปางประทานอภัย (มีทั้งยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้าง) ปางสมาธิ (ทั้งขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชร) ปางปาเลไลย์ ปางลีลา ปางประทับยืน
สมัยรัตนโกสินทร์	มีปางมารวิชัย (ขัดสมาธิราบ) ปางสมาธิ (ขัดสมาธิราบ) ปางประทานอภัย (มีทั้งยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้าง) ปางไสยา ปางขอฝน (ปางคันธาระ)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีคติการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นใหม่ กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้เหมือนอย่างโบราณกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้เคยทรงบำเพ็ญ จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงคิดค้นคัดเลือกพุทธอิริยาบถต่าง ๆ ตามเรื่องที่มีมาในพุทธประวัติ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพิ่มเติมขึ้น นับรวมกับแบบเดิมเป็น 40 ปาง บัดนี้ประดิษฐานอยู่ในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือ

1. ปางทุกกรกิริยา
2. ปางรับมธุปายาส
3. ปางลอยถาด
4. ปางทรงรับหญ้าคา
5. ปางมารวิชัย
6. ปางสมาธิ
7. ปางถวายเนตร
8. ปางจงกรมแก้ว
9. ปางประสานบาตร
10. ปางฉันสมอ
11. ปางลีลา
12. ปางประทานเอหิภิกขุอุปสมบท
13. ปางปลงกรรมฐาน
14. ปางห้ามสมุทร
15. ปางอุ้มบาตร
16. ปางภุตตกิจ
17. ปางพระเกศธาตุ
18. ปางเสด็จลงเรือขนาน
19. ปางห้ามญาติ
20. ปางพระปาเลไลย์
21. ปางห้ามพระแก่นจันทน์
22. ปางนาคาวโลก
23. ปางปลงพระชนม์
24. ปางรับอุทกัง
25. ปางพระสรงน้ำ

26. ปางยืน
27. ปางคันธารราฐ
28. ปางพระรำพึง
29. ปางสมาธิเพชร
30. ปางแสดงชราธรรม
31. ปางประดิษฐ์ฐานพระพุทธบาท
32. ปางสำแดงโดฟาริกนิมิตร
33. ปางรับผลมะม่วง
34. ปางขับพระวักกลิ
35. ปางไสยา
36. ปางฉันมธุปยาส
37. ปางห้ามมาร
38. ปางสนเข็ม
39. ปางทรงตั้งพระอัครสาวก
40. ปางปิดโลก

นอกจาก 40 ปางที่กล่าวมานี้ ยังมีพระปางตอนแรกตรัสรู้ที่เรียกว่าเสด็จประทับ ณ สัตตมหาสถานอีก 7 ปาง

สัตตมหาสถานที่ 1 ปางนั่งสมาธิใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์
สัตตมหาสถานที่ 2 ปางถวายเนตร
สัตตมหาสถานที่ 3 ปางจงกรมแก้ว
สัตตมหาสถานที่ 4 ปางทรงพิจารณาธรรมในเรือนแก้ว
สัตตมหาสถานที่ 5 ปางนั่งสมาธิใต้ต้นมหานิโครธ
สัตตมหาสถานที่ 6 ปางนาคปรก นั่งสมาธิใต้ต้นจิก
สัตตมหาสถานที่ 7 ปางรับผลสมอ บาตร ข้าว สัตตู นั่งสมาธิใต้ต้นไม้เกต

ปางสัตตมหาสถานทั้ง 7 นี้ คือ ปางเกร็ดที่ทำยักเยื้องออกไป เพื่อให้มีเรือนแก้วและต้นไม้ประกอบ พระอิริยาบถก็ซ้ำกับปางมารที่กล่าวมาใน 40 ปาง มีพระปางต่าง ๆ อีกประเภทหนึ่งซึ่งกำหนดตามนพเคราะห์สำหรับบูชาเนื่องด้วยพิธีทักษา คือ

พระอาทิตย์ พระถวายเนตร
พระจันทร์ พระห้ามสมุทร
พระอังคาร พระไสยา (ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเปลี่ยนเป็นพระคันธารราฐ)

พระพุทธ	พระอุ้มบาตร
พระพฤหัสบดี	พระสมาธิ
พระศุกร์	พระรำพึง
พระเสาร์	พระนาคปรก
พระราหู	พระปาเลไลย์
พระเกตุ	พระขัดสมาธิเพ็ชร์นั่งสมาธิ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นนักปราชญ์และได้ทรงสอบสวนลักษณะพระพุทธรูปมาก ทรงคิดแบบอย่างพระพุทธรูปขึ้นใหม่ ให้มีพุทธลักษณะคล้ายมนุษย์สามัญยิ่งขึ้น คือไม่มีพระเกตุมาลา จีวร ก็ทำเป็นริ้วอย่างห่มจีวรธรรมดา ประทับนั่งสมาธิ ขัดสมาธิเพชร เช่น พระนิรันตราย แต่พระพุทธรูปแบบนี้ก็ไม่เป็นที่นิยมกัน

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการติดต่อกับต่างประเทศมาก ทรงคิดให้มีการสร้างพระพุทธรูปให้เหมือนกับพระพุทธกับพระพุทธรูปของคันธารราฐ เช่น พระพุทธรูปปางขอฝน ซึ่งหล่อในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลปัจจุบัน (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช) รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี มีความประสงค์จะจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ เมื่อ พ.ศ.2497 ให้เป็นงานใหญ่ยิ่งและมโหฬาร คณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษมีความปรารถนาจะสร้างปูชนียสถานเพื่อเป็นอนุสรณ์ในทางศาสนาเป็นพุทธมณฑล มีอาณาบริเวณ 2,500 ไร่ และสร้างพระพุทธรูปปางลีลาขนาดใหญ่ประดิษฐานท่ามกลางพุทธมณฑลนั้น คณะกรรมการได้มอบให้กรมศิลปากรดำเนินการจัดปั้นพระพุทธรูปปางลีลาด้วยปูนปลาสเตอร์เพื่อจะได้เป็นแบบนำไปหล่อในภายหลัง กรมศิลปากรได้มอบให้ศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี เป็นผู้ปั้นลักษณะคล้ายมนุษย์สามัญ แต่มีอิทธิพลของศิลปสมัยสุโขทัยปนอยู่ด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริและโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูป โดยพระราชนิยมขึ้นอีก 2 ปาง คือ

1. พระพุทธรูปประทับนั่งปางประทานพร มีพระปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. ประดับเหนือผ้าทิพย์เพื่อให้ประชาชนสร้างไว้เป็นที่สักการบูชาทั่วราชอาณาจักร

2. พระพุทธนวราชบพิตร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง 23 ซม. สูง 40 ซม. ด้วยทรงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานเป็นพระประจำจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ

พระพุทธรูปต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้มีไม่น้อยกว่า 50 ปาง

ภาพลายเส้นปางต่าง ๆ ของพระพุทธรูป [8]

ปางมหาภิเนษกรมณ์ หรือ
ปางอธิษฐานเพศบรรพชิต

ปางปัจเวกขณ์

ปางบำเพ็ญทุกรกิริยา

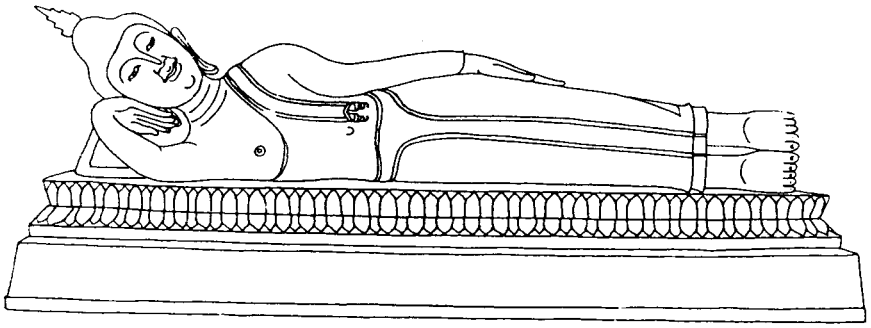

ปางสุบิน

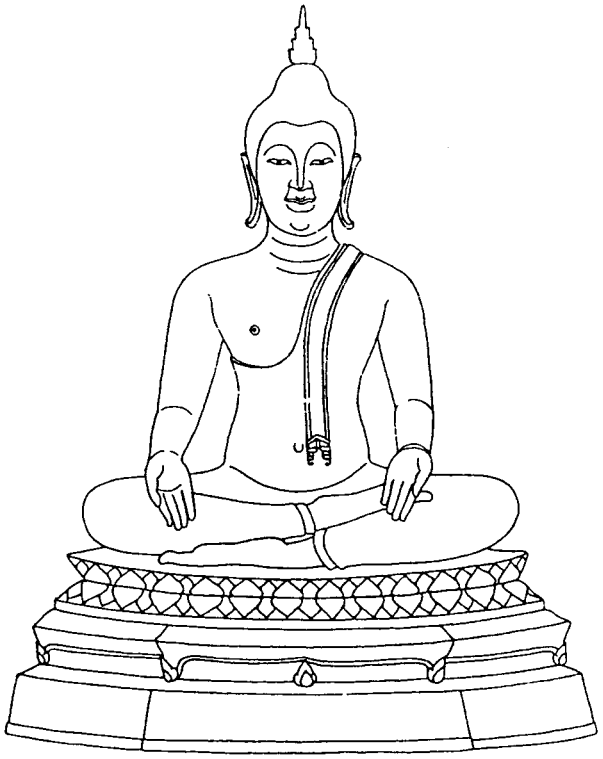

ปางรับมธุปายาส

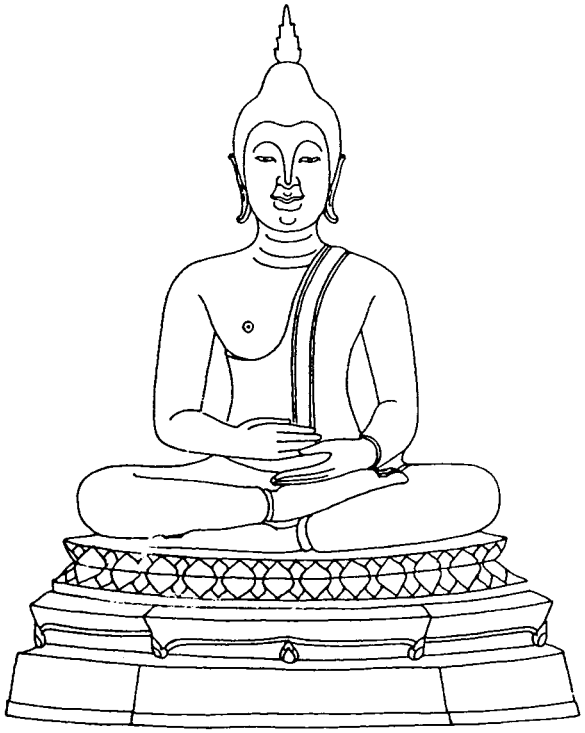

ปางเสวยมธุปายาส

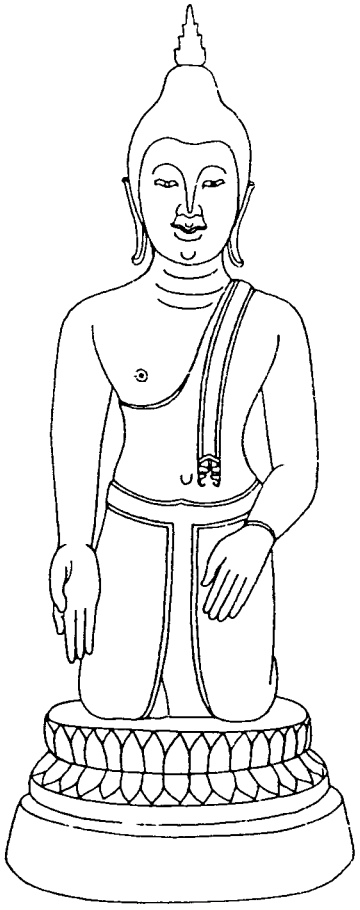

ปางลอยถาด

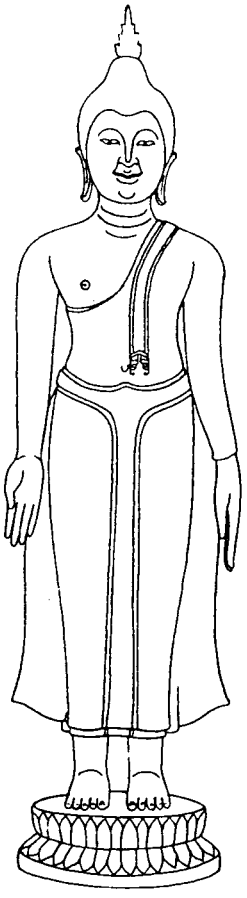

ปางรับหญ้าคา

ปางมารวิชัย

ปางมารวิชัย

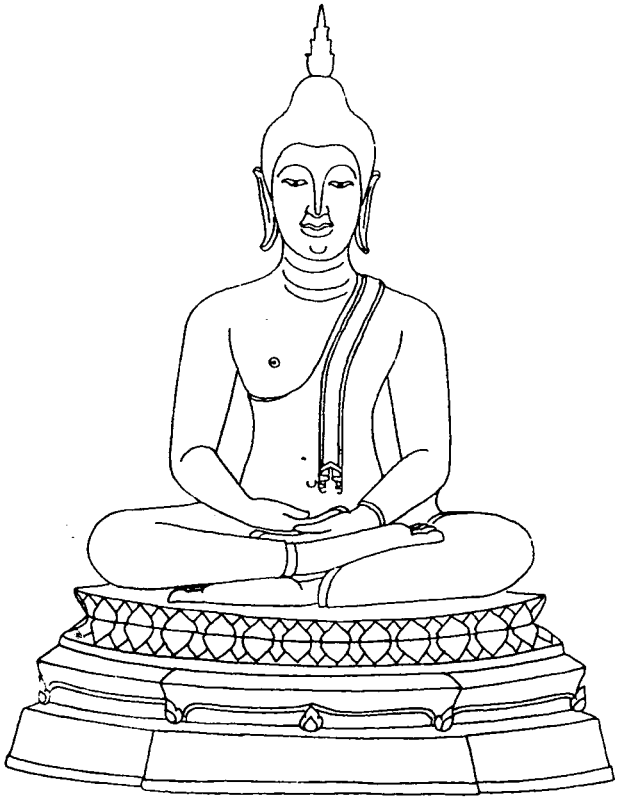

ปางตรัสรู้ หรือปางสมาธิ

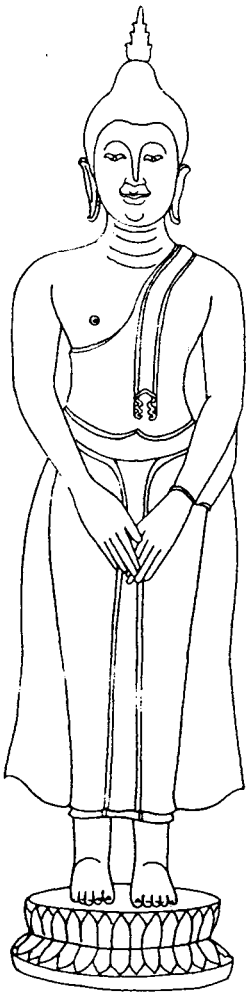

ปางถวายเนตร

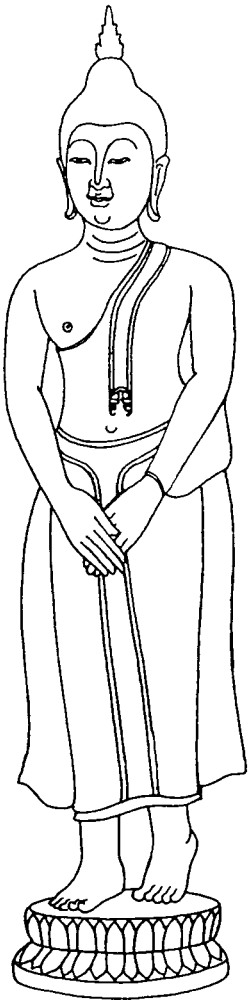

ปางจงกรมแก้ว

ปางเรือนแก้ว

ปางนาคปรก

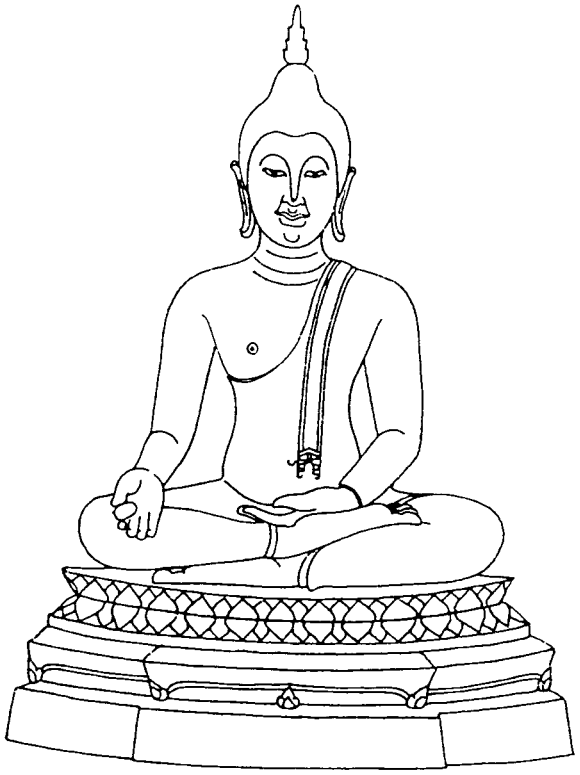

ปางฉันสมอ

ปางประสานบาตร

ปางรับสัตตุก้อนสัตตุผง

ปางพระเกศธาตุ

ปางรำพึง

ปางปฐมเทศนา

ปางประทานเอหิภิกขุ

ปางภัตกิจ

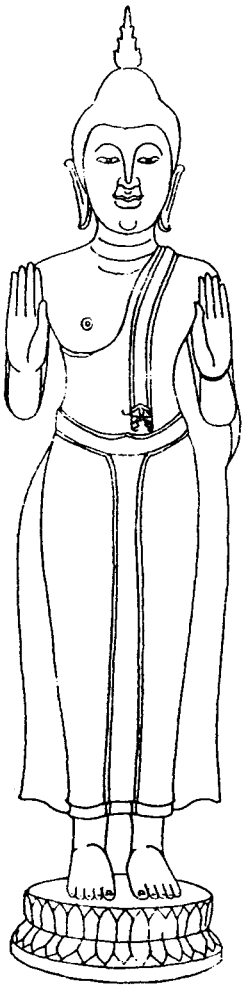

ปางห้ามสมุทร

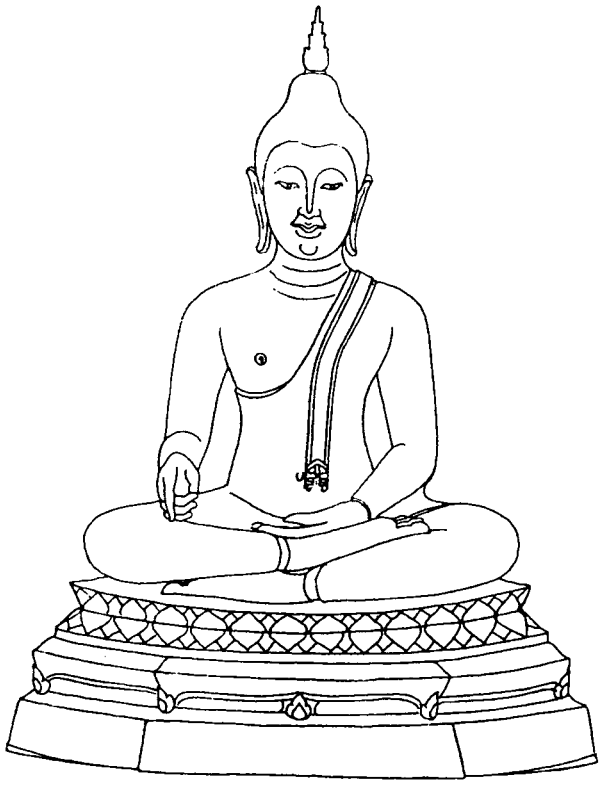

ปางชี้อัครสาวก

ปางแสดงโอวาทปาติโมกข์

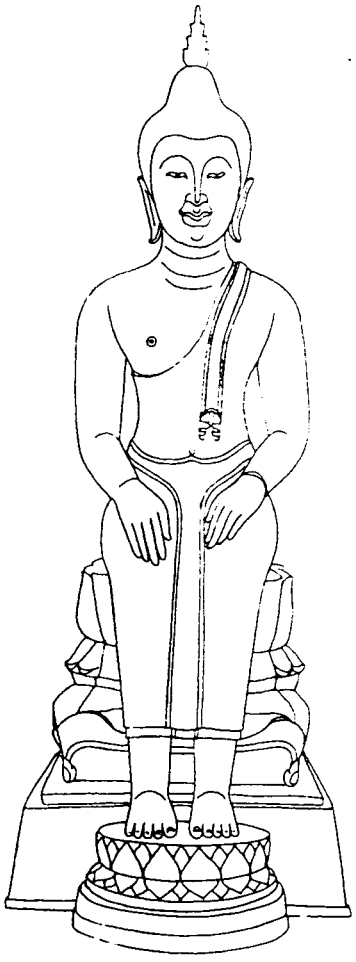

ปางประทับเรือ

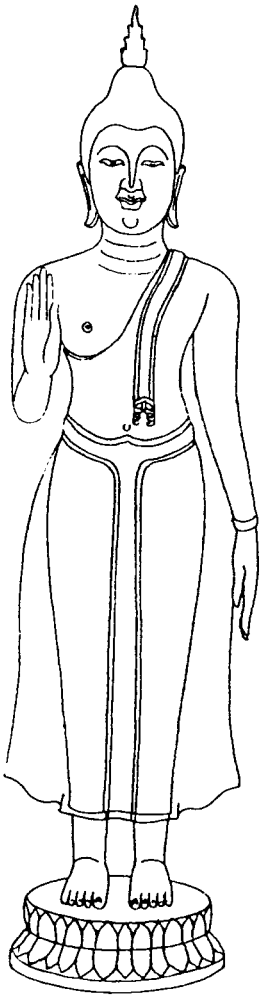

ปางห้ามพยาธิ

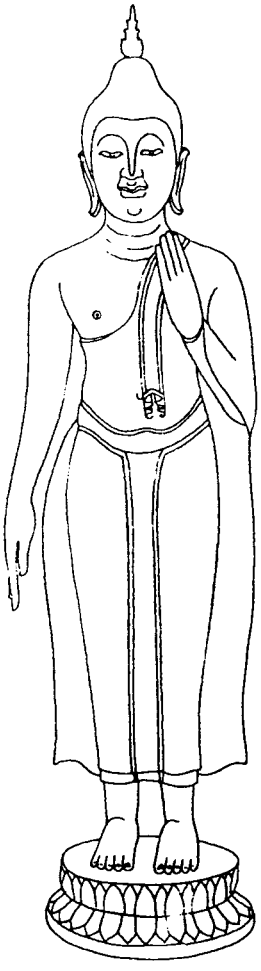

ปางแสดงอิทธิปาฏิหาริย์

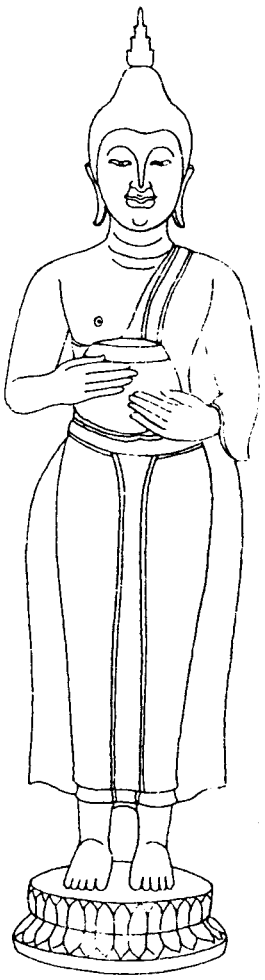

ปางอุ้มบาตร

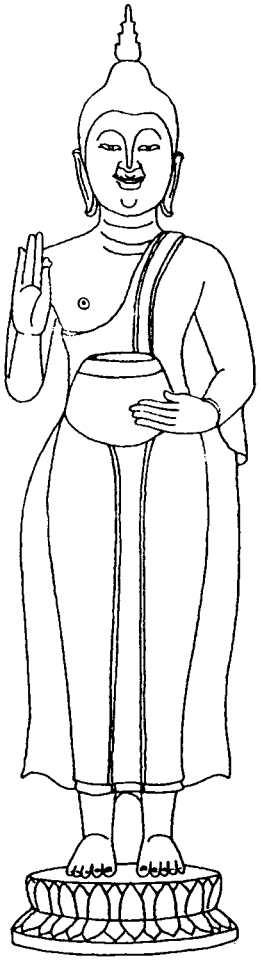

ปางโปรดพุทธบิดา

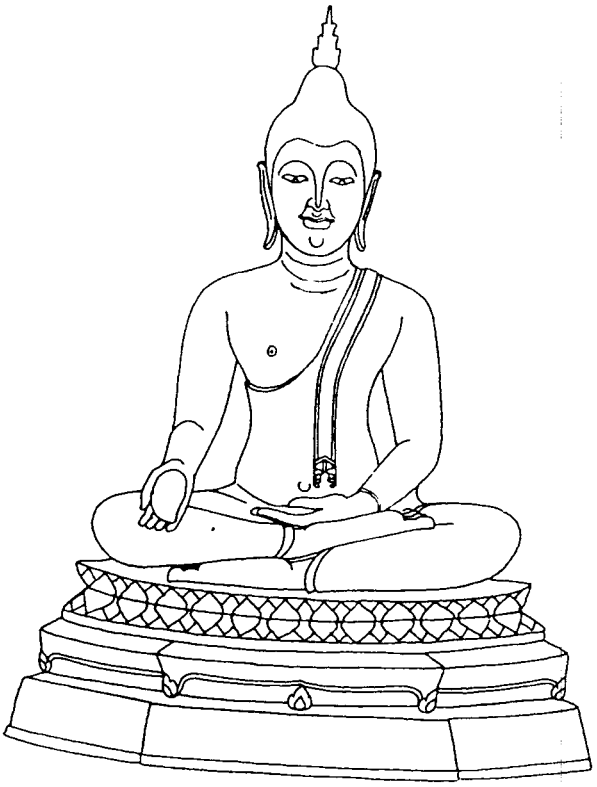

ปางรับผลมะม่วง

ปางแสดงยมกปาฏิหาริย์

ปางโปรดพุทธมารดา

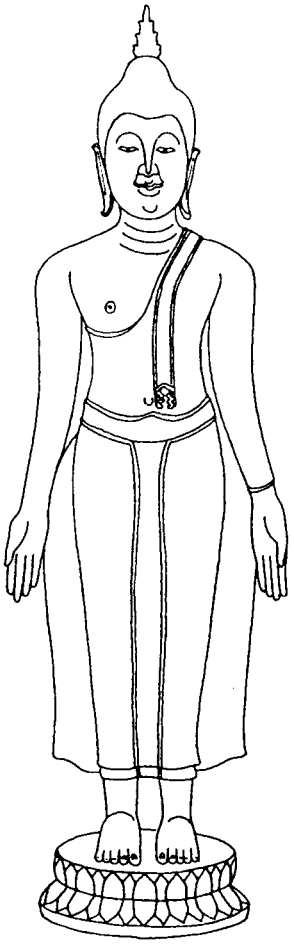

ปางเปิดโลก

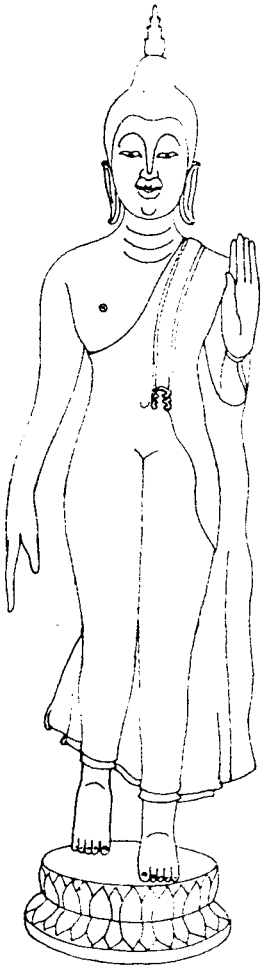

ปางลีลา

ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์

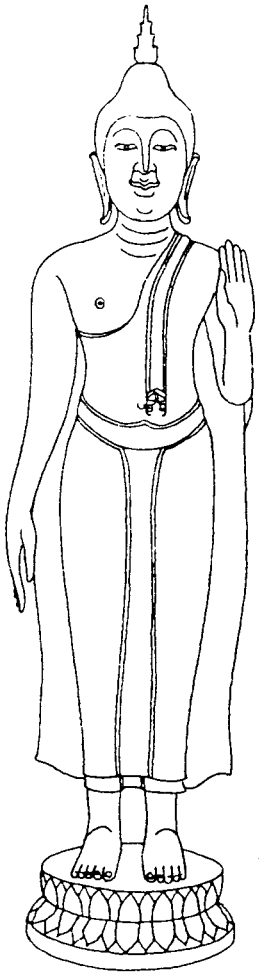

ปางห้ามพระแก่นจันทน์

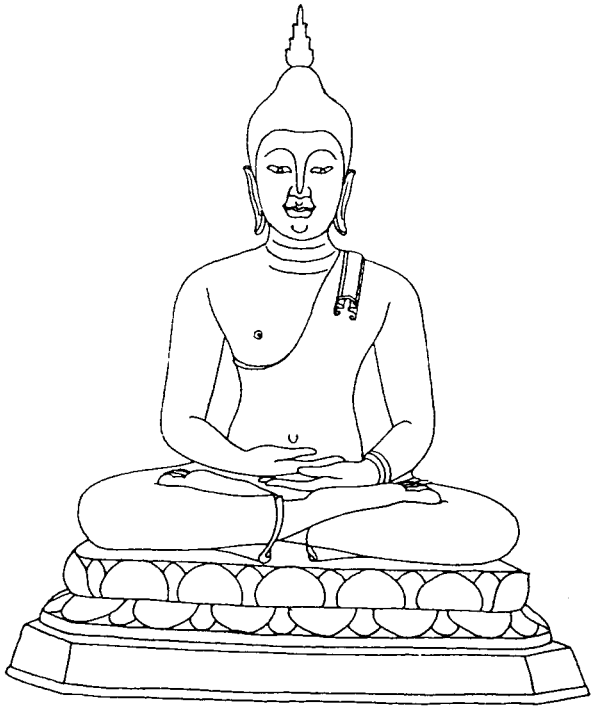

ปางสมาธิเพชร

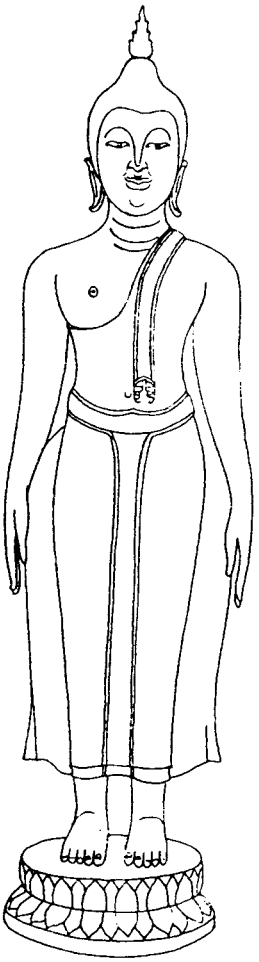

ปางประทับยืน

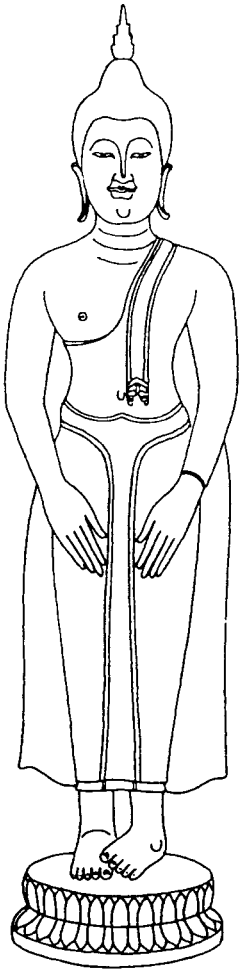

ปางประดิษฐานรอยพระบาท

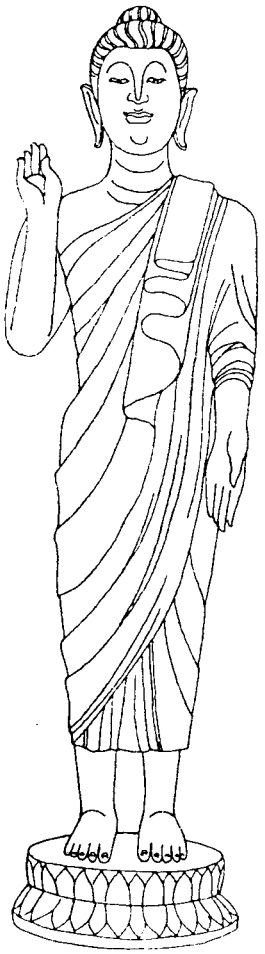

ปางคันธารราฐ
หรือปางขอฝน

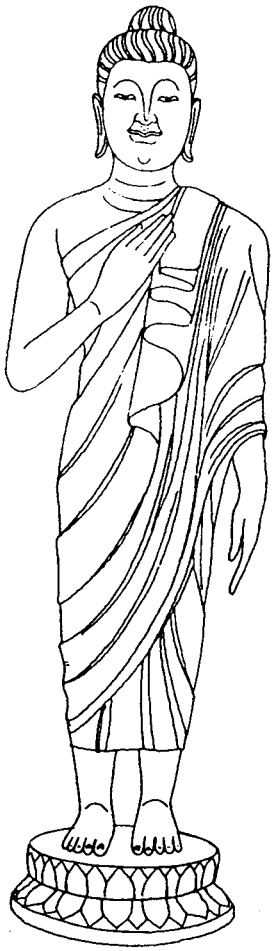

ปางสรงน้ำฝน

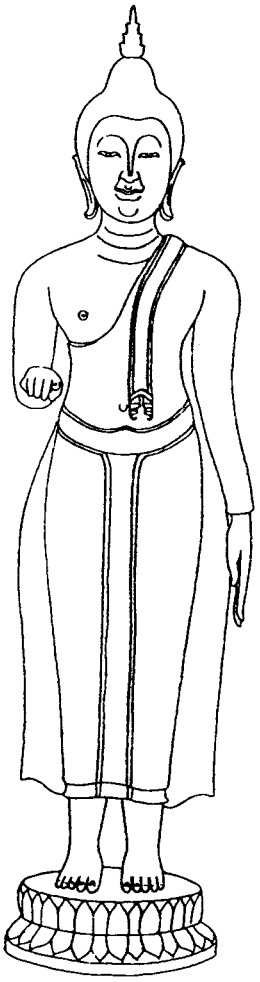

ปางชื้อสุภ

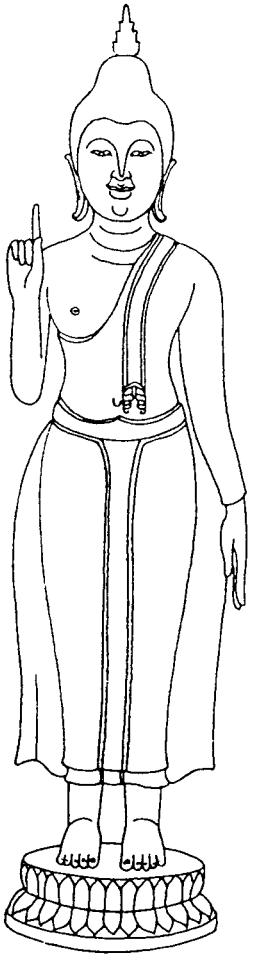

ปางชี้มาร

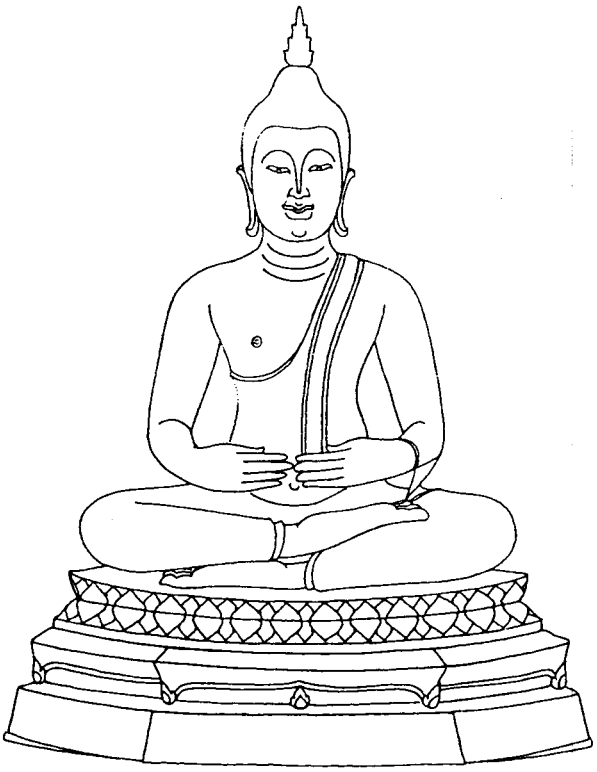

ปางปฐมบัญญัติ

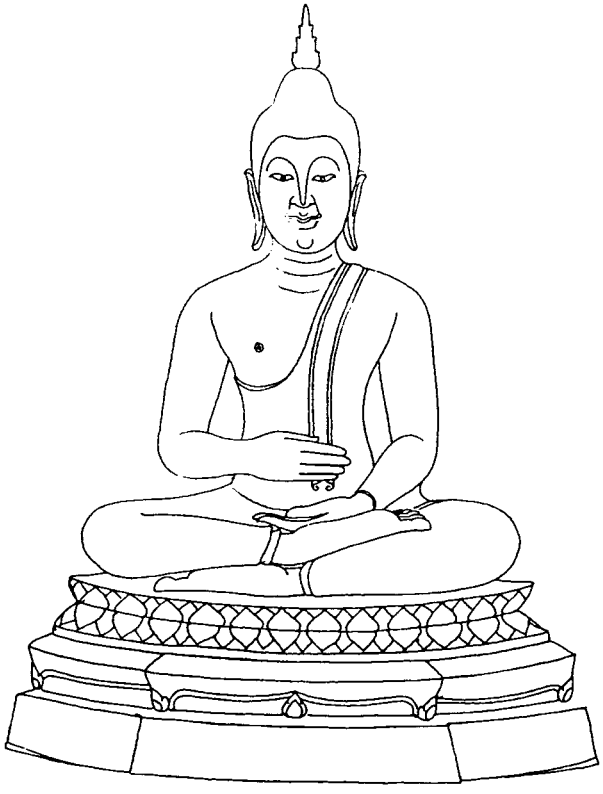

ปางขับพระวักกลิ

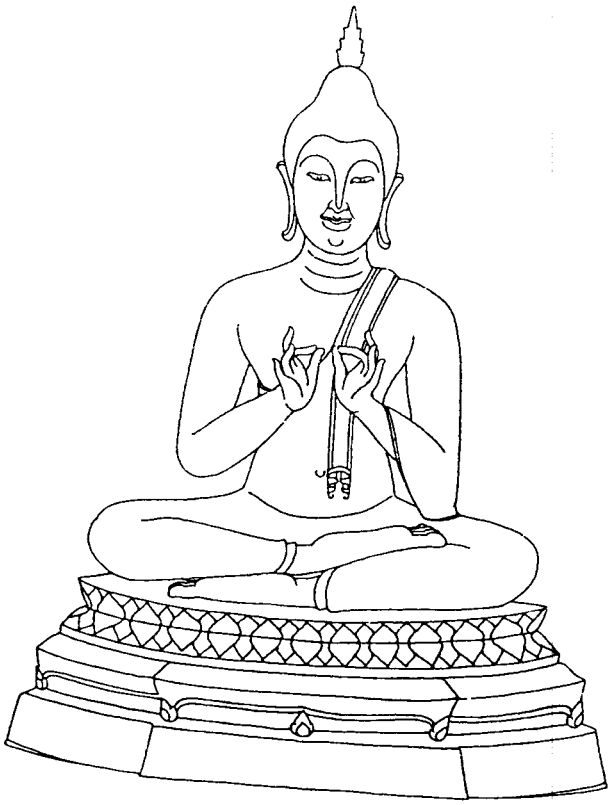

ปางสนเข็ม

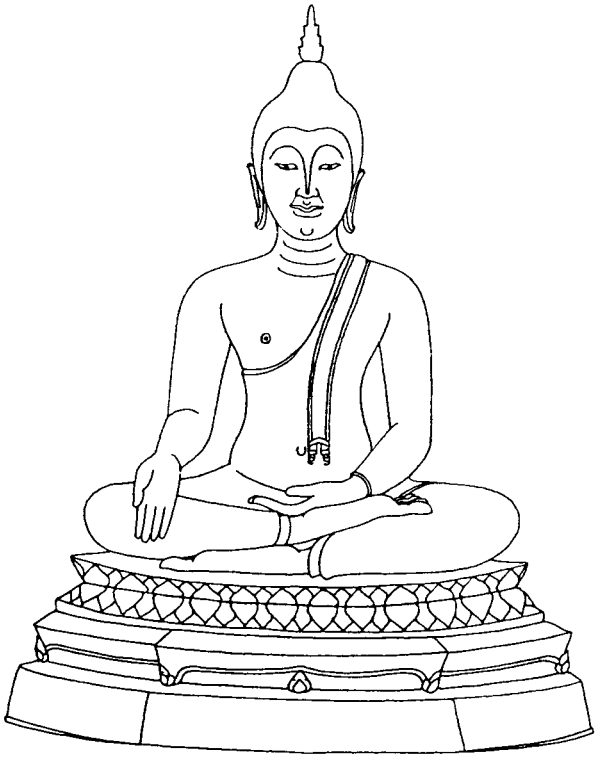

ปางประทานพร

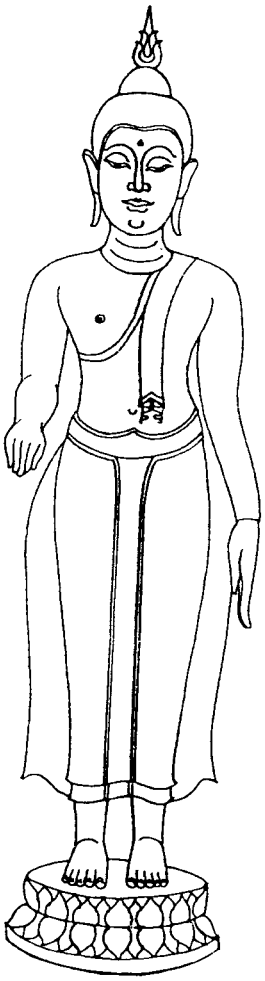

ปางโปรดช้างนาฬาคีรี

ปางโปรดพญาชมพูบดี

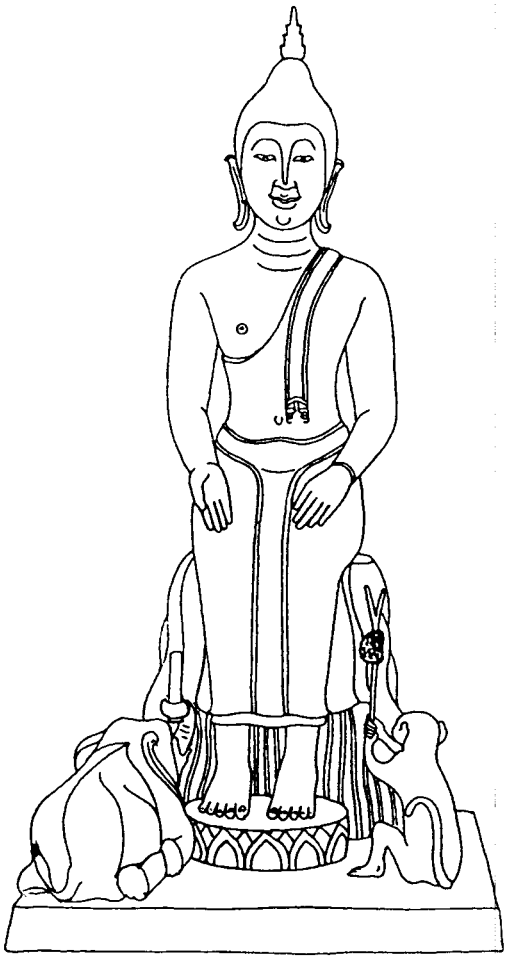

ปางป่าเลไลยก์

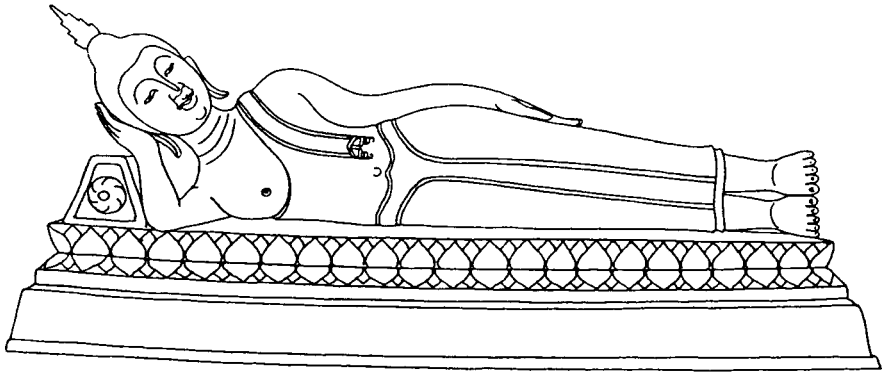

ปางโปรดอสุรินทราหู

ปางโปรดอาฬวกยักษ์
หรือปางโปรดสัตว์

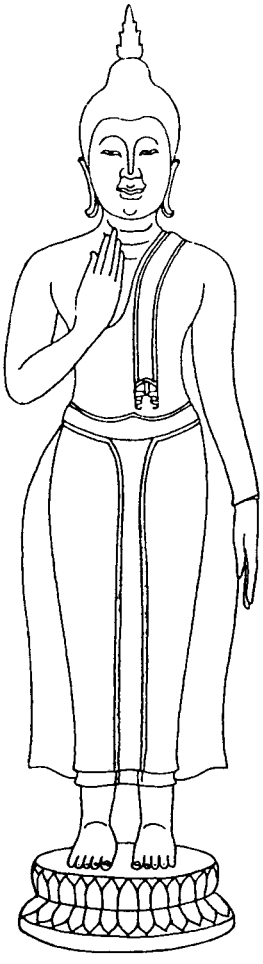

ปางโปรดองคุลีมาลโจร

ปางประทานอภัย

ปางโปรดพกาพรหม

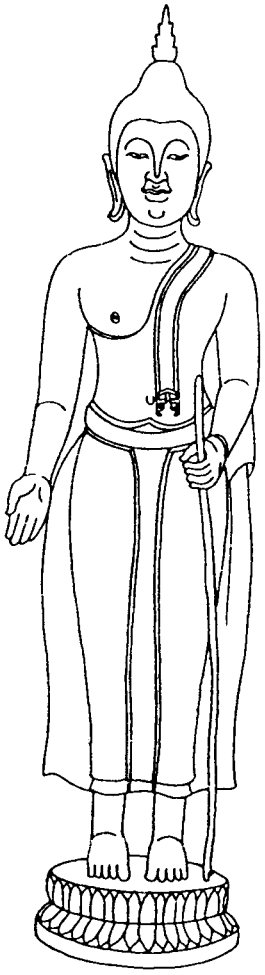

ปางปลงกรรมฐาน (กัมมัฏฐาน)
หรือปางชักผ้าบังสุกุล

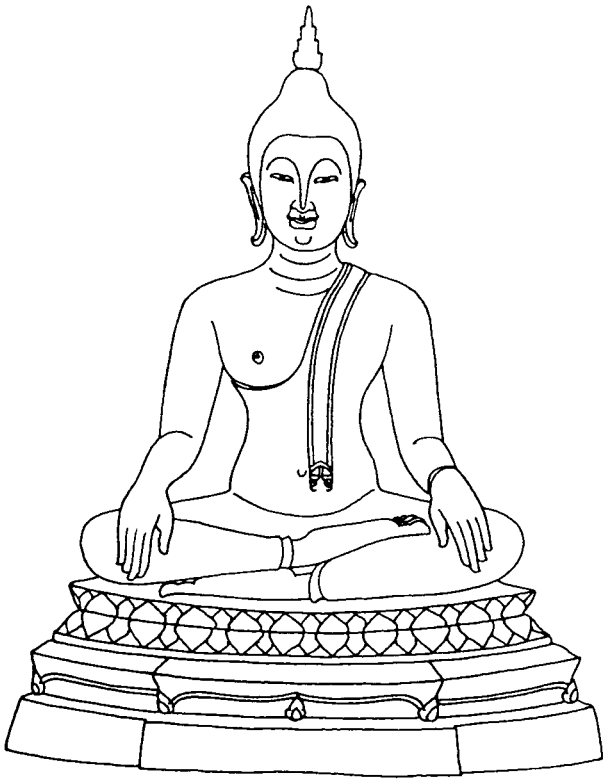

ปางพิจารณาชราธรรม

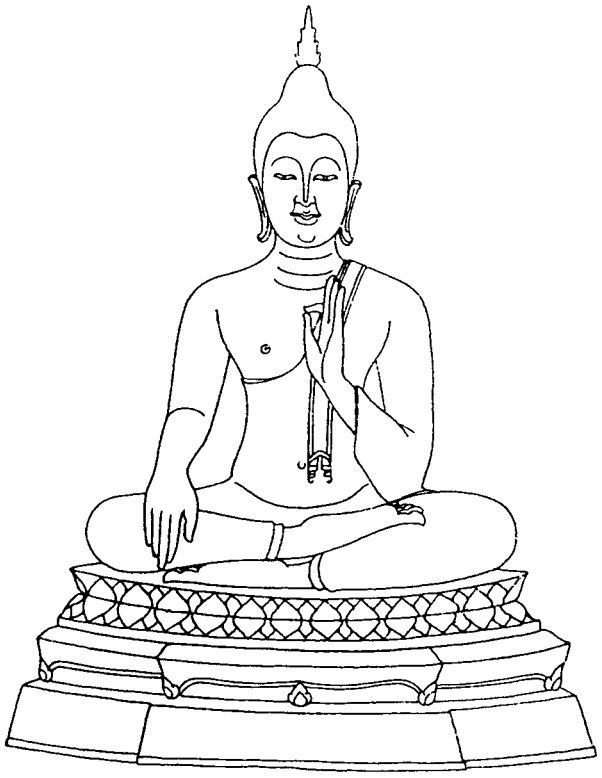

ปางแสดงโอฬาริกนิมิต

ปางห้ามมาร

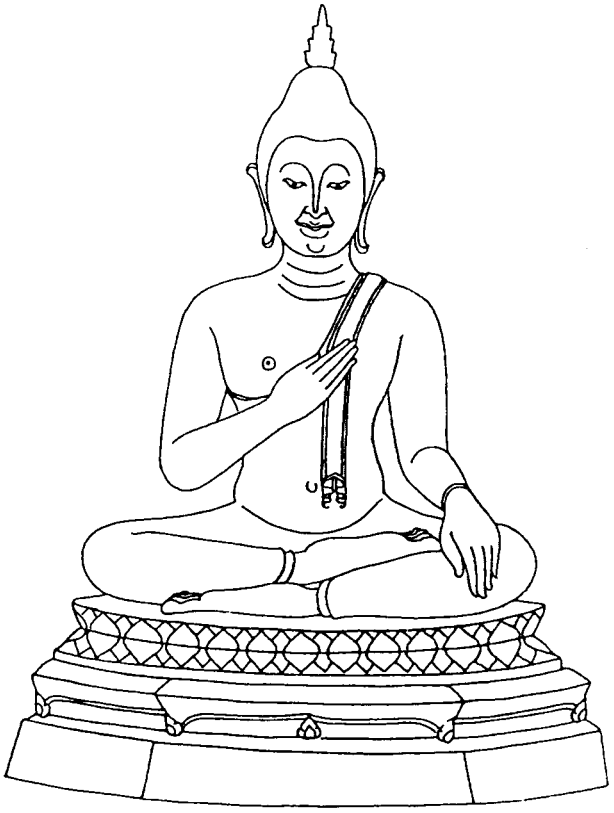

ปางปลงอายุสังขาร

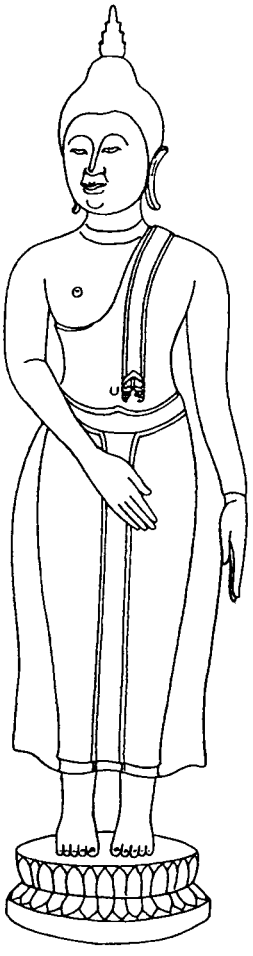

ปางนาคาวโลก

ปางรับอุทกัง

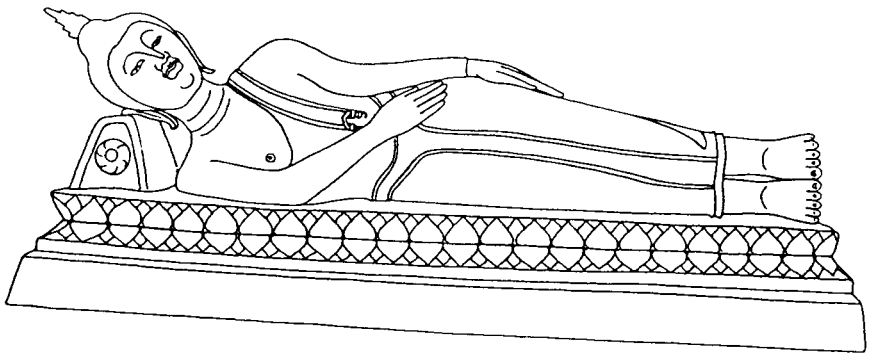

ปางพยากรณ์

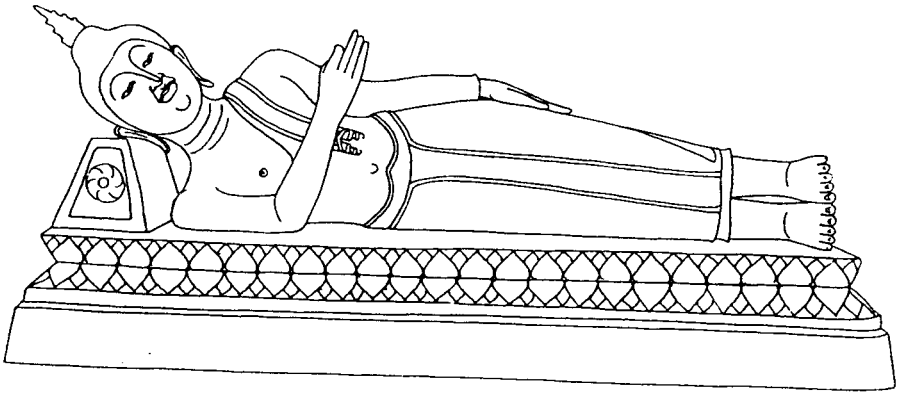

ปางโปรดสุภัททะ

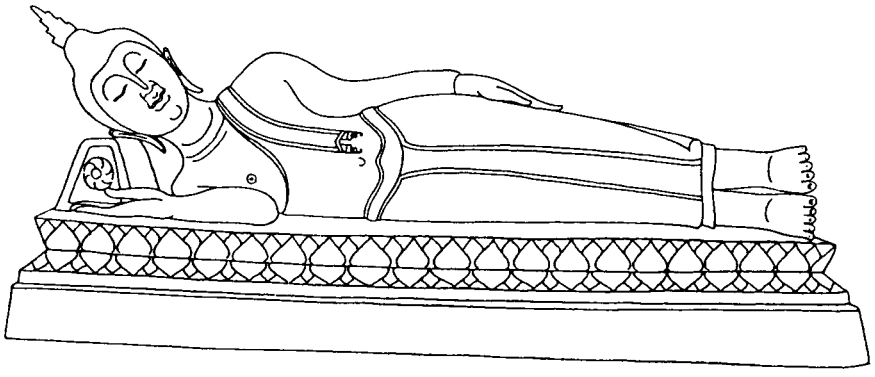

ปางปรินิพพาน

หลักในการทำพระพุทธรูป

การทำพระพุทธรูปนั้นมีหลักสำคัญบังคับสองประการ คือ

1. ต้องคิดให้แปลกจากรูปคนอื่น ๆ ใครเห็นใครรู้ทันทีว่าเป็นพระพุทธเจ้า
2. ต้องให้งามเหมาะสมใจคนทั้งหลายที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาด้วย

คติและความเชื่อเกี่ยวกับการหล่อพระพุทธรูป

1. ห้ามหล่อพระวันขึ้น 15 ค่ำ ซึ่งถือว่าเป็นวันสิ้นวันสูญ ผลเสียหายถ้ามีการหล่อพระในวันนี้ คือ คนหล่อจะได้รับอุบัติเหตุ หรือบาดเจ็บเล็ก ๆ น้อย

2. ห้ามนำสัตว์ทุกชนิดไปย่างในเตาเผา เพราะถือว่าพระพุทธรูปเป็นของสูงส่ง ผลเสียก็คือพระที่หล่อออกมาตั้งแต่พระศอขึ้นไปจะไม่มีรูปทรง

3. ห้ามสร้างให้น้ำตกพระอุระจากปลายจมูก เพราะถือว่าจะมีความทุกข์

4. ห้ามหล่อหรือปั้นพระข้างนอกโบสถ์ โดยไม่รู้สัดส่วนของโบสถ์กับองค์พระ หรือแสงเงา

5. ช่างหล่อทุกคนต้องมีความสามัคคีกัน ไม่เช่นนั้นจะเกิดผลงานที่ดีได้

เชิงอรรถ

[1] คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, **ชีวิตไทย**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์ 2525) หน้า 11.

[2] สมพร อยู่โพธิ์ **พระพุทธรูปปางต่าง ๆ** (หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจ นายทรัพย์ เพ็งเจริญ 12 ธันวาคม 2519) หน้า 1-2.

[3] ยอช เซเดส์ **ตำนานพระพิมพ์** (หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจขุนสันธานธานานุรักษ์ 20 ธันวาคม หน้า 21.

[4] วดี กัณหทัต **หล่อพระ พิมพ์ครั้งที่** 2 (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527) หน้า 3-4.

[5] สุรเชษฐ์ สมิตินันทน์ "**พุทธศิลป์ในประเทศไทย**" (วารสารรามคำแหง ฉบับที่ 1 ปีที่ 1, 2516) หน้า 102-107.

[6] เรื่องเดียวกัน หน้า 108.

[7] สมพร อยู่โพธิ์ **พระพุทธรูปปางต่าง ๆ** (หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจนายทรัพย์ เพ็งเจริญ 2 ธันวาคม 2519) หน้า 6-16)

[8] ไขศรี ศรีอรุณ. **พระพุทธรูปที่ระเบียงรอบองค์พระปฐมเจดีย์**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2541.

บทที่ 3
ชุมชนบ้านช่างหล่อ

ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านช่างหล่อ

บรรพบุรุษของชุมชนบ้านช่างหล่อ เป็นชาวกรุงเก่าที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2310[1] กล่าวคือ เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กู้อิสรภาพได้แล้วก็ทรงรวบรวมผู้คนจากกรุงศรีอยุธยามาที่ธนบุรี เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าโจมตียากแก่การบูรณะ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงได้สถาปนาเมืองหลวงใหม่ คือ กรุงธนบุรี กรุงธนบุรีเป็นพื้นที่บริเวณที่แม่น้ำเจ้าพระยาเดิมไหลอ้อมจากปากคลองบางกอกใหญ่จนถึงปากคลองบางกอกน้อย เดิมเป็นที่ดินรูปเกือกม้า เป็นที่ดอนสะสมตะกอน ดินที่เหมาะสมต่อการตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ผู้คนที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาก็ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนเหมือนกับสมัยที่อยู่ที่กรุงศรีอยุธยา โดยอยู่รวมกันเป็นชุมชนต่าง ๆ ตามลักษณะการประกอบอาชีพ เช่น การปลูกผลไม้ ก็จะรวมกันเป็นชุมชน อาทิ การปลูกส้มเขียวหวานก็จะอยู่รวมกันที่บางมด ปลูกลางสาดก็จะอยู่รวมกันที่คลองสาน ปลูกละมุดสีดาก็จะอยู่รวมกันที่ราษฎร์บูรณะ ปลูกฝรั่งก็อยู่รวมกันที่บางเสาธง ปลูกลำไยก็รวมกันอยู่ที่บางน้ำชน ปลูกสะท้อนก็รวมกันอยู่ที่คลองอ้อม ปลูกเงาะก็รวมกันอยู่ที่บางยี่ขัน ปลูกลิ้นจี่ก็รวมกันอยู่ที่บางอ้อ ชุมชนบ้านบุก็ประกอบอาชีพทำเครื่องทองลงหุ่น ชุมชนบ้านขมิ้นก็ทำขมิ้นผงสำหรับย้อมจีวรพระ บ้านช่างหล่อก็หล่อพระพุทธรูป[2]

ชุมชนบ้านช่างหล่อในปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร อยู่ระหว่างถนนอรุณอัมรินทร์กับถนนอิสรภาพช่วงที่ติดกับถนนพรานนก มีซอยแยกจากถนนพรานนก มีชื่อซอยว่า "บ้านช่างหล่อ" อยู่ใต้โรงพยาบาลศิริราชลงมา ประกอบอาชีพหล่อพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ซึ่งเป็นงานช่างหล่อของคนไทยที่ได้ทำสืบทอดต่อกันมาไม่ต่ำกว่า 700 ปี มาแล้ว[3]

และจากการสัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของบ้านช่างหล่อว่า[4]

> *"ชื่อบ้านช่างหล่อ ประวัติของบ้านช่างหล่อนั้นไม่แน่ชัดพูดกันไปเรื่อย ๆ เท่าที่ทราบสันนิษฐานว่ามาจากสมัยพระเจ้าตาก ย้ายมาจากอยุธยาคงจะหอบหิ้วกันมา คือมาตอนแรกอยู่รอบนอกอย่างที่วัดดุสิตาราม ตรงนั้นเมื่อสัก ๗-๘ ปี ผมจำไม่ได้มีการขุดค้นเรือขุดใหญ่ ผมเข้าใจว่าเป็นที่ต่อเรือสมัยโบราณ ย้ายกันมาเป็นกลุ่มก้อน"*

ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ก็ได้กล่าวถึงเรื่องประวัติบ้านช่างหล่อว่า[5]

> *"ผมก็ไม่ค่อยทราบมากเท่าไรนัก ทราบตามที่เขาเล่า ๆ กันมาว่าคนบ้านช่างหล่อที่ฝั่งธนบุรีนี้ อพยพมาตั้งแต่สมัยเสียกรุงครั้งที่ ๒ สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้วก็สืบทอดการหล่อพระกันมาเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบันนี้"*

ช่างอ๊อด ได้กล่าวเรื่องประวัติบ้านช่างหล่อว่า[6]

> *"ผมเองก็อยู่ที่บ้านช่างหล่อมานาน พอจะรู้ประวัติบ้างเหมือนกันพูดกันต่อ ๆ มาว่าพวกเราอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาตอนกรุงแตกพระเจ้าตากพาพวกช่างต่าง ๆ มาอยู่ที่กรุงธนบุรี จัดให้อยู่รวมกันเป็นกลุ่มอย่างแถวนี้ก็มีบ้านช่างหล่อ บ้านบุ บ้านขมิ้น อันนี้ฟังเขาพูดกันมานะ"*

ชุมชนบ้านช่างหล่อในอดีต

ชุมชนบ้านช่างหล่อในอดีตอยู่รวมกันในซอยบ้านช่างหล่อ บ้านจะไม่มีรั้วเดินทะลุหากันได้หมด อยู่รวมกันเหมือนญาติ ช่วยกันผลิตงานหล่อพระ บ้านที่อยู่อาศัยจะเป็นเรือนไทยใต้ถุนสูง บริเวณบ้านกว้างมีลาน สามารถทำการหล่อพระได้ ทำเป็นงานหัตถกรรมมีการช่วยเหลือกันดังคำให้สัมภาษณ์ของช่างกระสวย พึ่งปรีดา[7]

> *"สมัยก่อนเป็นญาติกันเกี่ยวพันกันหมดเลย บ้านจะไม่มีรั้วบ้านเป็นทรงไทย ตอนเป็นเด็กเล็ก ๆ วิ่งเล่นรวมกันไป ลอดใต้ถุนไปเป็นใต้ถุนสูงเป็นเรือนไทย งานทำกันทุกบ้าน บ้านหนึ่งทำอีกบ้านก็ไปช่วยกันดู ไปช่วยกันติช่วยกันก่อเป็นเหมือนญาติกัน"*

คุณจีระวัฒน์ อ้นเจริญ หลานช่างฟุ้ง อ้นเจริญ โรงหล่อไตรยสรณาคม ได้เล่าถึงบรรยากาศและสภาพของบ้านช่างหล่อในอดีตว่า[8]

"สมัยก่อนคุณตาอยู่ฝั่งซอยบ้านช่างหล่อ ต่อมาย้ายมาอยู่ฝั่งตรงข้าม คือที่นี่ปี ๒๕๐๐ ตรงนั้นสมัยก่อนเขาจะมีลานเททองร่วมกัน แล้วนัดกันว่าใครจะหล่อ ทุกบ้านช่วยกันเหมือนลงแขก มีความเป็นอยู่แบบพี่น้องกัน คุณตาเล่าให้ฟัง"

ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ก็ได้กล่าวในเรื่องเดียวกันนี้ว่า[9]

"สมัยก่อนทำกันทุกบ้าน ใครต้องการหล่อพระ ต้องการพระพุทธรูปบูชา พระประธานมาที่บ้านช่างหล่อแล้วไม่ผิดหวัง ตั้งแต่ปากซอยยันท้ายซอย เราอยู่กันอย่างญาติ มีการช่วยเหลือกัน ปลูกบ้านเป็นเรือนสูง ข้างล่างไว้สำหรับปั้นพระ และมีลานกว้างสำหรับหล่อพระ"

ช่างอ๊อด ได้เล่าถึงสภาพของชุมชนบ้านช่างหล่อในอดีตว่า[10]

"เข้าไปบ้านไหนในชุมชนบ้านช่างหล่อ ทุกบ้านจะมีพระพุทธรูปอยู่เต็มไปหมด บ้านไหนไม่มีทุนมากก็จะใช้ใต้ถุนบ้านเป็นที่ปั้นพระ ถ้าบ้านไหนมีทุนมากก็จะสร้างโรงปั้นพระ ตกแต่งพระ เก็บพระ ส่วนลานหล่อก็จะมาใช้รวมกัน ให้ความช่วยเหลือกันดีเหมือนพี่เหมือนน้อง เป็นญาติกัน"

จุดประสงค์ในการหล่อพระ

การหล่อพระในสมัยก่อนมีจุดประสงค์ คือ

1. เป็นพุทธบูชา
2. รำลึกถึงศาสนาหรือสืบทอดพระพุทธศาสนา
3. อุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ

การหล่อพระในปัจจุบันมีจุดประสงค์ คือ

1. การค้า
2. รำลึกถึงศาสนาหรือสืบทอดพระศาสนา
3. สะเดาะเคราะห์สืบชะตา

การถ่ายทอดการหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ

การถ่ายทอดการหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อนั้น ได้รับการถ่ายทอดกันต่อๆ มาตามสายเลือด ดังคำบอกเล่าของช่างกระสวย พึ่งปรีดา ช่างบุญเรือน ช่างอ๊อด ช่างฟุ้ง อ้นเจริญ คุณจีระวัฒน์ อ้นเจริญ ว่า

> *"เห็นตั้งแต่คุณตา ๆ เป็นช่างปั้น ช่างหล่อ ชื่อพร้อม บูรณะชน คุณแม่สืบ ต่อมาที่สืบมาทำสืบกันมา มาถึงผมมีพี่น้อง เขาก็ไม่เอา ผมมีพี่น้อง ๙ คน หญิง ๒ คน ชาย ๗ คน ผมเป็นคนที่ ๖ คุณตาทำที่บ้านโน้นอยู่ห่างจากบ้านผมไปหน่อย ผมทำกับคุณตาตั้งแต่อายุ ๙ ขวบ ติดตามคุณตาไป ช่างสมัยก่อนต้องมีความรู้ทุกอย่าง จำเป็นต้องรู้ทุกขั้นตอน คุณตาเป็นช่างปั้นแกรับจ้างเขาทำไปทำทั่ว"*[11]

> *"ได้มาจากคุณยายและคุณแม่ซึ่งทำมานานแล้ว โดยคุณแม่เป็นผู้ถ่ายทอดให้ช่างบุญเรือน จบป.๔ แล้วออกจากโรงเรียนเมื่ออายุ ๑๖ ปี เคยเป็นลูกจ้างหล่อทางให้ญี่ปุ่น เป็นลูกจ้างกรมศิลป์ จากการฝึกฝนช่างบุญเรือนก็ได้รับประสบการณ์เพิ่มพูนมาเรื่อย ๆ แต่มารู้วิธีการทำ รู้ควรทำอะไรอย่างจริง ๆ เมื่ออายุ ๓๗ ปี เพราะงานนี้เป็นงานที่ทำได้ยากและต้องอาศัยการฝึกฝน"*[12]

> *"ผมเกิดมาก็เห็นแล้ว ทำตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ทวด ทั้งคุณพ่อและแม่ของผมทำอาชีพหล่อพระด้วยกันทั้งคู่ มันเรียนรู้ไปเอง ผมเป็นทุกขั้นตอน บ้านอื่น ๆ เขาก็เหมือนกันถ้าคนอายุรุ่นผม เราเรียนรู้จาก พ่อ แม่ และการปั้นพระ หล่อพระ ต้องเรียนรู้กันตั้งแต่เด็ก ๆ ต้องอาศัยความชำนาญไม่ใช่จะฝึกกันวันสองวัน ต้องทำกันเป็นปี ๆ เป็นสิบปี พ่อผมทำอะไรผมก็ไปนั่งดู ผมชอบทุกขั้นตอนของการทำพระพุทธรูป แต่ที่ชอบมากที่สุดคือ การปั้น เป็นงานที่ละเอียดแต่ให้ความสุข ปั้นแล้วมันสบายใจบอกไม่ถูก พ่อผมเป็นช่างปั้น"*[13]

> *"ช่างฟุ้งได้เริ่มเรียนวิชาช่างปั้น ช่างหล่อพระจากลุงเจริญ พัฒนางกูร ซึ่งเป็นลุงเขยและเป็นช่างหล่อที่ได้รับการยกย่องว่ามีฝีมือเป็นเอก ลุงเจริญได้ถ่ายทอดวิชาความรู้จนช่างฟุ้งมีความสามารถและชำนาญ ในการหล่อพระพุทธรูป รูปเหมือนเป็นอย่างดี"*[14]

> *"เหตุผลที่เลือกอาชีพนี้ เพราะคุณตาทำอยู่ เป็นงานมีคุณภาพมีฝีมือ คิดเอาเองว่าอาจจะไม่มีเท่าสมัยก่อน แต่ก็จะพยายามทำ"*[15]

ชุมชนบ้านช่างหล่อทำพระพุทธรูปมาหลายชั่วอายุคน และมีหลายตระกูลได้ประกอบอาชีพนี้แต่ปัจจุบันช่างที่จะทำพระพุทธรูปได้ทุกขั้นตอนและเป็นช่างแท้ ๆ นั้นหายาก เนื่องจากช่างฝีมือเอกได้เสียชีวิตไปเกือบหมดแล้ว โรงหล่อที่ยังดำเนินการอยู่นั้นส่วนมากลูกหลานจะเป็นผู้ดำเนินการแต่มิได้เป็นช่างอย่างบรรพบุรุษ เนื่องจากมิได้ลงมือทำเองแต่ได้จ้างช่างเป็นผู้ทำในแต่ละขั้นตอน ส่วนตนเองจะเป็น

ผู้ดำเนินการในฐานะเจ้าของ แต่อย่างไรก็ตามก็ยังพอมีช่างสืบทอดอาชีพการหล่อพระอยู่บ้าง ได้แก่ ช่างหล่อตระกูล พึ่งปรีดา คือช่างกระสวย พึ่งปรีดา

แผนผังชุมชนบ้านช่างหล่อ

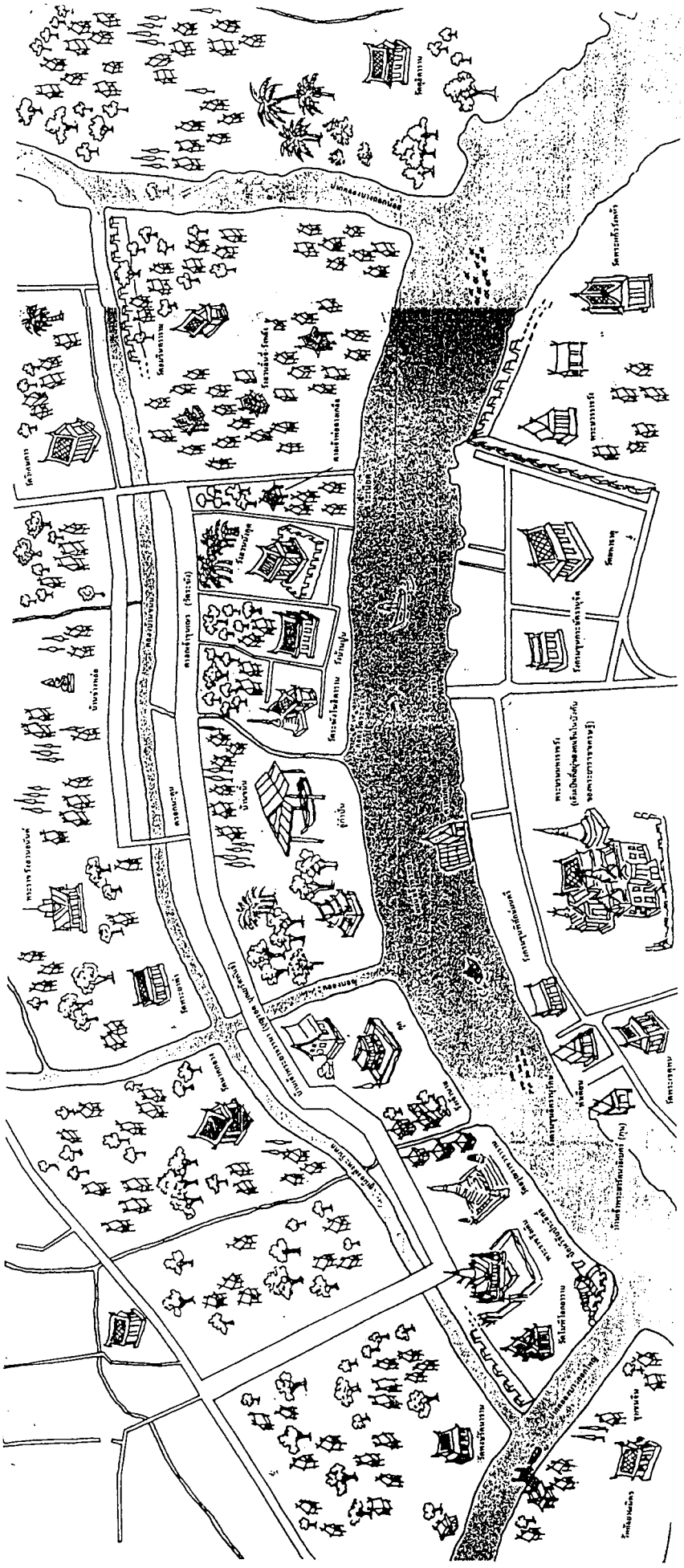

เชิงอรรถ

[1] ธนบุรี, วิทยาลัยครู **ธนบุรีถิ่นของเรา** (กรุงเทพมหานคร; โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2521) หน้า 34

[2] เรื่องเดียวกันหน้า 30 - 31

[3] เรื่องเดียวกันหน้า 34

[4] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 -17.30 น.

[5] สัมภาษณ์ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2537 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[6] สัมภาษณ์ช่างอ๊อด ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2537 เวลา 13.00 - 14.30 น.

[7] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.30 น.

[8] สัมภาษณ์คุณจีระวัฒน์ อ้นเจริญ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2537 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[9] สัมภาษณ์ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2537 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[10] สัมภาษณ์ช่างอ๊อด ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2537 เวลา 13.00 - 14.30 น.

[11] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.30 น.

[12] สัมภาษณ์ช่างบุญเรือน ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2537

[13] สัมภาษณ์ช่างอ๊อด ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2537 เวลา 13.00 - 14.30 น.

[14] หนังสืออนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพนายฟุ้ง อ้นเจริญ ณ ฌาปนสถานวัดมกุฏกษัตริย์ยาราม

[15] สัมภาษณ์คุณจีระวัฒน์ อ้นเจริญ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม 2522.

บทที่ 4
การหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ

การหล่อพระเป็นงานที่ต้องใช้ความประณีต ความอดทน ความชำนาญ ช่างหล่อพระแต่ละคนได้ทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจเป็นอย่างมากในการสร้างสรรค์งานของตน การหล่อพระนอกจากจะเป็นสัมมาอาชีพอย่างหนึ่งแล้ว การหล่อพระยังเป็นงานที่ทำแล้วได้บุญ ถือว่าเป็นการทำเพื่อเป็นพุทธบูชา กรรมวิธีการหล่อพระพุทธรูปเป็นกรรมวิธีที่ยุ่งยากมาก มีขั้นตอนในการหล่อหลายขั้นตอน การหล่อเป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างงานประติมากรรม เป็นการถ่ายแบบจากหุ่นต้นแบบโดยใช้วัสดุที่คงทนกว่าวัสดุเดิม ในการหล่อนั้นต้องมีการทำแม่พิมพ์ขึ้นมาก่อน จากตัวหุ่นต้นแบบเพื่อเก็บรูปทรงและรายละเอียดไว้ให้วัสดุใหม่ไหลลง แล้วก่อรูปขึ้นตามแม่พิมพ์นั้น ๆ

ขั้นตอนการหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ

การหล่อพระไม่ว่าจะเป็นพระขนาดเล็กหรือใหญ่ โดยทั่วไปแล้วที่ชุมชนบ้านช่างหล่อจะมีกรรมวิธีการทำ แบ่งออกเป็น 8 ขั้นตอนใหญ่ ๆ ดังนี้[1]

ขั้นที่ 1 การเตรียมดิน

การเตรียมดินเป็นขั้นตอนสำคัญอันดับแรก เพราะดินเป็นวัสดุที่สำคัญในการทำพระพุทธรูป ดินที่ใช้ในการปั้นหุ่นของชุมชนบ้านช่างหล่อนั้นจะใช้ดินเหนียวที่นำมาจากอำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี เพราะเป็นดินที่มีคุณภาพคุณลักษณะที่เหมาะแก่การปั้นหุ่น คือดินจะมีสีเหลืองซึ่งจะมีกำมะถันผสม สมัยก่อนเรียกว่า ดินขี้งูเหลือม ดินจะเหนียวดี เป็นดินที่สะอาด ดินเหนียวที่ขุดควรจะขุดลึกประมาณ 3 พัว นำดินเหนียวมาผสมกับทราย ทรายที่นิยมใช้กันคือทรายมอญจากตำบลบางพูด จังหวัดนนทบุรี และเขตชนแดนที่ติดต่อกับจังหวัดปทุมธานี ทรายจากที่ดังกล่าวเป็นทรายละเอียด แต่ในปัจจุบันดินเหนียวและทรายในพื้นที่ดังกล่าวค่อนข้างหายาก เพราะมีชุมชนเข้าไปอยู่อาศัย

รวมทั้งเป็นเขตอุตสาหกรรม ฉะนั้นช่างชุมชนบ้านช่างหล่อจึงได้หันมาใช้ดินเหนียวในเขตแถวพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ซึ่งมีคุณภาพค่อนข้างใกล้เคียงกับดินในจังหวัดปทุมธานี และนนทบุรี ส่วนทรายก็เช่นเดียวกันทรายมอญมีราคาสูงขึ้นและหายาก ปัจจุบันไม่ค่อยมีแล้ว จึงได้มีการปรับเปลี่ยนจากทรายมอญที่ใช้มาเป็นทรายที่ใช้ในการก่อสร้างโดยนำมาร่อน แล้วเลือกใช้เฉพาะขนาดกลาง เมื่อได้ดินเหนียวและทรายที่มีคุณภาพตามที่ต้องการแล้วก็นำเอาดินเหนียวไปตากแห้ง ทุบเป็นก้อนให้ละเอียดเป็นก้อนเล็ก ๆ แล้วนำไปแช่น้ำโดยใส่ในภาชนะที่ขังน้ำซึ่งอาจจะเป็นตุ่มหรือภาชนะอื่นก็ได้ โดยใส่ปริมาณดินให้พอดีกับปริมาณน้ำ แล้วคอยดูไม่ให้น้ำแห้ง ระยะเวลาการแช่ดินนั้นจะนานเท่าไรไม่สามารถกำหนดได้ ช่างต้องใช้การสังเกตโดยสังเกตว่าน้ำซึมเข้าเนื้อดินจนทั่วแล้วหรือยัง ขั้นตอนนี้เรียกว่า **การแช่ดิน** เหตุที่ต้องแช่ดินเพื่อไม่ให้ดินเป็นไต เพราะถ้าดินเป็นไตแล้วเมื่อนำมาผสมกับทรายจะนวดไม่เข้ากัน แช่ดินเรียบร้อยแล้วนำดินเหนียวมาผสมกับทรายในอัตราส่วน ดิน 1 ส่วน ทราย 3 ส่วน คือ 1 : 3 วิธีที่จะผสมผสานให้เข้ากันได้ดี คือการนำมานวดผสมกับน้ำ แล้วนวดให้เข้ากันโดยใช้เท้าเหยียบดินให้เข้ากับทราย เหยียบจนเข้ากันได้ดี จะทราบว่าเข้ากันได้ดีหรือไม่ต้องอาศัยการสังเกตโดยสังเกตว่าเมื่อมองดูแล้วไม่สามารถแยกดินเหนียวกับทรายออกจากกันได้ ทั้งสองเข้ากันเป็นเนื้อเดียว ในสมัยก่อนช่างจะใช้เท้าเหยียบดินกับทรายให้เข้ากัน แต่ในปัจจุบันได้ใช้เครื่องจักรแทนเพราะสะดวก รวดเร็ว ประหยัดแรงงาน และเวลา ขั้นตอนนี้เรียกว่า **การเหยียบดิน**

ในขั้นการเตรียมดินนี้ช่างชุมชนบ้านช่างหล่อที่ทำหน้าที่เตรียมดินได้กล่าวถึง รายละเอียดในการหาดินและทรายไว้ดังนี้[2]

> *"โบราณการปั้นหุ่น ดินที่ปั้นหุ่นใช้ดินเหนียวกับทรายผสมกัน ทรายต้องร่อนละเอียด ดินเหนียวก็ต้องเป็นดินลึกจากพื้นดินที่เรายืนอยู่ประมาณ ๓ นิ้ว ดินที่ดีที่สุด คือดินแถวปทุม สามโคก บางพูด นิยมใช้กัน มันมีสีเหลือง จะเป็นกำมะถัน สมัยก่อนเรียกขี้งูเหลือม เหนียวดี ดินสะอาด เอามาตากให้แห้งก่อนแล้วเอามาทุบให้ละเอียด แล้วแช่น้ำ แล้วตักเอามาผสมกับทรายละเอียด ส่วนผสมทราย ๓ ส่วน ดินเหนียว ๑ ส่วน ผสมกันเข้านวดจนเข้ากันดี"*

ในปัจจุบันนี้ได้ใช้ปูนปลาสเตอร์แทนดินเหนียวและทราย เพราะไม่ต้องเสียเวลาในการรอให้ดินแห้ง คุณภาพไม่ต่างกันมาก แต่การทำงานปูนปลาสเตอร์เหนื่อยกว่าเพราะแข็ง ส่วนดินเหนียวผสมทรายจะง่ายกว่าเพราะอ่อนยืดหยุ่นได้มากกว่า ดังคำให้สัมภาษณ์ของช่างผู้ชำนาญการปั้นของชาวบ้านช่างหล่อ[3]

> *"สมัยก่อนใช้ดินเหนียวผสมทราย ดินเหนียวจากปทุม อัตราส่วน ดินเหนียว ๑ ทราย ๓ คือ ๓ ต่อ ๑ สมัยนี้มาพัฒนาใช้ปูนปลาสเตอร์กับทราย พอขึ้นปูบก็*

ทำงานได้เลยไม่ถึง ๕ นาที ถ้าดินเหนียวช้ากว่ามาก กว่าจะแห้งรอเป็นเดือน ถ้าเร็วจริง ๆ ก็ใช้ไฟอบ คุณภาพกับปูนปลาสเตอร์คล้าย ๆ กันแต่ปูนปลาสเตอร์เร็วกว่า ทำงานได้คล่องตัวกว่าแต่การทำเหนื่อยกว่าดินเพราะปูนปลาสเตอร์แข็ง ถ้าดินเหนียวกับทรายสบาย เอาเครื่องมือถูก็คล่อง ทำงานได้ง่ายกว่า"

ขั้นที่ 2 การปั้นหรือการขึ้นหุ่นพระ

เมื่อนวดดินได้ที่แล้วนำมาปั้นเป็นก้อน ๆ มีลักษณะคล้ายไข่ คล้ายผสมมะตูม หรือผลส้มโอ โดยมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 นิ้ว (รูป ก) เพื่อสะดวกในการปั้นขึ้นหุ่นเพราะสามารถกะปริมาณดินได้ นำดินที่ปั้นแล้วมาวางเรียงบนกระดาน ซึ่งได้จัดสถานที่ไว้โดยใช้กระดานยกพื้น ปรับพื้นหน้าให้เรียบ ช่างจะกำหนดขนาดองค์พระและความกว้างหน้าตักพระลงบนพื้นราบ (รูป ข) จากนั้นจึงวางก้อนดินซ้อนเรียงกันตามความสูงของฐานและองค์พระที่กำหนดไว้โดยใช้อิฐ ไม้หรือโครงเหล็กเป็นแกนภายในเพื่อยึดดินและปริมาณการใช้ดิน (รูป ค) จากนั้นอัดดินให้แน่นตกแต่งให้เป็นหุ่นพระ ต่อจากนั้นก็ใช้ลวดเส้นใหญ่ยึดแกนดินช่วงไหล่ผูกเป็นโครงไม้รองแขน เรียกว่า ออกแขน ใช้ดินพอกปั้นเป็นแขน เว้นไว้เฉพาะตรงข้อมือ เมื่อปั้นแขนแล้ว ค่อยใส่ลวดเพื่อปั้นข้อมือต่อไป (รูป ง) จากนั้นก็เป็นพระเศียร โดยปั้นส่วนพระเนตร พระนาสิก เท่านั้น ส่วนพระกรรณและเม็ดพระศก รัศมี นิ้วพระหัตถ์ นิ้วพระบาทจะไม่ปั้นในตอนนี้เนื่องจากเป็นส่วนที่เปราะบาง การปั้นในขั้นตอนนี้จะยังไม่ละเอียด เพราะเป็นเพียงแกนดินเท่านั้น เมื่อหุ่นพระมีความแข็งหมาดพอตกแต่งได้แล้ว ช่างก็จะได้ต่อเติมตกแต่งหุ่นพระให้ได้ตามขนาดที่ต้องการอย่างแน่นอน เรียกว่า เหลา การทำหุ่นแกนยึดถือความเกี่ยวข้องของขนาดและมาตราส่วนเป็นสำคัญ

ขั้นตอนการขึ้นหุ่น

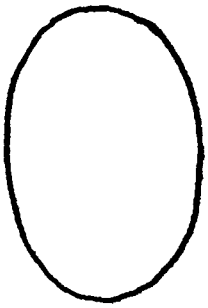

รูป ก.

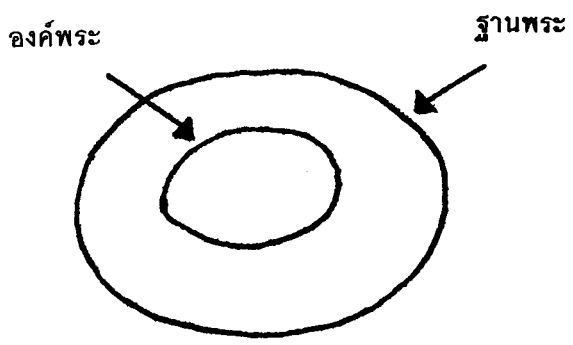

รูป ข.

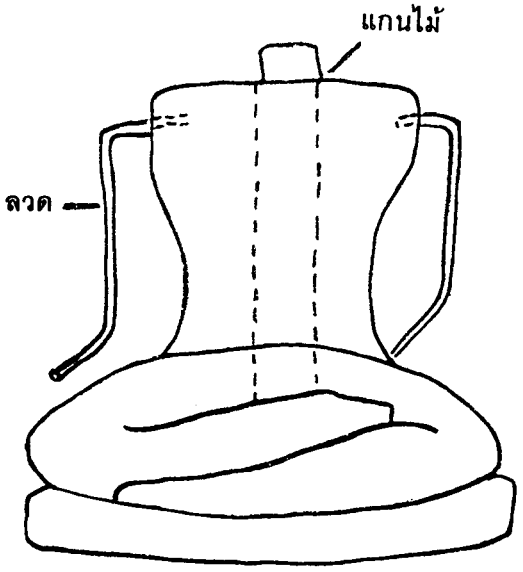

รูป ค.

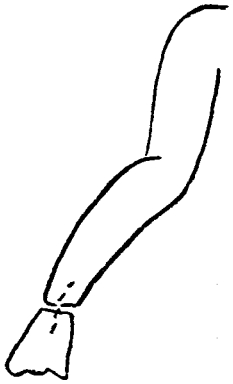

รูป ง.

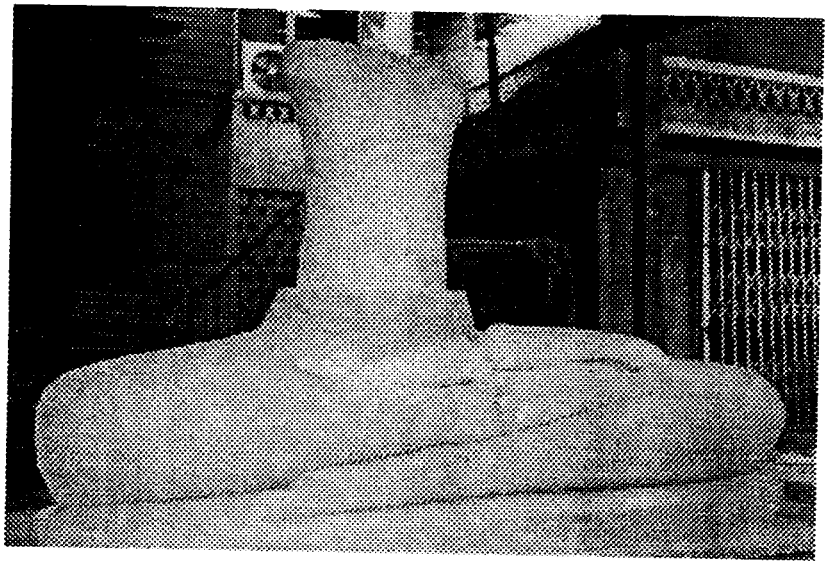

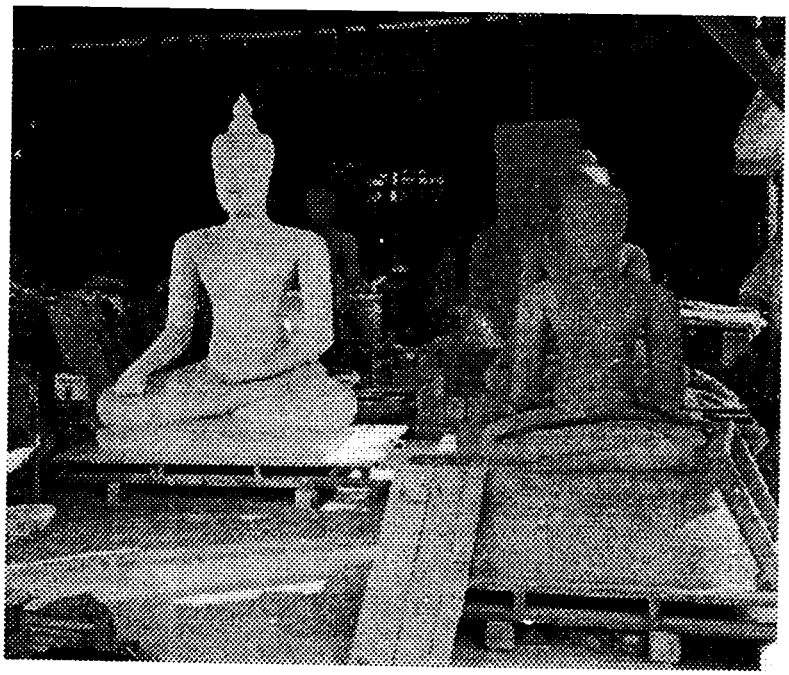

โรงปั้นหุ่น

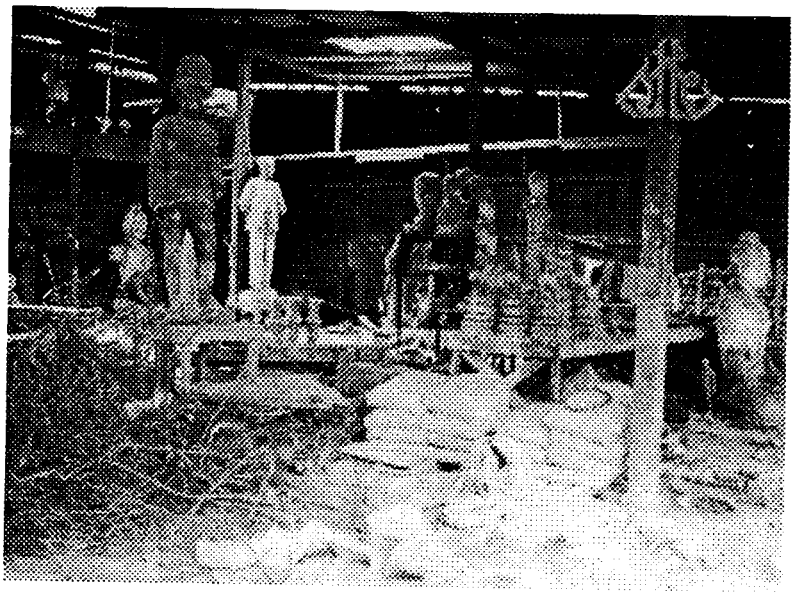

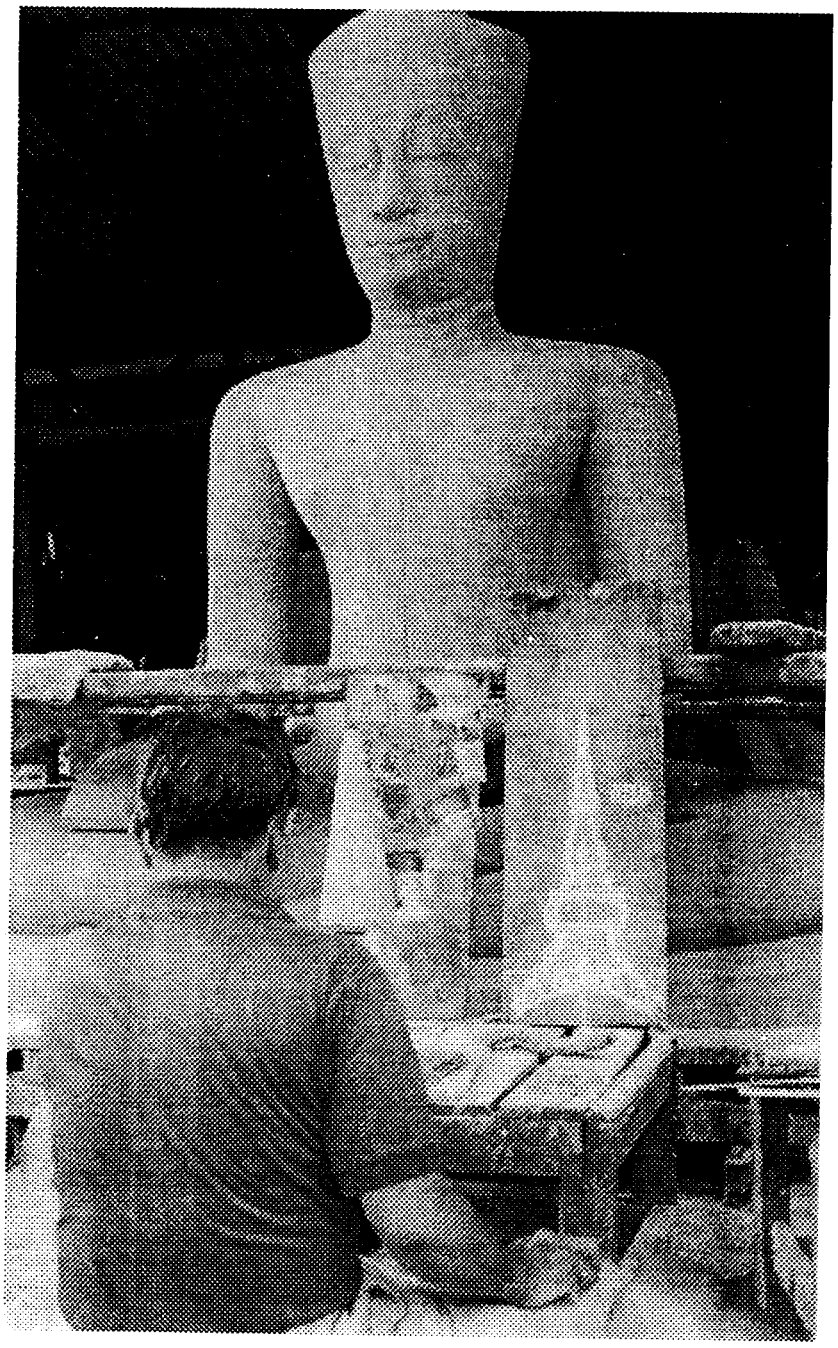

ช่างปั้นกำลังปั้นหุ่นพระ

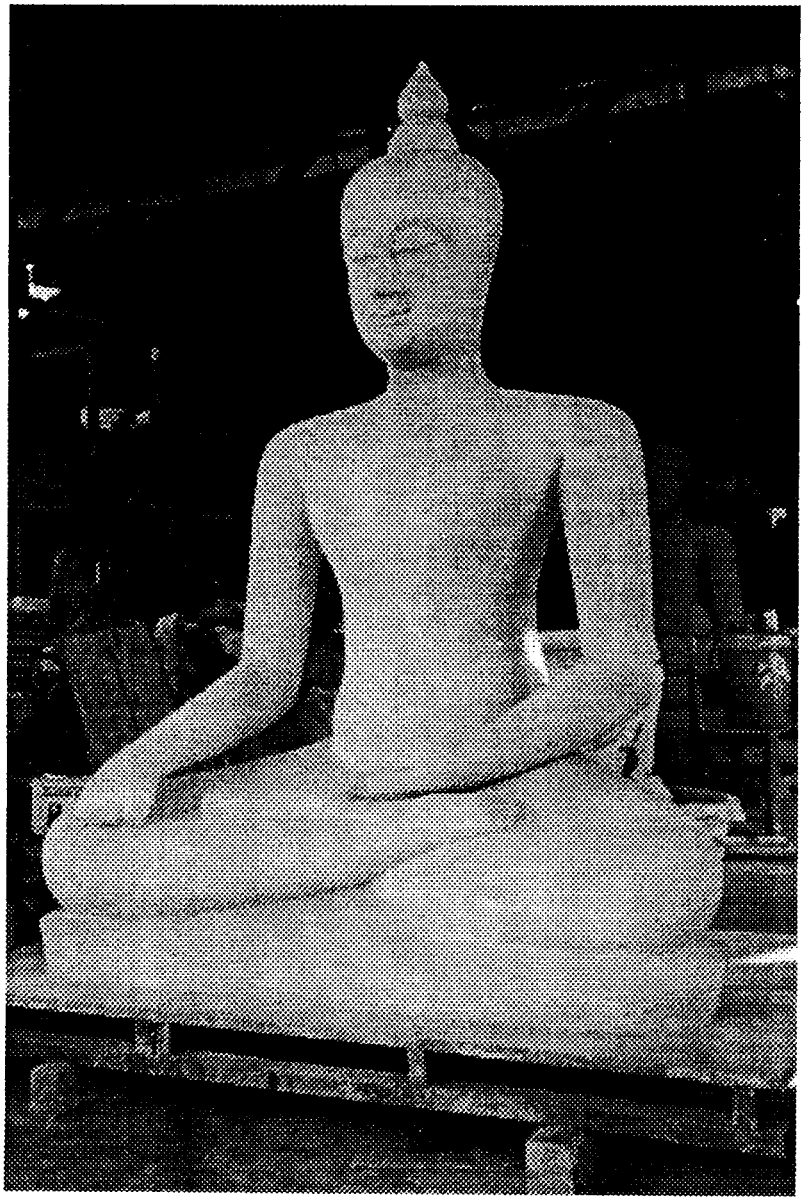

องค์หุ่นที่ปั้นเสร็จแล้ว

เครื่องมือที่ใช้ในการขึ้นหุ่นพระนี้คือ

ระดับ	สำหรับวางระดับน้ำทำให้จัดพื้นฐานได้ ความเที่ยงตรงไม่เอียง
ลูกดิ่ง	สำหรับแบ่งความเที่ยงเส้นผ่าศูนย์กลางของกลางองค์พระ
วงเวียน	สำหรับใช้วัดและแต่งด้านซ้ายขวาให้ได้ขนาดถูกต้อง
เขาควาย	สำหรับใช้วัดองค์ และวัดเศียรให้เป็นไปตามสัดส่วนและ
กราด	เป็นไม้สักประดิษฐ์ขึ้นเอง มีซี่เป็นเหล็กประดิษฐ์ไว้หลายแบบ หลายขนาด ใช้ซอกซอนคุ้ยเขี่ย ตกแต่งหุ่นแกนดิน

การตกแต่งพระนี้ทำกันโดยยึดแบบลักษณะของพระโบราณที่เคยทำกันมาก่อน เช่น แบบสุโขทัย แบบอู่ทอง แบบเชียงแสน แบบอยุธยา ฯลฯ ในการคัดแบบจะเลือกหาองค์ที่เห็นว่างามของแบบและในสมัยนั้น ๆ แม้แบบจะเล็กหรือใหญ่ไปช่างปั้นก็สามารถย่อยหรือขยายรูปให้ได้ตามสัดส่วนและขนาดที่ต้องการ ในการปั้นหุ่นมักจะเอาตัวอย่างมาวางไว้เป็นแบบแต่ในปัจจุบันส่วนใหญ่ใช้ภาพถ่ายเป็นแบบ เมื่อขึ้นหุ่นเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะเริ่มตกแต่งหุ่นโดยใช้กระดาษทราย ขัด ถู เพื่อปรับให้พื้นราบเสมอกัน

ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ช่างปั้นและขึ้นหุ่นพระฝีมือเอกของโรงหล่อไตรยสรณาคม บ้านช่างหล่อ ได้เล่าถึงขั้นตอนและวิธีขึ้นหุ่นว่า[4]

> *"การขึ้นรูปข้างในมีแกนไม้ปักอยู่กันอยู่ ไม้ปักกลางขึ้นหุ่น มีไม้ปักกลางแล้วก็โครงเหล็ก อย่างพระหน้าตักกว้าง ๖๐ นิ้ว เอาวงเวียนวัดจากฐานถึงหน้าขึ้นหุ่นแล้วตกแต่ง สมัยก่อนต้องรอให้ดินเหนียวแห้งแล้วก็ตกแต่งส่วนต่าง ๆ การตกแต่งส่วนที่ยากที่สุด คือการทำหน้า ต้องฝึกกันมาก ผมเคยออกจากที่นี่ไป ๑๐ กว่าปี แล้วเขาก็ไปรับผมมาทำ ฝึกเด็ก ๆ ก็ทำไม่ได้ ไม่เหมือนงานนี้ต้องศึกษาต้องดูลักษณะความสวยงาม ผู้จ้างต้องมาดูก่อนจนพอใจ องค์หนึ่งขึ้นไม่เกิน ๑๕ - ๒๐ วัน องค์ใหญ่ ๆ นะครับ"*

ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ช่างหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ ได้กล่าวถึงขั้นตอนการขึ้นพระว่า[5]

> *"เมื่อนวดดินและทรายเข้ากันได้ดีแล้ว ก็นำมาปั้นเป็นก้อน ๆ คล้ายผลมะตูม แล้วนำมาเรียงกันวางรากฐานให้ดี เรียงตามกันสามสี่ชั้น แล้วทิ้งไว้ให้แห้ง แข็งตัวดี พอแข็งพอได้ที่แล้วนำมาตกแต่งเรียกว่า เหลา ใช้กาดเป็นไม้ เหลาจนเป็นรูปองค์ พอสวยงามดีแล้วก็เข้าขี้ผึ้ง"*

การตกแต่งหุ่นองค์พระ

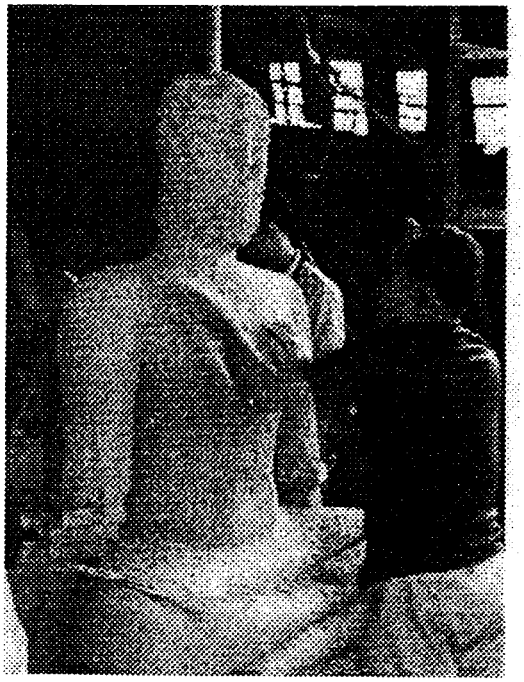

ขั้นตอนการขึ้นหุ่นพระ

ขั้นที่ 3 การทำรางแกน

หลังจากที่ตกแต่งหุ่นพระให้ได้ขนาดตามความต้องการแล้ว ช่างหล่อจะนำร่องเพื่อเป็นหนทางเดินของน้ำทอง โดยเส้นทางเดินของน้ำทองนี้จะแบ่งกลางองค์พระจากเศียรถึงฐานลงมา รวมทั้งด้านข้างทั้งสองข้างส่วนตามองค์จะทำคล้ายก้างปลา ทำให้ทองที่เทไหลได้สะดวกรวดเร็ว เมื่อทำรางเรียบร้อยแล้วขั้นต่อไปจะใช้ดินมอม อันหมายถึงดินเหนียวผสมกับขี้เถ้าถ่านซึ่งคนโบราณใช้แกลบเผาไฟ แล้วเอาขี้เถ้าของแกลบมาผสมกับดินเหนียว แต่ในปัจจุบันใช้เถ้าถ่านจำพวกแกรไฟต์ผสมกับดินเหนียวแทน โดยละลายกับน้ำให้ใสพอสมควรกวนผสมให้เข้ากันดีแล้วจึงนำมาทาให้ทั่วองค์หุ่น การใช้ดินมอมทานี้ก็เพื่อประโยชน์ในการปกปิดผิวทรายที่ปั้นไว้มิให้ทรายร่วง และทำให้รูปหุ่นมีผิวแกนแข็งขึ้น ไม่หลุดเมื่อเททองก่อนเข้าขี้ผึ้งทั้งทำให้ทองวิ่งได้สะดวกเมื่อเททองด้วย หลังจากทาดินมอมแล้วจะใช้ขี้ผึ้งอุดรางทางเดิน

ทั้งหมดแล้วทำความสะอาดหุ่นที่ได้ทำการมอมดินนั้นไว้ นำไปผึ่งให้แห้งแล้วทาด้วยเทือก เทือก คือ การใช้ขี้ผึ้งที่ผสมแล้วเคี่ยวกับน้ำมันยางให้มีความเหนียวและลื่นตามต้องการ ใช้ทาแกนเพื่อให้ขี้ผึ้งติดเหมือนเป็นกาว

ขั้นที่ 4 การเข้าขี้ผึ้ง

เมื่อองค์หุ่นแห้งสนิทแล้วก็นำมาหุ้มขี้ผึ้ง การหุ้มขี้ผึ้งคือ การเคลือบองค์พระ การเข้าขี้ผึ้งเริ่มต้นจากการเตรียมขี้ผึ้ง ในสมัยโบราณชุมชนบ้านช่างหล่อจะใช้ขี้ผึ้งจากรังผึ้งแท้ ๆ โดยการเอารังผึ้งมาเคี่ยวแล้วเอากากออกไป แล้วเอาน้ำผึ้งจากรังที่ได้มาผสมกับน้ำมันยางหรือชัน ขี้ผึ้งแบบนี้จะมีคุณสมบัติคือลื่นและเหนียว ในสมัยต่อมาขี้ผึ้งแพงขึ้นจึงได้มีการใช้ไขสัตว์ ซึ่งได้แก่ ไขวัวนำมาเคี่ยวผสมกับชัน ในปัจจุบันใช้พาราฟินหรือเทียนผสมกับชันและน้ำมันยาง เพราะขี้ผึ้งมีราคาแพง

การเคี่ยวขี้ผึ้งต้องเคี่ยวให้เหนียวแล้วปล่อยทิ้งไว้จนกระทั่งความร้อนคลายลง แล้วนวดขี้ผึ้ง การนวดจะต้องนวดขี้ผึ้งให้เป็นเนื้อเดียวกัน ไม่มีเม็ด ไม่มีไต แล้วนำมาบดเป็นแผ่นโดยใช้กระดานไม้สักหน้าเรียงเป็นแม่แบบ และใช้ไม้แกนแข็งกลึงจนกลมเป็นเครื่องมือใช้สำหรับบดขี้ผึ้งให้เป็นแผ่น การหุ้มขี้ผึ้งต้องหุ้มให้ทั่วทั้งองค์พระและมีความหนาพอสมควร ซึ่งแล้วแต่ขนาดของพระพุทธรูปที่จะหล่อ เช่น ขนาดหน้าตัก 1 ศอก ขี้ผึ้งหนา 1 หุน 3 ศอก ใช้ 2 หุน หรือจะให้หนามากที่สุดได้ไม่เกิน 3 หุน เพราะถ้าหนามากจะเปลืองทอง และเมื่อหล่อองค์พระเสร็จแล้วองค์พระมักจะย่น ความหนาบางของขี้ผึ้งจะเท่ากับความหนาบางของทองที่จะเทเป็นองค์พระ เมื่อหุ้มขี้ผึ้งทั่วทั้งองค์พระแล้ว ก็ตกแต่งให้เป็นพระพุทธรูปตามที่เจ้าของหรือผู้ว่าจ้างต้องการ การตกแต่งรายละเอียดส่วนต่าง ๆ เช่น พระเกตุมาลา พระรัศมี แบบสังฆาฏิ หรือเครื่องทรงนั้นก็ใช้กดขี้ผึ้งลงไปในพิมพ์ซึ่งเป็นแบบอยู่แล้ว แล้วนำเอาขี้ผึ้งเหล่านั้น ไปติดเรียงตามส่วนต่าง ๆ ตามต้องการให้ได้สัดส่วนที่ถูกต้อง ในการแต่งนี้จะใช้ไม้เสนียดมาทำการตกแต่ง โดยจะใช้เกลี่ยแต่งตามซอก ตามมุมพระเนตร และแต่งเล็บ ไม้เสนียดจะทำด้วยทองเหลืองหรือไม้มะเกลือกลม ปลายแบนทั้งด้านหัวและท้าย

ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ได้อธิบายถึงการเข้าขี้ผึ้งว่า[6]

> *"การเข้าขี้ผึ้งก็คือ การเคลือบ มีส่วนผสมของน้ำมันยางกับขี้ผึ้ง คำว่า ขี้ผึ้งมีมาแต่โบราณ โบราณจริง ๆ เขาใช้รังผึ้งแท้ ๆ นำมาเคี่ยวเอากากออก ขี้ผึ้งแท้จะลื่นเหนียว แต่สมัยต่อมารังผึ้งมีราคาแพงก็เลยมาใช้ชันผสม ผสมจนกระทั่งไม่ติดมือ ผสมพวกไขสัตว์ ไขวัว ยุคต่อมาขี้ผึ้งแพงมากขึ้น หลายร้อยบากก็ใช้พาราฟินเทียนไข ผสมกับชันเคี่ยวละลายกับชัน ต้มให้ร้อน ต้องใจเย็นหน่อย ให้ละลาย ผสมน้ำมันให้วิ่ง ปัจจุบันใช้แบบนี้ใช้ขี้ผึ้งแบบเดิมไม่มีแล้ว เข้าขี้ผึ้งหมายถึงเวลาปั้นเป็นองค์เสร็จแล้วเคลือบด้วยน้ำมันยางกับขี้ผึ้ง จะเหนียว ขี้ผึ้งผสมยางจะไม่แห้ง มันเหนียวเหมือนกาว จะไม่แข็ง ทาจนทั่ว ถ้าเป็นขี้ผึ้งจะเอาขี้ผึ้งไปบด ต้มขี้ผึ้งจนเหนียวใส่ปี๊บหรือกะทะให้เหนียวเป็นน้ำแล้วตักใส่กาละมังให้เย็นแล้วนวด*

การนวด ๆ จนรู้สึกว่าไม่มีเม็ดอยู่ข้างใน นวดร้อน ๆ จนกระทั่งไม่มีเม็ด ไม่มีไต แล้วมีไม้แบนคือไม้ที่จะกำหนดความหนาของขี้ผึ้ง เป็นไม้เนื้อแข็งหนาประมาณ ๒ - ๓ หุน แล้วแต่ขนาดขององค์พระ ไม่แน่นอน รัดขี้ผึ้งให้เป็นแผ่น แล้วเอาแผ่นมาปะองค์พระที่เราเคลือบไว้ แล้วก็มาตกแต่งรอยต่อขี้ผึ้ง เชื่อมด้วยเกรียง ตกแต่งให้เรียบร้อยด้วยไม้เสนียด ตกแต่งทั้งองค์ แต่งพระเนตร แต่งปาก แต่งนาสิก ใส่นิ้วให้ครบ"

ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ได้อธิบายถึงการเข้าขี้ผึ้ง ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันกับช่างกระสวย พึ่งปรีดา ว่า[7]

"การเข้าขี้ผึ้ง ขี้ผึ้งซื้อมาเลย การผสมไว้แล้วระหว่างชันกับพาราฟินซื้อจากร้านเจ้าของเขาซื้อมาให้ แล้วนำมาเคี่ยว แล้วบดเป็นแผ่น ถ้าพระองค์ใหญ่ ขี้ผึ้งก็จะหนา ถ้าองค์พระเล็กขี้ผึ้งก็จะบางลง ลดหลั่นกันไป การหุ้มด้วยขี้ผึ้งมีจุดประสงค์จะเอาไปหล่อ เคี่ยวให้เป็นน้ำใส ๆ แล้วทำเป็นแผ่น แล้วไปตากแดดให้นิ่ม หุ้มทั้งองค์ หุ้มเสร็จก็เก็บรายละเอียดทำการตกแต่ง การตกแต่งเปรียบเหมือนช่างเสื้อ"

ขั้นตอนการเตรียมขี้ผึ้ง

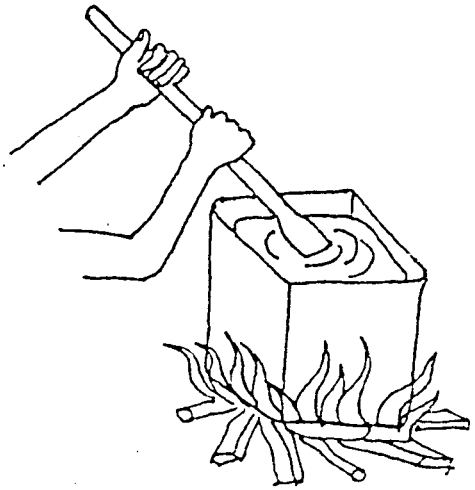

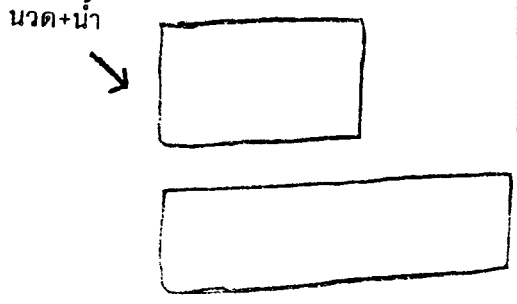

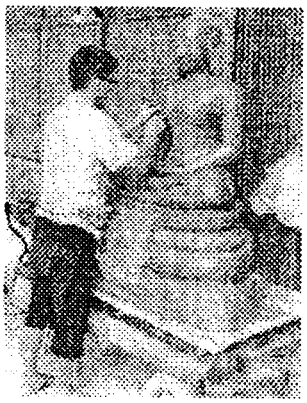

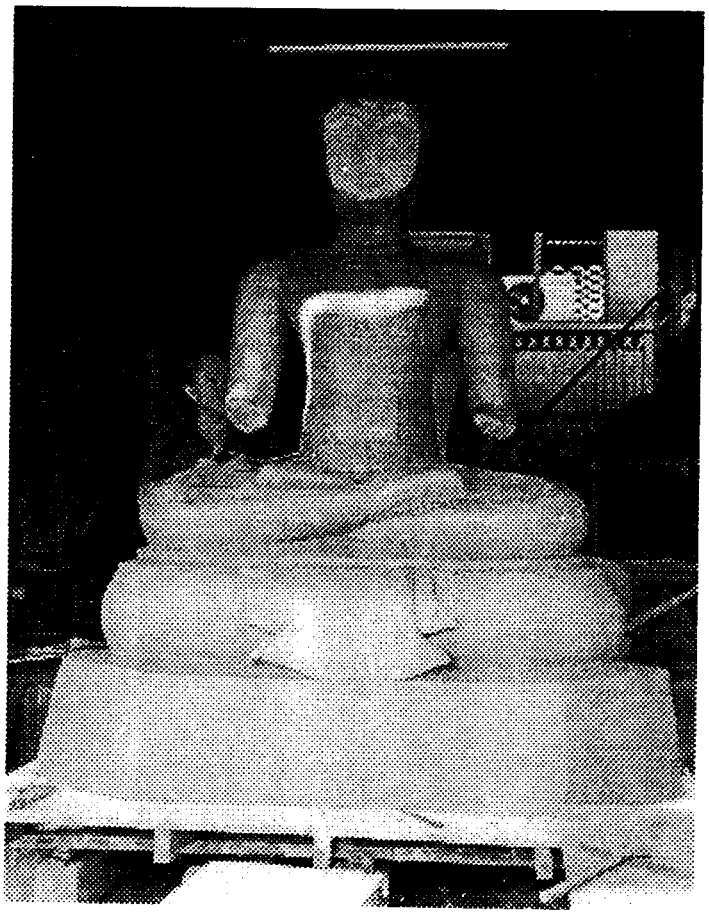

ขั้นตอนการเข้าขี้ผึ้ง

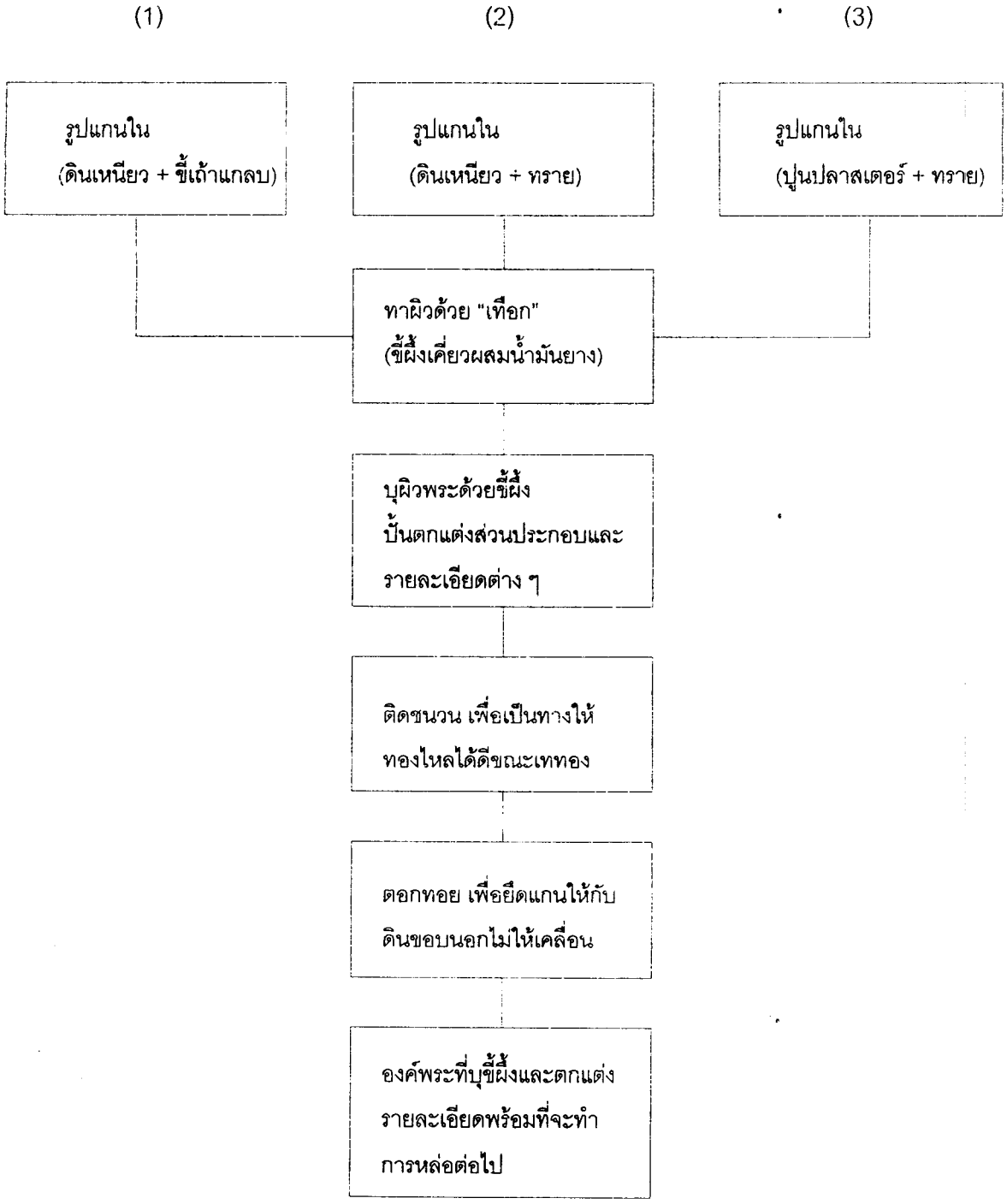

ขั้นที่ 5 ขั้นการเตรียมหล่อ

การใส่ทอย ช่างเรียกว่าตอกทอย ทอยคือสลักสำหรับยึดโครงดินแกนกับโครงดินให้คงรูป มิให้คลอน เมื่อขี้ผึ้งละลายและไหลออกมาหมด กล่าวคือ เมื่อจะหล่อพระต้องสุมไฟให้ขี้ผึ้งละลายออกมา ส่วนที่เป็นขี้ผึ้งดินก็จะกลายเป็นโพรง ถ้าไม่มีทอยยึดไว้ ดินแกนก็จะหล่นลงมาทับดินนวดทำให้ไม่มีโพรง เมื่อเททองก็จะไม่มีทางวิ่งไปทั่วองค์พระ เมื่อแกะพิมพ์ออกพระก็จะเสียใช้การไม่ได้

ทอยที่ใช้นั้นนิยมใช้เหล็กหรือดิน จะใช้ทองเหลืองไม่ได้เพราะทองเหลืองอาจละลายได้เวลาเททอง ส่วนมากใช้ตะปูขนาด 5 นิ้ว แต่ตัดครึ่ง

พระองค์หนึ่ง ๆ จะใช้ทอยกี่อันต้องแล้วแต่ขนาดและช่างผู้ทำ อาจใช้ตั้งแต่ 40 ตัว ถึง 100 ตัวก็ได้

การใส่ทอยนั้น ต้องใช้สว่านเจาะขี้ผึ้งทะลุเข้าไปในดินแกนลึกประมาณ 1 นิ้ว แล้วเอาทอยเสียบเข้าไป ปล่อยให้หัวโผล่ไว้เพื่อให้ดินนวลทับอีกทีหนึ่ง

ถ้าเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ หน้าตักตั้งแต่ 3 ศอกขึ้นไป จะต้องแหวะขี้ผึ้งตรงเข่าและไหล่ทั้งสองข้างขนาดเท่าฝ่ามือเพื่อใส่ทอยดิน โดยเอาดินนวลใส่ลงไปให้เต็มเพื่อให้ยึดกับดินแกน ถ้าจะใช้ตะปูเกรงว่าจะรับน้ำหนักดินแกนไม่ไหว ขี้ผึ้งที่แหวะออกมานั้นต้องเก็บไว้ให้เรียบร้อย ใช้ทองเหลืออุดเพื่อกันการเกิดสนิม เมื่อตอกทอยเสร็จเรียบร้อยแล้วก็เป็นการเข้าดินอ่อน คือ การใช้ขี้วัวผสมกับดินอ่อน การทำน้ำขี้วัวใช้ขี้วัวสด ๆ ใส่ผ้าขาวบ้างผสมน้ำคั้นจนกระทั่งเหมือนหัวกะทิ ถ้าน้ำขี้วัวใสจะทำให้คุณภาพไม่ดี ไม่เหนียวทาจะไม่ติด ส่วนดินอ่อน คือ ดินที่มีลักษณะอ่อนเป็นพิเศษ ดินอ่อนนี้จะมีแถบอำเภอบางบัวทอง จังหวัดปทุมธานี อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี เนื้อของดินอ่อนจะขาวและนุ่ม จะเหนียวก็ไม่เหนียว จะร่วนก็ไม่ร่วนมีทรายผสมอยู่คล้ายกับดินสอพอง นำดินอ่อนผสมทรายละเอียดอัตราส่วน 1:3 คือ ดินร่วน 1 ทรายละเอียด 3 แล้วนวด แล้วผสมกับน้ำขี้วัว ทาชโลมบนหุ่นขี้ผึ้งจนทั่วองค์ทิ้งไว้ให้แห้งแล้วทาทับ 3-4 ครั้ง โดยทาให้แห้งแล้วทาทับอีก การกระทำให้หนาประมาณ 1 มิลลิเมตร หรือมากกว่า 1 มิลลิเมตรก็ได้ แต่อย่าให้บางกว่านี้ ต่อมาก็ทาทับด้วยดินแก่ ช่วงหลังเรียกว่า การเข้าดินแก่ เมื่อดินอ่อนจนจะแห้งใช้ดินแก่ คือ ดินเหนียวที่ผสมขี้วัวผสมทรายละเอียดที่ร่อนแล้ว อัตราส่วน 4 ต่อ 1 คือ ดินแก่ 1 ส่วน ทรายละเอียด 4 ส่วน นวดเข้ากันให้ดี พอกทับดินอ่อนอีกทีหนึ่ง ต่อมาก็เข้าลวดหรือรัดปลอก คือ ใช้ลวดตรึงเป็นตาข่ายทั้งทางตั้งและทางนอนให้แน่นหนาเพื่อป้องกันการกดดันภายในเบ่งให้แม่พิมพ์แตก การเข้าลวดต้องทำอย่างระมัดระวัง รอยต่อต้องต่อกันแน่น เพราะถ้าต่อไม่ดีหรือใช้ลวดลายเล็กเกินไปจะทำให้แม่พิมพ์แตก เวลาทองลงจะทะลักออกมา เทเท่าไรก็จะไม่เต็มต้องรื้อพิมพ์ทำใหม่ พิมพ์เดิมใช้ไม่ได้เลย เมื่อเข้าลวดเรียบร้อยแล้วก็พอกดินแก่ทับไปอีกชั้นหนึ่ง เมื่อเข้าลวดเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงพอกช่วยดินแก่อีกชั้นหนึ่งพอกให้หนา อาจจะหนาถึงนิ้วครึ่งถึงสองนิ้วก็ได้

ต่อมาทำปากจอก เมื่อผูกลวดและพอกด้วยดินแก่เสร็จแล้ว และดินแก่แห้งดีแล้วก็พลิกเอาฐานขึ้น ซึ่งจะมีลวดโผล่อยู่หลายสิบเส้น นำเอาปลายลวดเหล่านั้นมาผูกด้วยลวดอีกส่วนหนึ่งให้แน่นหนาอย่าให้ขาดได้ จัดการอัดดินแก่ลงไปในฐานให้เหลือบริเวณขอบขี้ผึ้งไว้ประมาณ 9 แห่ง ปั้นแท่งขี้ผึ้งให้เป็นสายชนวนสำหรับเททองและรูสำหรับอากาศออกฝังไว้ในดินแก่ชั้นนอกให้ต่อกับขี้ผึ้งที่องค์พระ โดยทั่วไปรูสำหรับเททองจะมี 3 รู คือ มีตรงเข่าขวาเข่าซ้ายและตรงก้นกบ ส่วนอีก 6 รูนั้นสำหรับให้อากาศออกเมื่อสุมไฟไล่อากาศและเมื่อเททองอากาศอาจตกค้างอยู่ภายในบ้างก็จะได้ออกมาทางรูเหล่านี้ หรือจะใช้สำหรับเททองก็ได้ แต่ช่างคนนั้นจะต้องมือแน่จริง ๆ

รูทั้ง 3 รูที่สำหรับเททองนั้นเรียกว่า ชนวน จะต้องทำทางมารวมกัน ณ ที่ที่หนึ่งเรียกว่า ปากจอก คือ ที่สำหรับเททอง ทำเป็นแอ่งสำหรับเททอง น้ำทองก็จะไหลลงรูชนวนได้พร้อม ๆ กัน

ต่อมาก็ถึงการเคลือบหุ่นองค์พระ ถ้าต้องนำหุ่นองค์พระไปหล่อยังที่ไกล ๆ ก็ต้องมีที่รองรับหุ่นองค์พระ เรียกว่าจะเข้ จะเข้จะทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เป็นไม้หน้า 4 หน้า 5 หน้า 6 แล้วแต่ขนาดของหุ่นของเรา จะเข้ต้องมีขนาดความยาวเท่ากับหุ่นองค์พระ คือ พอตั้งหุ่นองค์พระให้นิ่งต้องตั้งให้เลยเศียรพระหนึ่งศอก แล้วก่อฐานไว้รับกับเศียร ก่ออิฐเป็นสี่เหลี่ยมรองรับฐานองค์พระไว้จึงทำการย้ายหุ่นองค์พระไปเททอง

ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ได้อธิบายถึงขั้นจะเตรียมการหล่อพระไว้อย่างชัดเจนว่า[7]

> *"ขั้นเตรียมหล่อพระต้องทำทอย ซึ่งเรียกว่าตอกทอย เป็นรูปพวกกรวย ทอยเป็นที่ค้ำยัน ที่รับน้ำหนัก ต่อมาเข้าดินอ่อน ใช้ขี้วัว ทาขี้วัว การทำน้ำขี้วัว ใช้ขี้วัวสด ๆ ใส่ผ้าขาวบางคั้นผสมน้ำ คั้นจนกระทั่งเหมือนกะทิ เอาน้ำขี้วัวมาผสมกับดินชนิดหนึ่ง เรียกว่าดินอ่อน ลักษณะของดินอ่อนคือดินหัวที่มีส่วนผสมของทรายละเอียดดินนี้อยู่ลึก ดินชนิดนี้จะมีเป็นแห่ง ๆ ไม่เหมือนดินทั่วไป ดินที่ใช้กันบ้านช่างหล่อใช้ที่อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ใช้กันมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ดินแบบนี้จะเหนียวจะร่วนก็ไม่ร่วน มีทรายผสมอยู่ คล้าย ๆ ดินสอพองแต่ใหญ่กว่า เอาดินอ่อนมาร่อนแล้วเอาผสมกับขี้วัวเพื่อให้มีความข้นคล้าย ๆ สีน้ำมัน แต่อย่าให้ข้นมาก เพราะพอทาแล้วดินจะแตก เมื่อผสมแล้วก็เอามาทาที่องค์พระจนทั่วทั้งองค์ แล้วทิ้งไว้ให้แห้ง แล้วทาทับ ๓-๔ ครั้ง แห้งแล้ว มีความหนาประมาณ ๑ มิล หรือมิลกว่าก็ได้แต่อย่าให้บางกว่านั้น เมื่อทาขี้วัวจนแห้งได้ขนาดมิลกว่าแล้ว ขั้นต่อไปก็คือ การเข้าดินอ่อน จุดประสงค์ของดินอ่อน มีส่วนผสมของทรายละเอียดที่ร่อนแล้ว ๓ ส่วน ดินที่ผสมขี้วัวมาผสมกับทรายนี้ผสมให้เข้ากันเอาดิน ๑ ส่วน ทราย ๓ ส่วน นวดเข้ากันดีแล้ว แล้วก็เอาดินอ่อนมาแปะทับขี้วัวลงไป แต่อย่าให้หนามาก ให้มีความหนาประมาณ ๒ - ๓ มิล แปะจนทั่วทั้งองค์ ตามซอกตามซอยแปะให้หมด ผสมทรายเข้าไปอีกจะเกาะกัน แปะดินอ่อนแล้วก็ตากให้แห้ง ขั้นต่อไปคือเข้าดินแก่ หมายถึงส่วนผสมของดินแก่ คือ ทรายละเอียด ๔ ส่วน กับดินเหนียวที่เราแช่น้ำไว้ ๑ ส่วน นวดให้เข้ากัน แล้วก็เอามาแปะทับดินอ่อนอีกที มีความหนาประมาณ ๒ นิ้ว หรือ ๒ นิ้วกว่า แล้วปล่อยให้แห้ง ต่อไปก็คือการเข้าลวด เข้าเหล็กเส้น เอาเหล็กเส้นมาพาดกับองค์พระแล้วก็ดัดให้เข้าดัดเหล็ก ต้องใช้ปะแจดัดเหล็ก ถ้าดินไม่แข็งพอหัวปะแจจะถูกทำให้ดินแตก ทำให้ข้างในเสีย ตัดลวดแล้วมัดตั้งขึ้นและลวดพันขวางอีกทีระหว่างกันประมาณฝ่ามือหนึ่ง หรือ ๔ นิ้วฟุต จนทั่วองค์ ต่อมาถึงขั้นการเคลื่อนย้ายเพื่อนำไปเททอง โดยตะเข้เป็นตัวหามโดยมีการก่ออิฐเป็นสี่เหลี่ยมเป็นรองรับองค์พระ"*

ขั้นเตรียมการหล่อ

การเข้าดินอ่อน, ดินแก่

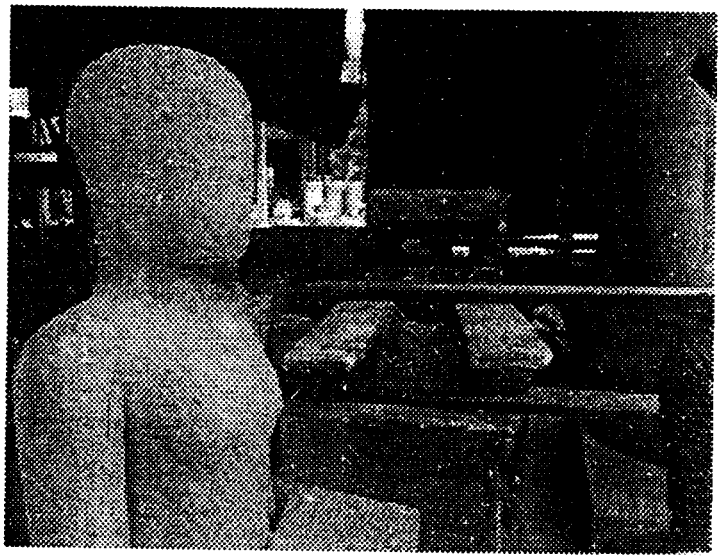

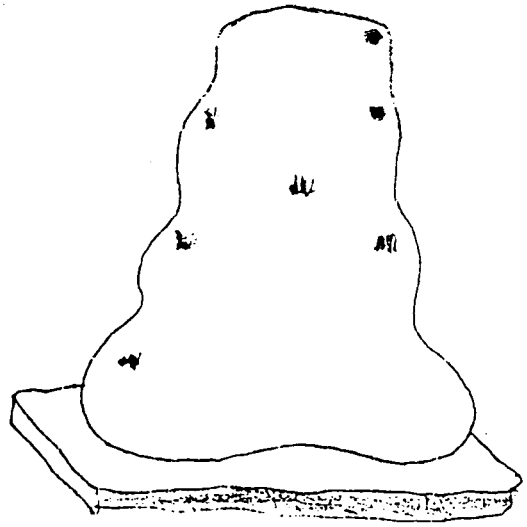

การตอกทอย

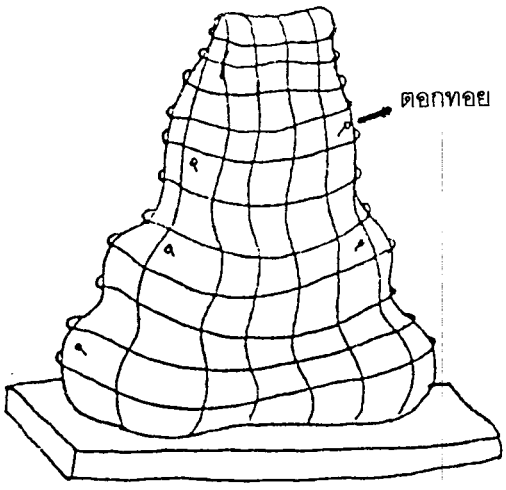

การปักจอก

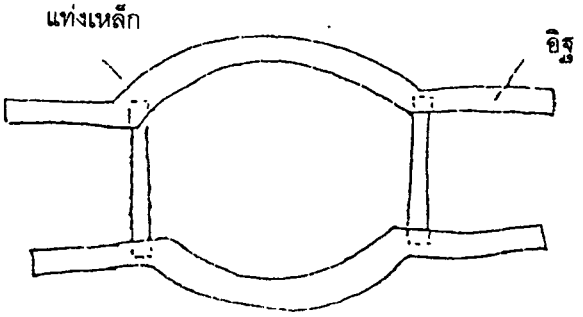

การก่ออิฐเพื่อเป็นฐานรององค์พระ

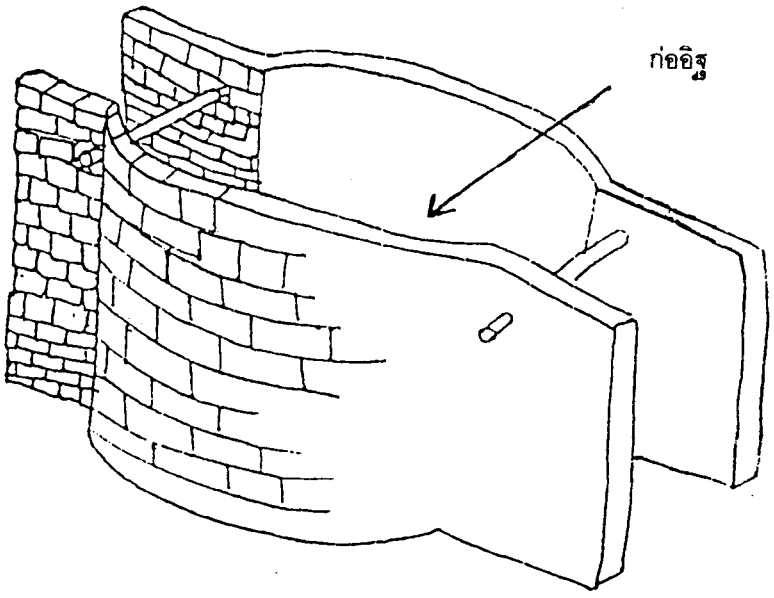

ขั้นที่ 6 การหล่อ

ในขั้นนี้โดยทั่วไปมักจะเรียกว่า การเททอง การเททองนั้นประกอบด้วยหลายขั้นตอน ต้องใช้กำลังคน และช่างเป็นจำนวนมาก เป็นขั้นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง พระพุทธรูปจะสำเร็จสมประสงค์ได้หรือไม่อยู่ในตอนนี้ การเททองประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้ ช่างจะเตรียมพิมพ์หุ่น โดยการเผาพิมพ์ให้ร้อน แม่พิมพ์คือองค์พระที่ปั้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว ต่อมาสุมไฟให้แม่พิมพ์ร้อนขึ้น ช่างจะเรียกว่า **สุมไฟ** โดยการก่อเตาอิฐสวมรอบองค์จนมิดองค์พระ ให้ห่างจากองค์พระพอสมควร โดยช่องทางพระเศียรลงดินเปิดทางเป็นรูเล็ก ๆ 2 รู ทางพระเศียรเพื่อให้เป็นทางสำหรับขี้ผึ้งที่ละลายไหลออก เนื่องจากถูกความร้อนรูทั้งสองนี้เรียกว่า **กระบวน** เมื่อขี้ผึ้งไหลออกแล้วก็เอาดินเหนียวผสมแกลบทำเป็นแผ่น ปิดเผาหุ่น ดินที่ทำเป็นแผ่นนี้เรียกว่า **กระบาน** ปิด เรียกว่า **ปิดบาน** ต่อจากนั้นก็เอาไฟสุมในเตาหุ่น เพื่อให้ขี้ผึ้งภายในองค์พระละลาย เรียกว่า **สำรอกขี้ผึ้ง** คือการเผาให้ขี้ผึ้งละลายออก ขั้นตอนนี้ช่างที่ทำหน้าที่สุมไฟหุ่นต้องมีความชำนาญและเชี่ยวชาญเป็นอย่างมาก ต้องดูเปลวไฟและสังเกตว่าขี้ผึ้งไหลออกมาหมดหรือยัง การสังเกตว่าขี้ผึ้งไหลออกมาหมดแล้วหรือยังสังเกตได้โดยดูว่าจะมีควันไฟขึ้นมาที่ปากจอกเป็นอันดับแรก ต่อมาที่รูกระบวนขี้ผึ้งจะหยดออกมา สังเกตได้โดยการดูสีของเทือกที่เคลือบไว้ไหลออกมา ต่อจากนั้นก็โหมไฟลงไปเพื่อจะไล่ขี้ผึ้งที่ซึมอยู่ออกมา ขณะที่โหมไฟใส่ฟืนให้เต็มเตาช่างต้องคอยสังเกตว่าหุ่นองค์พระภายในที่มีขี้ผึ้งติดอยู่ลุกเป็นเปลวไฟเหมือนจุดไต้แสงแลบออกมาทางปากจอก ช่างจะเรียกว่า **ลูกดาว** เมื่อลูกดาวหมดไป เรียกว่า **ดับดวง** แล้วช่างก็ใส่ไฟพิมพ์หุ่นองค์พระ โดยจะกำหนดระยะเวลาตั้งแต่ดับดวงไปแล้วลดไฟให้ร้อนน้อยลง เรียกว่า **บ่ม** จนกระทั่งพิมพ์สุก โดยสังเกตได้จากเปลวไฟและอิฐภายในเตา หรือที่หุ่นองค์พระและอิฐที่ปิดปากออกเมื่อไม่มีเขม่าขี้ผึ้ง ในขณะที่ช่างต้องเตรียมพิมพ์หุ่นอยู่พื้นที่ในการสุมพิมพ์ คือ ฟืนแสม ช่างทำทองก็จะเริ่มทำงานของตนโดยการก่อเตาทอง โดยการใช้อิฐก่อเป็นสี่เหลี่ยมตามขนาดของเบ้าเป็นอุปกรณ์ในการหล่อทอง เป็นภาชนะที่มีลักษณะคล้ายกระป๋องน้ำในสมัยโบราณเบ้าใช้ดินเหนียว โดยเอามานวดกับขี้เถ้าแกลบนวดจนดินเหนียวเข้ากันดีกับแกลบแล้วขึ้นเป็นรูปกระป๋องใส่น้ำ กระบานก็เป็นอุปกรณ์อีกอย่างหนึ่งในการเททอง กระบาน คือ ส่วนผสมที่ทำเป็นแผ่นแบนใช้สำหรับวางปิดบนเตาเผาทองและเผาหุ่นองค์พระ เมื่อช่างปั้นเป็นรูปเบ้าและแผ่นกระบานแล้วก็นำไปตากให้แห้ง ในปัจจุบันเลิกทำเบ้าและกระบานด้วยกรรมวิธีเช่นนี้แล้ว เนื่องจากใช้ได้เพียงครั้งเดียว ช่างหล่อทองได้ซื้อเบ้าที่ทำจากต่างประเทศ โดยเฉพาะที่ประเทศเยอรมันเบ้าจากเยอรมันจะมีลักษณะเหมือนกับเบ้าของไทยแต่คุณภาพการทนไฟใช้ได้ดีกว่า เบ้าอันหนึ่งใช้หลอมทองได้ถึง 20 - 30 ครั้ง เบ้าที่ใช้ในปัจจุบันจะมีขนาดรับน้ำหนักทองได้ 70 กิโลกรัม มีความสูงประมาณ 50 - 60 เซนติเมตร กว้างประมาณ 8 นิ้ว

การหลอมทองเมื่อช่างก่อเตาอิฐก็จุดไฟเตา ก็เอาทองแท่งใส่เบ้าทำการเททอง การสูบทองในสมัยโบราณใช้คนเป็นผู้สูบ การสูบ คือ การปั๊มลมเข้าเตาหลอมทองในปัจจุบันใช้เครื่องสูบลมไฟฟ้าแทน ขั้นตอนของการหลอมทองนี้นับว่าสำคัญอย่างยิ่ง เพราะต้องอาศัยช่างที่ชำนาญในการสังเกตดูว่าทอง

ร้อนได้ที่แล้วหรือยัง การหลอมทองต้องค่อย ๆ ใส่ทองไปโดยเอาส่วนที่ลงไปครั้งหลัง เผาให้ร้อนพอควร แล้วจึงเทใส่ลงไปผสมกับน้ำทองที่ละลายแล้ว แต่ถ้าใส่ของเย็นลงไปในเบ้าทองจะทำให้ระเบิดเกิดอันตรายได้

การคำนวณทองในการหล่อ คำนวณจากขี้ผึ้งโดยมีอัตราส่วน คือ 1 ต่อ 10 ขี้ผึ้ง 1 กิโลกรัม ทองเหลืองหนัก 10 กิโลกรัม ถ้าเป็นพระองค์ใหญ่ขี้ผึ้งหนัก 100 กิโลกรัม ทองเหลืองหนัก 1,000 กิโลกรัม ในการคำนวณทองนั้นต้องคำนวณทองเพิ่มเข้าไปประมาณ 10 เปอร์เซนต์ เป็นอย่างน้อย เป็นการคำนวณเผื่อเพื่อนำไปเพิ่มในส่วนที่รั่ว ที่แตก

ต่อมาคือการทำนั่ง สำหรับการหล่อพระขนาดใหญ่ตั้งแต่หน้าตักประมาณ 1 ศอกขึ้นไปต้องมีนั่งร้านสำหรับเททอง ถ้าเป็นพระขนาดใหญ่หรือสูงมาก ๆ การทำนั่งร้านต้องทำให้เรียบร้อยสะดวกปลอดภัย มีทางขึ้นลงหลายทาง เพื่อตัดปัญหาในการทำนั่งร้านสูง ๆ ช่างจึงใช้วิธีหล่อเป็นสองท่อน คือ ท่อนบนตั้งแต่พระอุระขึ้นไปจนถึงพระเศียร ท่อนล่างก็ลงมาจนถึงพระเพลาและฐาน การตัดเป็น 2 ท่อนนั้นเป็นอีกกรรมวิธีหนึ่งของช่าง แต่ในปัจจุบันนี้กรรมวิธีนี้ยุ่งยากมากช่างจึงเปลี่ยนมาเป็นการขุดหลุมให้องค์พระอยู่ในหลุม ทำให้ไม่ต้องทำนั่งร้านสูงมาก เมื่อทุกอย่างพร้อมกันดีแล้วคือน้ำทองดี พิมพ์ดีพร้อมก็จะเริ่มทำการเททองที่เดียว ในการเริ่มเททองต้องเขี่ยไฟออกจากเตาพิมพ์ให้มากเท่าที่จะเอาออกมาได้ แล้วรื้ออิฐที่ก่อไว้นั้นออกให้หมดใช้น้ำราดเป็นการลดความร้อนในระยะนี้ต้องระวังอย่างยิ่งที่จะไม่ให้น้ำถูกพิมพ์พระเพราะจะทำให้แตกร้าวได้ เมื่อจัดสถานที่สำหรับเททองเรียบร้อยก็จัดพรมน้ำ ฉลาบ คือ ใช้น้ำโคลนค่อนข้างเหลวพรมที่หุ่นพระนั้น เพื่อให้เหล็กที่เข้าบ่ลอกอยู่ และเหล็กที่ปักมัดพิมพ์อยู่เย็นตัวแข็งลงบ้าง เพื่อที่จะได้ต้านทานน้ำหนักของทองที่จะเทลงไปเมื่อพรมน้ำฉลาบเสร็จก็ใช้ดินยา (เป็นดินเหนียวผสมทรายพิเศษเหนียวกว่าดินหุ่น) อุดยาส่วนที่เป็นรอยแตกร้าวให้ทั่วแล้วก็เริ่มปิดเตาเททอง ทำการถอนออกจากเตา ผู้ถอนต้องมีความรู้และกำลังแข็งแรง เมื่อถอนแล้วจัดการตักหน้า หมายถึงปาดถ่านออกให้หมดเหลือแต่น้ำทอง แล้วช่างเททองจะยกเบ้าทองนั้น โดยปรกติช่างเททองจะเอาผ้าชุบน้ำพันรอบมือและแขนเพื่อบรรเทาความร้อน การยกเบ้าทองออกจากเตาใช้คีมยกเรียกว่า **คีมถอน** คีมที่ยกไปเทนั้นเรียกว่า **คีมเท** การเททองนั้นจะต้องเทให้ติดต่อกัน เพราะถ้าขาดตอนจะทำให้ทองที่เทลงไปแล้วฝ่าทองที่เทต่อมาจะไม่ติดเป็นเนื้อเดียวกัน พระขนาด 1 ศอกใช้เวลาเททองประมาณ 5 นาที ถ้าขนาดใหญ่ขึ้นอย่างช้าไม่เกิน 15 นาที เพราะจะทำให้แม่พิมพ์เย็นทองในเบ้าก็จะเย็นลงไปด้วย เพราะฉะนั้นการเททองจึงต้องใช้ความรวดเร็วและความชำนาญของช่างเป็นอย่างมาก ถ้าคนเทคนต่อมายังขึ้นมาไม่ทัน ช่างก็จะสั่งให้เทโรย คือ เทช้า ๆ เพื่อคอยคนเทคนต่อมาแล้วจึงเทโหมคือเทเร็ว

ขั้นการเททองหล่อพระนี้ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนดังนี้

> *"การก่อเตาใช้อิฐมาเรียงกันให้รอบเหล็กที่ปักไว้เป็นกำแพง ไม่ใช้ปูน อิฐวางทับไว้เฉย ๆ อาจใช้ดินเหนียวกับทรายผสมกัน วางอิฐให้เสมอกันใช้ดินเหนียวกับทรายผสมให้เละคล้ายโคลนเรียกสอ ก่ออิฐให้เป็นกำแพงจนถึงแท่นที่เราก่อไว้ เหล็กพาด*

ก่อรอบองค์ กั้นไม่ให้ไฟออกไป ให้เลยปากจอก ๆ ต้องมีฝาปิด อิฐหลังคาวัดมาปิดปากจอก ถ้าไม่มีก็ใช้อิฐปิดฝาปากจอก ก่อให้ยาวกว่าปิดจอกสักครึ่งหนึ่ง แล้วใช้เหล็กแป๊บพาดกับเตาตามขวางหรือยาว ปัจจุบันใช้แผ่นเหล็กเพื่อให้เปลวไฟวิ่งหาข้างบน สมัยก่อนนั้นมีเรียกว่า กระบาน ผมเข้าใจว่าคงแผลงมาจากกระบัง กระบาน คือ ดินเหนียวผสมกับแกลบสุกแกลบเผา แกลบดำ ๆ ย่างจนละเอียด แล้วมีแบบหนาประมาณนิ้วหนึ่งยาวสัก ๖๐ ซม. กว้าง ๒๐ ซม. มาพาดกับเหล็กพาดให้เต็ม ปิดรูจนหมด เดี๋ยวนี้กระบานไม่มีใครทำ หายแล้ว เขาใช้เหล็กกัน หรือสังกะสี ยุคปัจจุบันใช้ปลาสเตอร์แล้วสาดปูนแล้วหุ้มให้ความหนาเต็มมิดทอย แล้วเข้าเหล็ก แล้วป้ายด้วยปูนกับทรายให้เสมอเหล็ก แล้วเอามาขึ้นแทน แล้วดินเหนียวหุ้มให้มิดเหล็กกันปูนละลาย เผาพิมพ์ ทำราวรองสำหรับขี้ผึ้งที่ไหลออกมาจากกระบวน ราวต้องยาวออกมานอกเตา ตอนแรกใช้ไฟอ่อนก่อนเพื่อให้กระบานละลาย ไฟจะได้มีทางออก สังเกตว่าขี้ผึ้งหมดแล้ว สังเกตหนึ่ง จะมีควันสีขาวขึ้นที่ปากจอก สองดูที่รูกระบวนขี้ผึ้งจะหยดติ๋ง ๆ มาแล้วจะมีสีของเทือกที่เราเคลือบไว้จะออกมา ช่างที่ชำนาญจะดูรู้ว่ามีเทือกออกมา ต่อจากนั้นแล้วก็โหมไฟลงไปเพื่อจะไล่ขี้ผึ้งที่ซึมอยู่ไม่ถูกความร้อน พวกขี้ผึ้งเราไล่จนหมด เรียกว่าพิมพ์สุก วิธีสังเกตว่าพิมพ์สุกก็จะมีวิธี ปากจอกที่เราปิดไว้ ถ้าเราใส่ไฟนาน ๆ สักชั่วโมง สองชั่วโมง ให้เปลวไฟสุกจี้กระบานถึงข้างบนแล้วมันจะมีเปลวไฟ เรียกว่า ลูกดวง ใส่ไฟไปจนกระทั่งไฟดับ เรียกว่า ดับดวง ตอนนี้มันจะรุกแล้วต้องบ่ม เผาต่อไปจนกระทั่งขี้ผึ้งที่มันตกค้างอยู่ละลายหมด ถ้าเป็นดินไทยเราดูที่ช่องตรงตอกทอย มองดูว่าตอกทอยมันทะลุถึงกันแสดงว่าสุก ข้างล่างสุกข้างบนอาจจะไม่สุก ต้องเปิดปากจอกดู โดยหงายดูหากมีเขม่าขี้ผึ้ง มีเขม่าดำ ๆ ก็ยังไม่สุกต้องปิดเผาต่อ หงายดูสะอาดดีเกลี้ยงดีก็ใช้ได้ คือสุกแล้ว ในช่วงที่กำลังก่อเตาเผาพิมพ์เราก็หยอดทองไปเรื่อย เตาหลอมทองก็จะเป็นรูปเหลี่ยมตามขนาดของเบ้า เบ้าปัจจุบันนิยมใช้เบ้าที่มีรับน้ำหนัก ๗๐ ก.ก. ทอง ๗๐ ก.ก. มีความสูงประมาณ ๕๐ ซ.ม. - ๖๐ ซ.ม. กว้างราว ๆ ๘ นิ้วได้ เกือบ ๒๐ ซ.ม. จะใช้ ๒ หรือ ๔ ก็แล้วแต่ขนาดขององค์พระ ถ้าใหญ่ก็คำนวณตามน้ำหนักขององค์พระ การคำนวณน้ำหนักทอง คำนวณจากขี้ผึ้ง ขี้ผึ้งหนัก ๑๐ : ๑ ขี้ผึ้งหนัก ๑ ก.ก. เป็นทองเหลือง ๑๐ ก.ก. ถ้าเป็นพระใหญ่ขี้ผึ้ง ๑๐๐ ก.ก. ก็เป็นพระใหญ่ขี้ผึ้ง ๑๐๐ ก.ก. ทองเหลือง ๑๐๐๐ ก.ก. และต้องเพิ่มสัก ๑๐ % อย่างน้อย อาจเป็น ๒๐ % มีหลายวิธีที่จะคำนวณ หนึ่ง เขาจะชั่งขี้ผึ้งก่อนเข้าองค์พระ อันนี้จะใกล้เคียง แต่ต้องเผื่อรั่ว เผื่อแตก ถ้าไม่พอจะทำลำบากยากมาก ต้องเผื่ออย่างน้อย ๑๐ % เหลือไม่เป็นไร เบ้าหนึ่งเราก็ก่อตั้ง ๆ เรารู้ขนาดของเบ้า ก่อเบ้าให้เลยเบ้าไป ๑๐ ซ.ม. จะสูงกว่านี้ได้

ขณะเททองในพิธีจะมีเครื่องบูชา ราชวัตร ฉัตรธง 4 มุม จัดศาลเพียงตา ภายในศาลมีเครื่องสังเวยคือ หัวหมู บายศรี กล้วย มะพร้าวอ่อน ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว น้ำและบุหรี่ นายช่างเททองจะแต่งกายด้วยชุดขาวทุกคน ถือกันว่าเป็นผู้บริสุทธิ์แล้วนิมนต์พระมา 9 รูป สวดชัยมงคล เมื่อมีพิธีใหญ่คือ

พุทธาภิเษกหรือปลุกเสก ซึ่งโดยมากจะมีในเวลากลางคืนจะมีพระสงฆ์มาทำพิธี เครื่องปลุกเสกมีพวกพุทธาภิเษกเรียกว่า เทียนชัย เครื่องใช้ในพิธีมีแจกัน 2 คู่ ใช้ดอกบัวใส่แจกัน ๆ ละ 4 ดอก มีเชิงเทียน 4 ด้าน ใช้เทียนหนัก 1 บาท รวมเป็น 4 เล่ม กระถางธูป 4 กระถาง แต่ละกระถางใช้ธูปกำละ 9 ดอกมีเชิงชนวนจุดอีก 1 อัน เรียกว่าพิธีพุทธาภิเษก

การก่ออิฐรอบตัวหุ่น

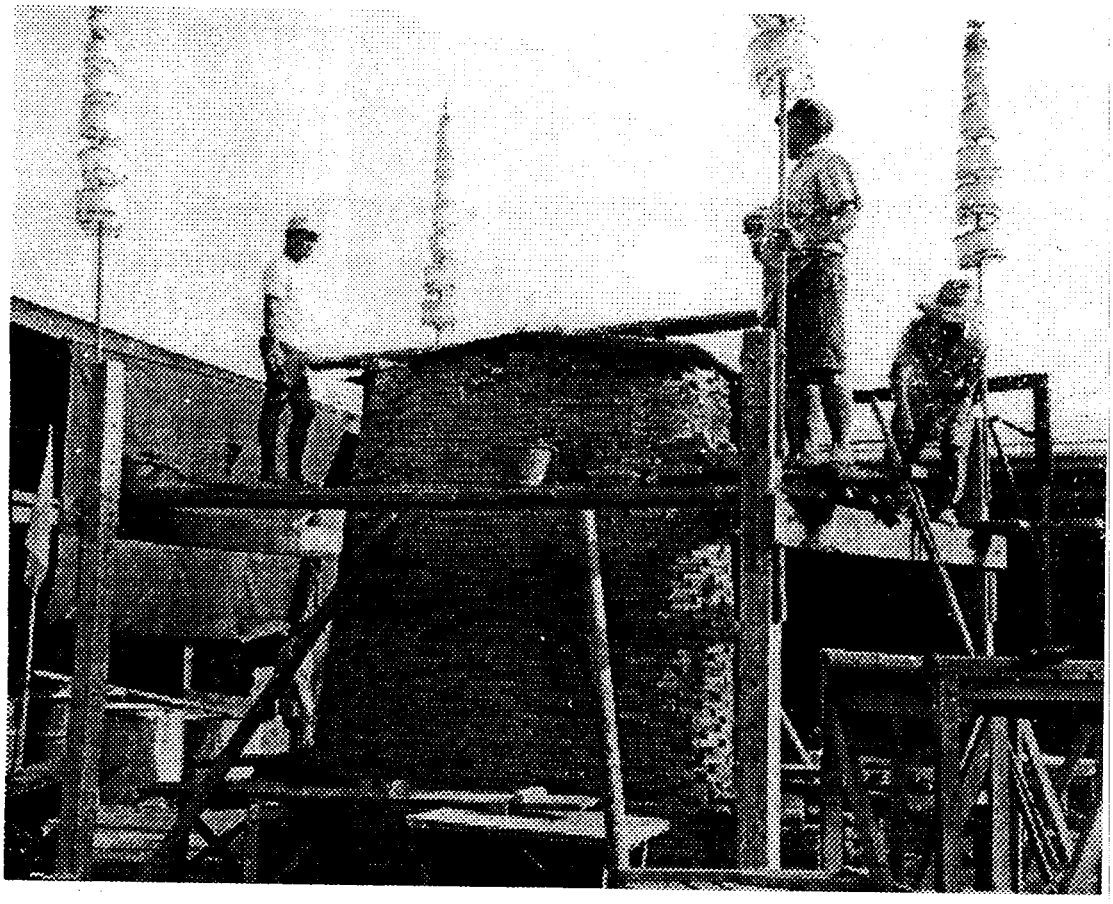

เตาหลอม

การหลอมทอง

เบ้าหลอมทอง และ การเททอง

พิธีเททอง

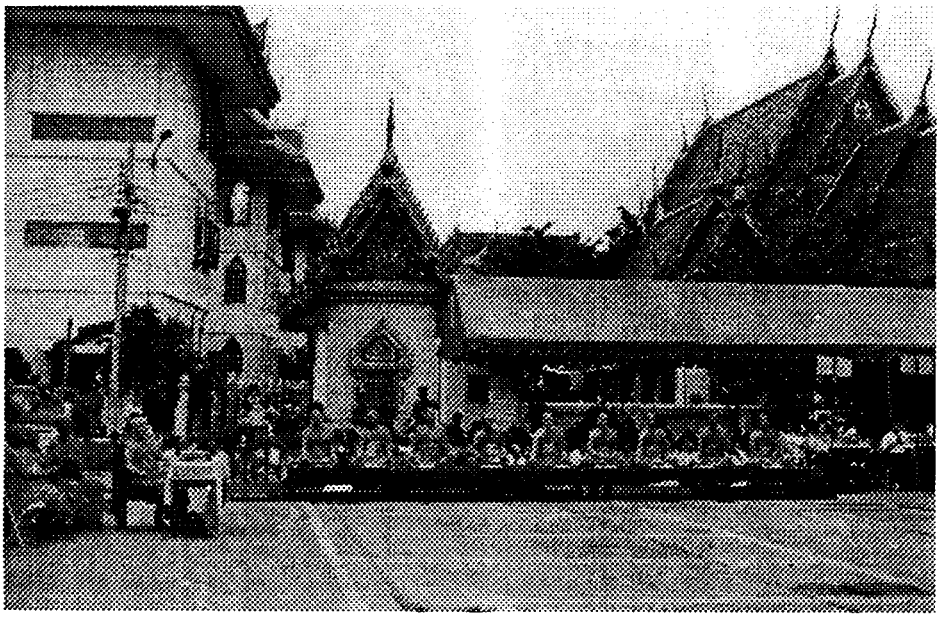

พิธีเททองพระสงฆ์สวดมนต์ขณะที่ช่างหล่อเททอง

เมื่อเททองเสร็จแล้ว

ขั้นที่ 7 การเชื่อมส่วนประกอบต่าง ๆ

หลังจากการเททองแล้ว ช่างจะทิ้งพิมพ์ให้เย็นโดยจะใช้เวลาประมาณ 3 วัน แล้วจึงทุบดินออกให้เหลือแต่ทอง ช่างที่ทำหน้าที่ตกแต่งจะทำการเคาะดินแต่งทำความสะอาดองค์พระโดยตะไบตะเข็บที่เป็นรอยครีบ และอุดรอยรั่วที่เป็นรูตัดตะปูที่เรียกว่าตอกทอยและอุดแผลต่าง ๆ จัดแต่งขัดจนเกลี้ยง ในสมัยโบราณนั้นใช้ตะไบขัดเป็นงานละเอียดมาก ขั้นแรกใช้ตะไบหยาบ ต่อมาจะใช้ตะไบละเอียดลงจนกระทั่งลงกระดาษทรายขนาดหยาบและกระดาษทรายขนาดละเอียด แล้วก็เชื่อมส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

ขั้นที่ 8 การตกแต่งรอยรั่วและตกแต่งสีผิวตามต้องการ

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้าย การตกแต่งสีตามความต้องการ ได้แก่ การขัดเงา รมดำ ลงรักปิดทอง การทำพระรมดำมี 2 วิธี คือการใช้น้ำยาไฮโปกับกรดดินประสิว นำมาต้มกับน้ำพออุ่น แล้วเอาพระจุ่มลงไปในถังที่ต้มนั้น เมื่อเห็นว่าดำดีแล้วก็นำมาขัดล้าง แต่งสีให้ดำเสมอกัน ถ้าหากบางแห่งสีแก่ไปก็ลบออกทำให้เป็นสีเดียวกัน แล้วเอาตะเกียงเตาพ่น (ตะเกียงน้ำมันก๊าด) เอาควันรมให้ดูเรียบเงาเสมอกัน หากสีไม่เข้ากันก็ใช้แปรงขัด ส่วนวิธีที่สองนั้น ใช้รมดำด้วยน้ำยาโปตัสเซียมซัลไฟด์ กับน้ำยาเฟอร์ริกคลอไรด์ โดยนำแต่ละชนิดมาใส่ภาชนะแยกต่างห่างกัน และใช้แปรงทาสีจุ่มโปตัสเซียมซัลไฟด์ทาที่องค์พระก่อน เมื่อเห็นว่าแห้งดีจึงนามาล้างให้สะอาด รอให้แห้งแล้วจึงใช้น้ำยาเฟอร์ริกคลอไรด์ทาที่องค์พระให้ทั่ว หากสีไม่เสมอกันก็ทาทับจนดูดำเท่ากันดูออกเงาสวยงาม พระแบบรมดำนี้ดูสวยเป็นที่นิยมไปอีกแบบหนึ่ง

การลงรักปิดทอง วิธีนี้จะทำภายหลังจากการตกแต่งองค์พระที่เททองแล้ว รักเป็นน้ำยางชนิดหนึ่งได้มาจากต้นรัก ซึ่งซื้อมาจากทางประเทศพม่าหรือทางเหนือแถวจังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะของรักเหมือนน้ำมันดิบแต่เหนียวกว่า คล้ายยางมะตอย นำมาผสมกับ สุม วิธีการทำสุม คือ เอาใบตองแห้งที่สะอาดมาเผาไฟ แล้วเอาขี้เถ้าของใบตองมาผสมกับน้ำรัก ลักษณะของน้ำรักและสุมผสมกันจะเหมือนแป้งข้น ๆ นำมาทาลงบนองค์พระเหมือนกับโป๊วรถยนต์เกลี่ยให้เรียบร้อยเท่ากันทั้งองค์แล้วทิ้งไว้ 4 -5 วัน เมื่อแห้งแล้วขัดด้วยกระดาษทรายผึ่งทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน ถ้ายิ่งนานยิ่งดี เมื่อแห้งจนเป็นที่พอใจแล้วนำน้ำรักมาใช้แปรงทาให้ทั่วทั้งองค์ทิ้งไว้ให้แห้งแล้วทำกระโจมครอบองค์พระเอาผ้าชุบน้ำชื้นคลุมไว้บนกระโจมเพื่อรักษาความชื้นให้เหมาะสม ทิ้งไว้หนึ่งคืน วันรุ่งขึ้นลองเอามือแตะรักที่องค์พระดูก่อนหากว่าไม่ติดมือก็แสดงว่าแห้งดีแล้ว สามารถจะนำแผ่นทองคำเปลวมาปิดได้เลย ช่างที่ปิดทองต้องเคยงานเป็นอย่างดี จะได้ไม่เปลืองทองวิธีปิดนั้นใช้ปิดเรียงกันแผ่นต่อแผ่น แต่ถ้ามีรอยด่าง ก็จะตกแต่งปิดทับจนดูสวยงาม

ขั้นตอนการหล่อพระ

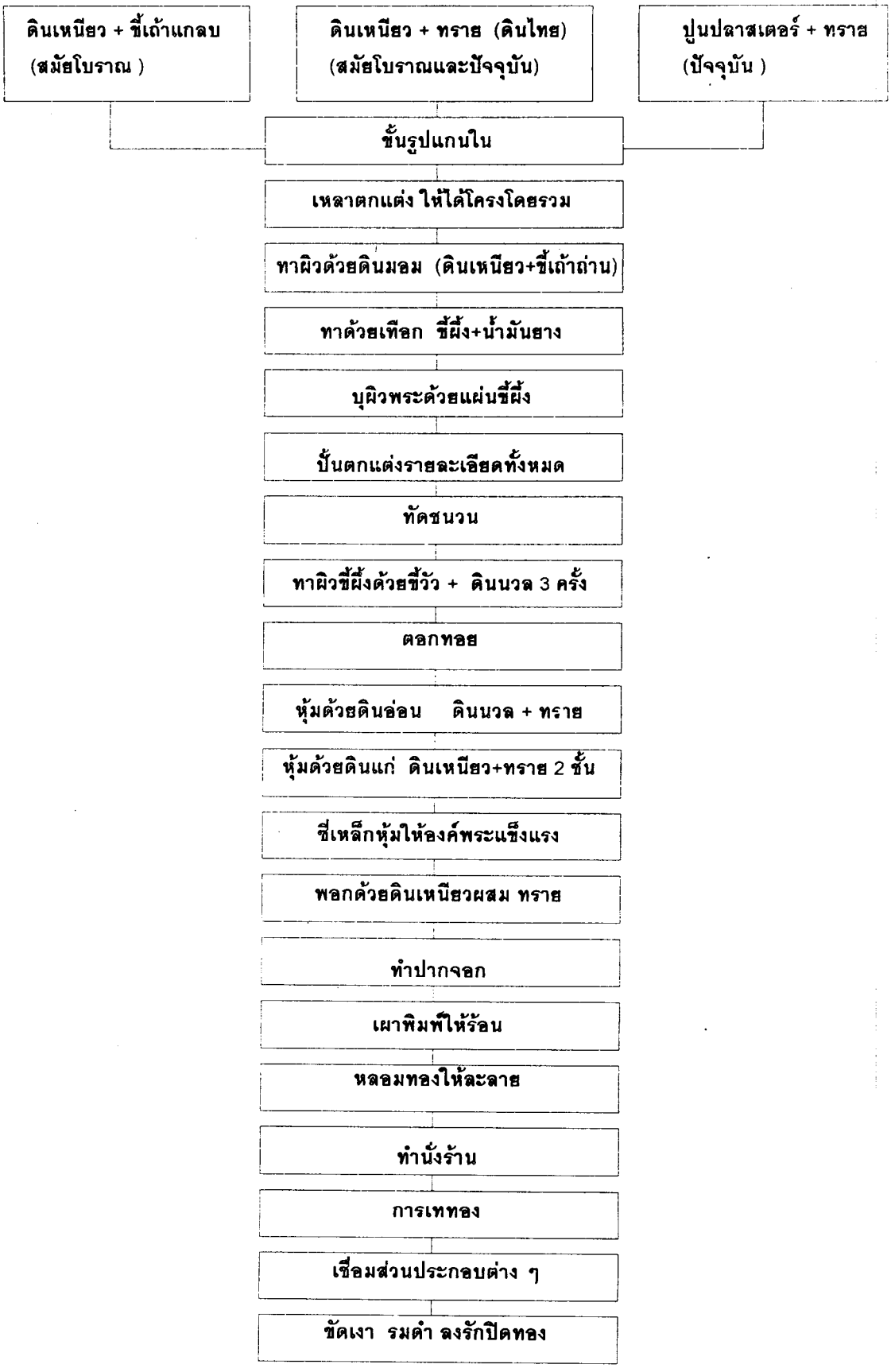

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นขั้นตอนของการหล่อพระของบ้านช่างหล่อซึ่งเป็นพระที่มีขนาดใหญ่ คือ มีขนาดความกว้างของหน้าตัก 20 นิ้ว ขึ้นไป ซึ่งจะทำการหล่อเพื่อเป็นพระประธานในโบสถ์และวิหาร

การหล่อพระของช่างบ้านช่างหล่อนั้น ช่างที่ทำการหล่อมิได้ทำคนเดียวจนครบกระบวนการ ขั้นตอนของการทำพระพุทธรูปตั้งแต่มีการแบ่งงานกันทำ โดยแบ่งงานออกได้เป็น 5 ประเภท คือ

1. งานช่างปั้น
2. งานช่างเข้าดิน
3. งานช่างเททอง
4. งานช่างขัดและช่างรักปิดทอง

วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้ในการหล่อพระในปัจจุบัน

ในปัจจุบันการหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ บางโรงได้มีการปรับเปลี่ยนวัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้ในการหล่อพระ เพื่อความเหมาะสมกับสภาพการณ์ กล่าวคือ

1. สมัยโบราณเคยใช้ดินเหนียวและทรายปั้นหุ่น ดินเหนียวและทรายเป็นวัสดุที่สำคัญที่สุดของการหล่อพระ ปัจจุบันใช้ปูนปลาสเตอร์แทน เพราะไม่ต้องเสียเวลา ถ้าใช้ปูนปลาสเตอร์ 1 วันก็แห้งแล้ว ถ้าเป็นองค์ใหญ่ 2 วันก็แห้ง การเข้าดินอ่อน ดินแก่ก็เช่นเดียวกัน ถ้าใช้ดินเหนียวและทรายต้องตากองค์พระให้แห้ง ต้องรออย่างน้อย 2-3 อาทิตย์ บางทีเป็นเดือน ถ้าต้องการให้ดินแห้งเร็วก็มีวิธีการช่วย คือใช้ลมช่วย จะใช้ไฟไม่ได้เพราะจะทำให้องค์พระแตก ประกอบกับในปัจจุบันดินหายากและมีราคาแพง พื้นที่บริเวณจังหวัดปทุมธานี จังหวัดนนทบุรี กลายเป็นเขตปริมณฑลของกรุงเทพฯ ที่มีคนเข้าไปอยู่อาศัยมากขึ้น ผู้ที่นำปูนปลาสเตอร์เข้าไปในงานหล่อพระของไทย คือ อาจารย์ศิลป์ พีระศรี

2. การเข้าขี้ผึ้งสมัยโบราณใช้ขี้ผึ้งแท้ผสมน้ำมันยางหรือชัน ปัจจุบันใช้พาราฟินผสมน้ำมันยางหรือชัน เนื่องจากขี้ผึ้งหายากและมีราคาแพง

3. การทำเบ้าหลอมทองสมัยโบราณใช้ดินเหนียวมานวดกับขี้แกลบโดยการเหยียบให้เข้ากันดี แล้วนำมาปั้นเป็นเบ้าแล้วตากให้แห้ง ปัจจุบันช่างไม่ได้ทำเองแล้วได้สั่งเข้าจากต่างประเทศมาใช้แทน เบ้าจากต่างประเทศมีลักษณะรูปร่างเหมือนกับเบ้าของไทยแต่คุณภาพดีกว่า กล่าวคือทนไฟ เบ้าหนึ่ง ๆ ใช้งานได้นาน 20 - 30 ครั้ง ส่วนเบ้าของช่างไทยที่ทำเองนั้นใช้ได้เพียงงานเดียวแล้วต้องทำใหม่ทำให้เปลืองค่าใช้จ่ายแต่ถ้าใช้เบ้าจากต่างประเทศแล้วจะทำให้ประหยัดค่าใช้จ่าย

4. การสูบทอง คือการปั๊มลมเข้าเตาหลอมทอง สมัยโบราณใช้คนสูบ ในปัจจุบันใช้เครื่องสูบลมไฟฟ้าแทน

5. เตาที่ใช้หลอมทองสมัยโบราณก่อตั้งใช้ฟืน แต่ปัจจุบันใช้แก๊สแทน

แต่ขั้นตอนในการหล่อพระของชาวบ้านช่างหล่อยังคงใช้ขั้นตอน และกรรมวิธีแบบดั้งเดิม

กรรมวิธีปั้นหล่อของกรมหัตถศิลป กรมศิลปากร

กองหัตถศิลป กรมศิลปากร ได้แสดงกรรมวิธีปั้นหล่อไว้ 6 ขั้นตอนดังนี้

1. การปั้นรูปด้วยดินเหนียว

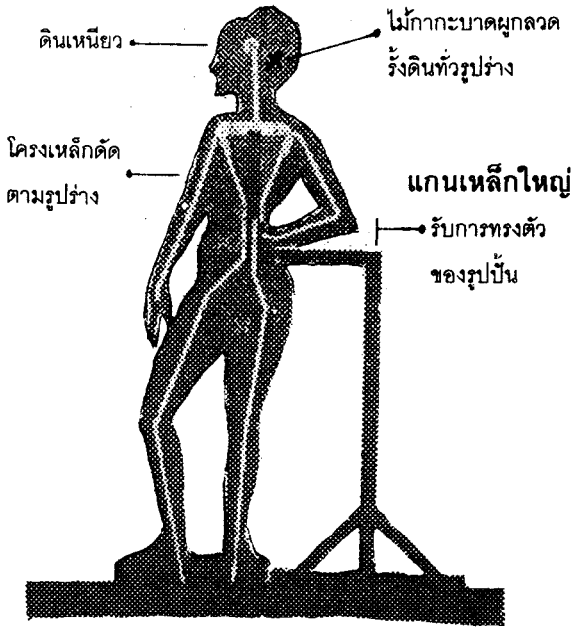

2. การหล่อเป็นรูปปูนปลาสเตอร์

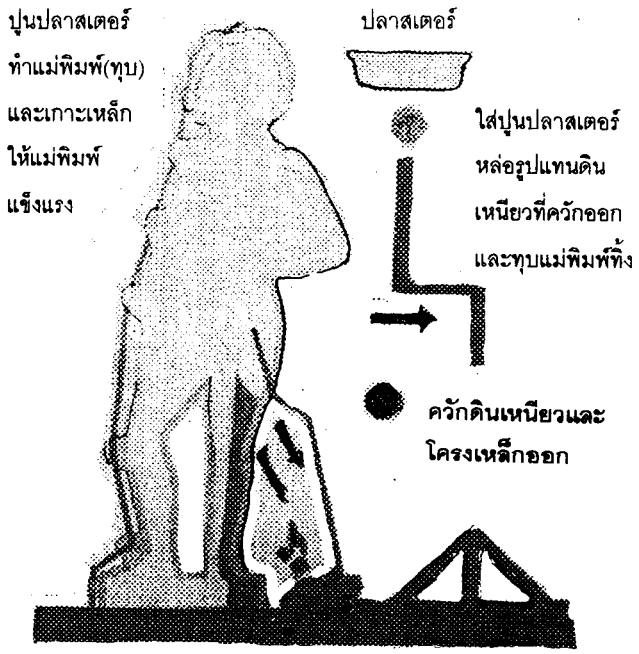

3. การทำแม่พิมพ์ขี้ผึ้ง

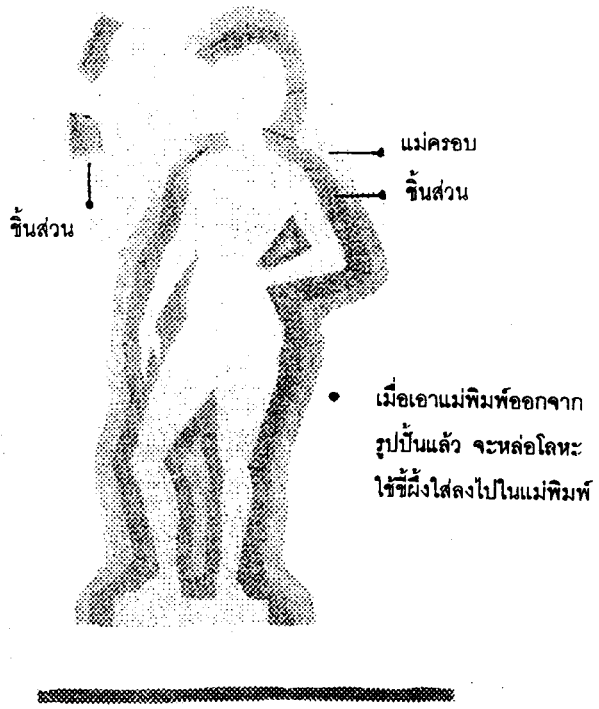

4. การหล่อรูปขี้ผึ้ง

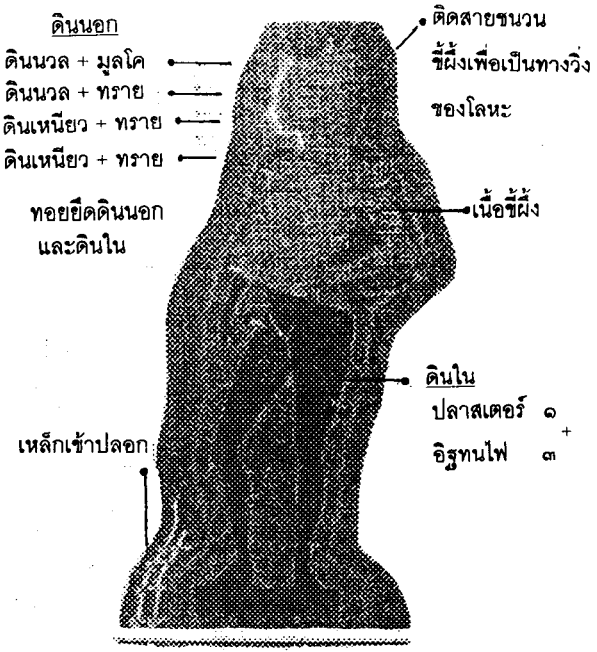

ดินนวล + มูลโค ดินนวล + ทราย ๑:๓

ดินเหนียว+ทราย ๑:๔ ดินเหนียว+ทราย ๑:๓

5. การสำรอกขี้ผึ้ง

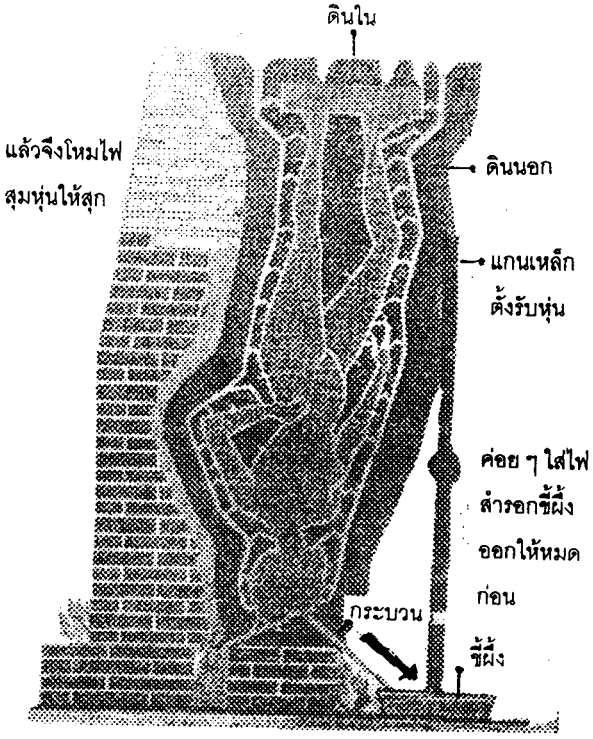

6. การเททอง

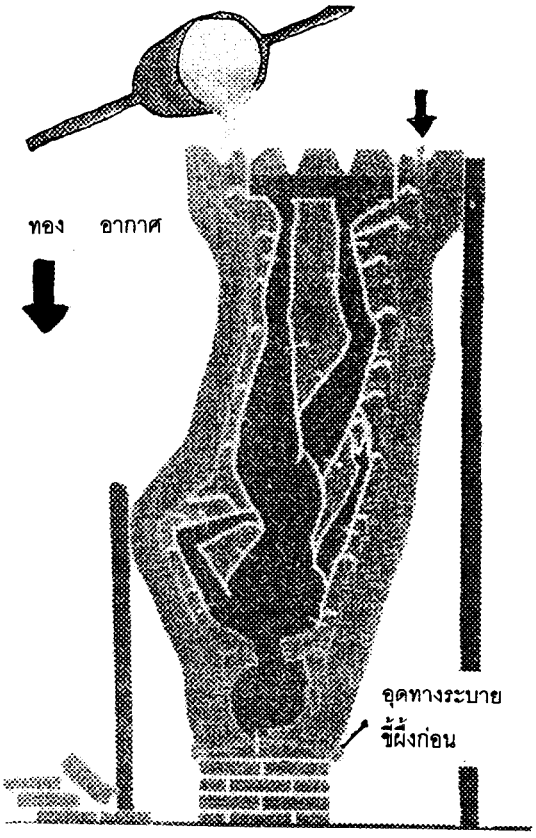

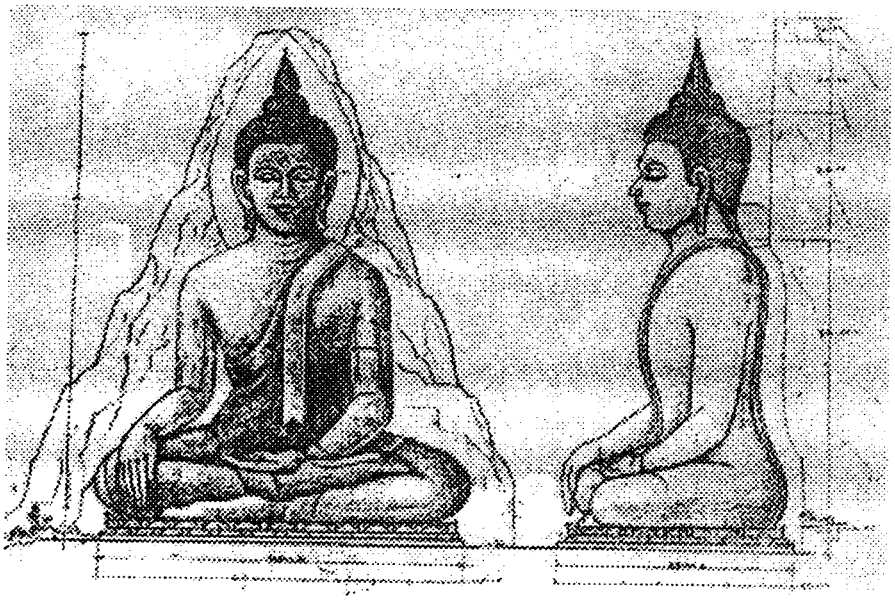

การปั้นหล่อพระ

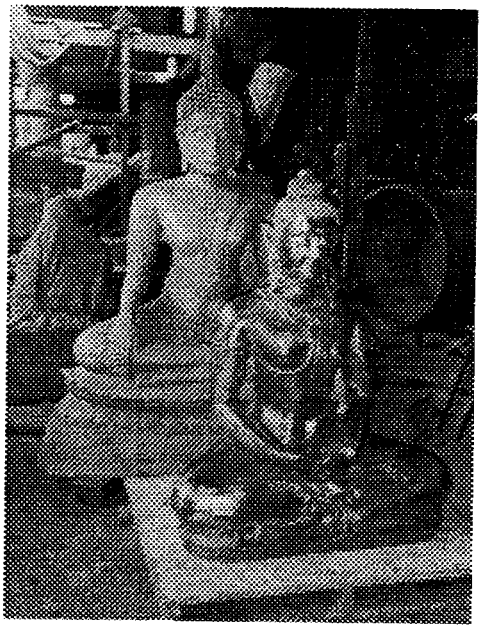

เชิงอรรถ

[1] ส่วนใหญ่นำมาจาก วัฒนะ จูฑะวิภาต "ศิลปะการหล่อพระที่บ้านช่างหล่อ" (วารสารความรู้คือประทีป (ฉบับเดือนตุลาคม - ธันวาคม 2536) หน้า 10 - 19, วดี กัณหทัต **หล่อพระ** (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การค้าคุรุสภา, กรุงเทพมหานคร, 2527) หน้า 7 - 44, โรงเรียนสตรีวัดระฆัง **สารคดีเวียงวังฝั่งธนฯ** (โรงพิมพ์ พี.เอ.ลีฟวิ่ง, กรุงเทพมหานคร, 2533). หน้า 173 - 187

[2] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.30 น.

[3] สัมภาษณ์ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อ 16 มกราคม 2537 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[4] สัมภาษณ์ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อ 16 มกราคม 2537 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[5] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.30 น.

[6] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.30 น.

[7] สัมสัมภาษณ์ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อ 16 มกราคม 2537 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[8] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.30 น.

[9] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.30 น.

บทที่ 5

ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

ชุมชนบ้านช่างหล่อในปัจจุบัน

ชุมชนบ้านช่างหล่อในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากเนื่องจากบริเวณที่ชุมชนตั้งอยู่ในอดีตนั้น ปัจจุบันที่ดินมีราคาแพงมากขึ้น ชุมชนกลายเป็นชุมชนเมืองมีผู้คนเพิ่มขึ้นอย่างมาก ประกอบการหล่อพระนั้นต้องอาศัยพื้นที่ที่กว้างแต่ไม่สามารถขยายได้เพราะราคาที่ดินแพง และประการสำคัญ คือ การหล่อพระนั้นมีควัน มีกลิ่น มีละออง และมีเสียงดัง มีควัน เนื่องจากการหลอมทอง เมื่อเททอง ในขณะที่เททองก็จะมีกลิ่นเหม็นของขี้ผึ้ง ซึ่งเกิดจากการเผาไหม้ละลายขี้ผึ้ง และมีฝุ่นละอองจากการเททอง ส่วนเสียงดังเกิดจากตกแต่งทองเหลืองจึงทำให้เกิดมลภาวะเป็นพิษ กระทรวงอุตสาหกรรมจึงได้มีการผลักดันให้ไปตั้งโรงหล่อพระพุทธรูปในบริเวณเขตปริมณฑล ซึ่งได้แก่ เขตอำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี โดยกระทรวงอุตสาหกรรมพยายามจัดให้เป็นเขตของการหล่อพระ เพราะฉะนั้นในปัจจุบันที่ซอยบ้านช่างหล่อส่วนจึงเป็นเพียงสำนักงานติดต่อในการหล่อพระ หรือทำพระพุทธรูปขนาดเล็ก หรือเป็นที่ปั้นพระพุทธรูป แต่พอเวลาเททองหล่อพระและตกแต่งจะต้องไปทำที่อื่น โรงงานที่ยังคงมีอยู่ต่อไปจะต้องเคลื่อนย้ายออกไปเหลือเพียงสำนักงานติดต่อเท่านั้น

ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณจีระวัฒน์ อ้นเจริญ บุตรชายโรงหล่อไตรยสรณาคม ว่า[1]

> *"การตกแต่งทองเหลืองทำให้เกิดปัญหาในการทำงานเรื่องเวลา เรื่องเสียง และที่กลายเป็นปัญหาเพราะที่นี่กลายเป็นชุมชนตอนปี ๒๕๓๗ ต่อไปอีก ๔ ปีข้างหน้าก็จะทำที่นี่ไม่ได้แล้ว ตอนนี้อุตสาหกรรมผลักดันให้ออกไปข้างนอก คุณต้องทำเองผลักภาระให้เจ้าของโรงงาน ทางราชการไม่ช่วยเราเลยทางด้านวิชาการ ได้แต่บอกว่าการหล่อพระทำให้เกิดมลภาวะเป็นพิษ มลภาวะเป็นพิษของการหล่อพระตอนเททองเพราะเราต้องใช้ไม้มาเผาไฟแน่นอนต้องมีควันแล้วจะเหม็น กลิ่นเหม็นเกิดจากไม้ไหม้และขี้ผึ้งฝุ่นละอองนิดหน่อย เสียงเวลาขัดตกแต่งทองเหลือง แต่การ*

เททองก็จะไม่ได้ทำทุกวัน ช่างทำพิมพ์พระจะมีควันจะลำบากมาก ประมาณ ๘ ชั่วโมงแรก ต่อมาอีกจะไม่ค่อยเท่าไร ๘ ชั่วโมงแรกควันจะมากเพราะมีควันจากขี้ผึ้ง หลังจากขี้ผึ้งหมดแล้ว ๑๐ -๑๒ ชั่วโมง จะค่อยยังชั่วแต่ควันก็มีตลอด น้ำทองก็มีปัญหาตอนที่ใกล้ ๆ จะเท ทองเหลืองเวลาละลายเป็นน้ำได้ที่ เวลาจะเทจะมีควันสีขาวออกมาเต็มไปหมด ตามหลักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มีแน่นอน แต่เราไม่ได้ทำทุกวัน ขนาดช่างทองที่ทำเองเขาทำมาตั้งแต่อายุ ๑๐ ปี ปัจจุบัน ๕๐ ปี แล้วไม่มีผล เราคลุกคลีอยู่ตลอด ผมเองก็อยู่มาตลอดตั้งแต่เกิด จนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังไม่เห็นเป็นโรคอะไร ควันทองเหลืองจะเป็นสีขาวทำให้รำคาญอย่างเดียว"

ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ได้กล่าวว่า[2]

"ปัญหาของการหล่อพระตอนแรกต้องก่อเตา หลายเตามีควัน ใช้มอเตอร์เป่า การหลอมทองประมาณ ๘ ชั่วโมง ชาวบ้านแถวนี้เขาก็ไปร้องเรียนว่าทำให้เขาเดือดร้อน รำคาญ ตอนนี้แถวนี้กลายเป็นชุมชนใหญ่ ตึกรามบ้านช่องเพิ่มขึ้นมากมายหนาแน่นไปหมด ออกไปข้างนอกเวียนหัวไปหมด สมัยก่อนเป็นที่โล่งอยู่นอกเมือง ปัจจุบันกลายเป็นเมืองไปแล้ว"

ช่างแหลมสิงห์ ดิษฐ์พันธุ์ ก็ได้กล่าวในเรื่องนี้ว่า[3]

"อันนี้มันก็เป็นปัญหา คือที่ชุมชนบ้านช่างหล่อมีปัญหาเรื่องมลภาวะเป็นพิษอันนี้เราต้องเข้าใจ เพราะที่เราอยู่ในอดีตตอนนั้นมันเป็นชุมชนเล็ก ๆ ต่อมาชุมชนขยายมีผู้คนเข้ามาอยู่มากมาย เปรียบเสมือนเราทำอาหารอยู่ในบ้านของเรา แต่ควันจากการทำอาหารที่บ้านเราไปรบกวนคนอื่น ทำให้บ้านอื่นต้องได้รับควันสูดควันนั้นไปด้วย เราก็ทำให้เขาเดือดร้อน แม้ว่าควันนั้นจะอยู่ในบ้านเราก็ตาม แต่มันก็ปลิวไปรบกวนผู้อื่น การหล่อพระก็เช่นกันเราปฏิเสธไม่ได้ในเรื่องของควัน ของกลิ่น และเสียง มันเป็นธรรมชาติเพราะเรายังคงทำตามขั้นตอนที่บรรพบุรุษเราทำมา เรายังไม่ได้ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เทคโนโลยีสมัยใหม่ก็มีราคาแพงมาก และต้องใช้เวลาศึกษา การทำของเราตามแบบโบราณนั้นมีคุณค่า และลงทุนไม่สูง แต่ทำให้เกิดมลภาวะในชุมชนขึ้น สมัยก่อนไม่เป็นไรผู้คนมีน้อย แต่ปัจจุบันผู้คนมาก ผมเองก็ยังย้ายโรงงานมาตั้งที่ลาดหลุมแก้ว ตามนโยบายของทางราชการ"

ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ได้เล่าให้ฟังในเรื่องนี้ว่า[4]

"ตอนนี้ที่บ้านช่างหล่อผมได้แต่ปั๊ม ส่วนการหล่อนั้น ผมได้ย้ายออกไปนอกเมืองอย่างที่ผมเล่าให้ฟังแต่ตอนแรกแล้วว่าในอดีตชุมชนบ้านช่างหล่อตั้งแต่เข้าปากซอยมาเลยทุกบ้านเป็นช่างหล่อพระกันหมด บ้านก็จะมีบริเวณเป็นลานกว้าง วิ่งไปมา

หากันได้ แต่ในปัจจุบันกลายเป็นเมือง พื้นที่มีราคาแพง ผู้คนอยู่หนาแน่นมากขึ้น มีหอพัก บ้านเช่า ตึกแถวขึ้นมากมาย จึงทำให้เกิดปัญหากับการหล่อพระเพราะการหล่อพระต้องมีควัน มีฝุ่น มีกลิ่น มีเสียง อันดับแรกควันจากการหลอมทอง อันนี้ใช้เวลานานหน่อยเป็นวัน และเวลาหลอมก็หลอมหลายเตา เนื่องจากบ้านช่างหล่อเรามักจะหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เป็นพวกประธาน มีฝุ่นละอองและเสียงจากการขัดและแต่งพระพุทธรูป มีกลิ่นจากขี้ผึ้งที่ถูกทองเข้าแทนที่อันนี้เราก็เข้าใจ"

การเสื่อมสูญของหัตถกรรมการหล่อพระ

จากการที่สังคมได้เริ่มเปลี่ยนแปลง เข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม การนำเครื่องจักรมาใช้ในการผลิตเครื่องอุปโภคและบริโภคต่าง ๆ เป็นการลดต้นทุนการผลิต ทำให้สินค้าราคาถูก ประกอบกับการหล่อพระต้องใช้สถานที่ที่กว้าง และในการหล่อพระนั้นต้องขยับขยายพื้นที่และไปตั้งชุมชนใหม่ ทางราชการ คือ กระทรวงอุตสาหกรรมจึงได้พยายามจัดสรรที่ให้ โดยให้ช่างชุมชนบ้านช่างหล่อย้ายไปอยู่ที่จังหวัดปทุมธานี แต่การอพยพไปยังที่ดินที่ทางราชการจัดหาให้นั้นเป็นไปได้โดยลำบาก เพราะช่างส่วนมากไม่อยากจะย้ายไปยังที่อยู่ใหม่ เพราะต้องใช้ทุนสูง ดังนั้นชุมชนบ้านช่างหล่อก็ไม่สามารถหลีกพ้นจากกระแสของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังคำให้สัมภาษณ์ของช่างบุญเรือน[5]

"เทศบาลอยากให้หาที่ตั้งโรงงานใหม่ เพราะถ้าทำอยู่ที่นี่ทำให้มลภาวะบริเวณนี้เป็นพิษ แต่ไม่มีการเสนอว่าจะหาที่ใหม่ให้ ถ้าถูกบีบคั้นมาก ๆ จะดำเนินเลิกกิจการ แต่ไม่ย้ายจะเปลี่ยนแปลงการผลิตไปเป็นการหล่ออย่างอื่นไม่ทำเพราะขั้นตอนซับซ้อน"

คุณธีรภัทร อ้นเจริญ ได้กล่าวในเรื่องนี้ว่า[6]

"ปัจจุบันนี้มีนายหน้าวิ่งออกไปเสนอราคา จะดีหรือไม่ดีก็ไม่รู้ คือคุณภาพของงานแล้วนายหน้าก็ไปจ้างโรงงานหล่อพระอีกทีหนึ่ง ซึ่งโรงงานเหล่านั้นจะหล่อพระได้ทีละมาก ๆ และย่นระยะเวลาการหล่อ เพราะเขาใช้วัสดุอื่นแทนวัสดุดั้งเดิมอย่างที่เราใช้ งานของเราจึงมีราคาแพงกว่าของโรงงานที่ผลิตพระทีละมาก ๆ มันก็เทียบกันไม่ได้"

ช่างอ๊อดก็ได้ให้คำสัมภาษณ์ในเรื่องเดียวกันนี้ว่า[7]

"เดี๋ยวนี้ต้นทุนการหล่อพระมันสูงขึ้นมาก วัสดุต่าง ๆ ก็หายาก มีราคาแพง เราอยากทำงานที่มีคุณภาพรู้สึกเสียดายของเก่า โรงงานหล่อพระสมัยใหม่เกิดขึ้นมากเขาทำดีให้เยอะมาก ราคาของเขาก็ได้ถูก และมีการขายแบบเครดิต เขาไปวางขายแถวเสาชิงช้า ของเราผู้ว่าจ้างจะต้องมาหาเราเอง"

ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ได้กล่าวในเรื่องนี้ว่า[8]

> *"โรงงานหล่อพระสมัยใหม่มีมากขึ้น ของผม ๆ ทำแบบดั้งเดิม ก็พยายามจะอนุรักษ์ไว้ เพราะเป็นของปู่ย่า ตายาย"*

นอกจากนี้ยังมีปัญหาอีกปัญหาหนึ่ง ที่ทำให้งานหัตถกรรมชุมชนบ้านช่างหล่อของชุมชนบ้านช่างหล่อจะเลือนหายไปจากสังคมไทย คือ ปัญหาการสืบทอดวิชาช่าง โรงหล่อที่ยังดำเนินการอยู่นั้นส่วนมากลูกหลานจะดำเนินการต่อ แต่มิได้เป็นช่างอย่างบรรพบุรุษ เนื่องจากมิได้ลงมือทำเอง ได้จ้างช่างเป็นผู้ทำ ช่างที่ยังคงทำงานหล่อพระอยู่ก็ยังคงมีอยู่บ้าง ช่างเหล่านั้นพยายามที่จะสืบทอดวิชาช่างให้แก่เด็กรุ่นหลัง แต่เนื่องจากแนวคิด ความรู้สึก และวิธีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป สังคมในปัจจุบันเป็นความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าความเจริญทางด้านคุณธรรม ศีลธรรม ประกอบกับการหล่อเป็นงานที่ละเอียด มีขั้นตอนมาก ลงทุนสูง อย่างเช่น การปั้นหุ่น ต้องใช้ความละเอียดอ่อน มีพรสวรรค์ในด้านการช่างนอกเหนือจากความชำนาญ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า งานช่างหล่อพระนั้นเป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือ ความอดทน ความพยายาม และพรสวรรค์ ซึ่งในปัจจุบันจะหาได้ยากจากคนรุ่นใหม่ที่อยู่ท่ามกลางกระแสของสังคมอุตสาหกรรม ดังจะเห็นได้จากการได้สัมภาษณ์ของ ช่างสุพรรณ สมพงษ์[9]

> *"คิดอยู่ทุกวันในการจะสอนใคร อยากเรียนผมก็ยินดี แต่ไม่ค่อยมี เด็กสมัยนี้ไม่เหมือนสมัยก่อน ลูกหลานเขาก็เรียน เราอยากให้เขาเรียนสูง ๆ เด็กสมัยนี้ไม่เหมือนสมัยผม แต่ก่อนผมก็ยากจน เขาให้ทำอะไรก็ทำยินดี ตอนเรียนช่างปั้นก็ช่วยเขาทำ เขาไม่ได้ให้อะไรเลย แต่เราอยากได้ความรู้ เด็กสมัยนี้ให้ทำอะไรก็ต้องจ้าง ของง่ายอย่างร่อนทรายก็ยังต้องจ้างวันละ ๑๐๐ บาท เอาขี้ผึ้งวันละ ๒๐๐ บาท อะไรเป็นเงินเป็นทอง ใช้ที่อยากได้ความรู้เพื่อเป็นอาชีพเลี้ยงตัวเราเหมือนคนสมัยก่อนไม่มีแล้วเขาไปเป็นลูกจ้างโรงงานดีกว่า ได้พูดได้คุยมีเพื่อนฝูงมาก อย่างปั้นหุ่นเราก็ปั้นของเราคนเดียว ผมก็ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร อยากได้คนรุ่นใหม่มาช่วยปั้น งานช่างจะได้มีคนทำต่อ อย่างโรงหล่อที่ผมอยู่ก็มีผมคนเดียวที่ปั้นได้ เจ้าของที่มี คือ ไตรยสรณาคม ก็ไม่ได้ลงมือเอง เขาคอยดูแลโดยมีช่างทำ"*

ช่างอ๊อด ก็ได้กล่าวว่า[9]

> *"พูดจริง ๆ งานหล่อพระมีขั้นตอนมาก ใช้สถานที่กว้าง การลงทุนสูง การหล่อพระแต่ละองค์ก็ต้องใช้เวลา ใช้ฝีมือ เด็กรุ่นใหม่เขามีอะไรทำมากกว่า อย่างเช่น เขาไปเรียนหนังสือ แล้วออกไปทำงานกินเงินเดือนดีกว่า"*

ช่างกระสวย พึ่งปรีดา[10]

> *"อันนี้พูดยาก โดยเฉพาะปัจจุบัน การสืบทอดการหล่อพระ อย่างเช่น เห็นง่าย ๆ ต่อไปพวกเราก็ต้องย้ายไปทำที่อื่นแล้ว บ้านช่างหล่อก็จะเป็นเพียงชื่อ คนรุ่นใหม่เขาก็เรียนหนังสือกัน ใครมีลูกหลานก็อยากจะให้เรียนหนังสือ ลูกผมเรียนจบปริญญากันทุกคน บางคนจบปริญญาโทเขาก็ไปทำงานกัน มีคนเล็กจบบริหารจากมหาวิทาลัยหอการค้า เขาก็ช่วยผมด้านบริหาร เขารู้ทุกขั้นตอนของการหล่อพระ แต่มิได้ลงมือทำ เขาทำหน้าที่ช่วยผมบริหาร"*

ปัญหาและอุปสรรคของการสืบทอดการหล่อพระของชุมชนบ้านช่างหล่อ

ปัญหาและอุปสรรคของการสืบทอดการหล่อพระมีด้วยกันหลายประการ

1. ช่างที่ประกอบอาชีพหล่อพระแบบดั้งเดิมหันไปทำงานหล่อพระที่โรงงานใหญ่ ที่ใช้เครื่องทุ่นแรงแบบอุตสาหกรรม โรงงานใหญ่ ๆ เหล่านั้น จะใช้วิธีการและขั้นตอนการหล่อแบบสมัยใหม่ โรงหล่อที่หล่อพระแบบดั้งเดิมไม่สามารถสู้ได้ในด้านปริมาณการผลิต การลงทุนเพราะโรงหล่อแบบดั้งเดิมต้นทุนการผลิตสูง คำนึงด้านคุณภาพ เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วช่างหล่อพระจึงไปทำงานที่โรงงานใหญ่เพิ่มมากขึ้น เพราะมีรายได้ดี เหนื่อยแรงน้อยกว่า เพราะมีเครื่องทุ่นแรง งานไม่จุกจิกเหมือนงานที่หล่อจากโรงหล่อที่ใช้วิธีการแบบดั้งเดิม และที่สำคัญ คือ ค่าแรงของช่างนั้นก็เป็นโรงหล่อแบบดั้งเดิมเกณฑ์ค่าแรงจะพิจารณาจากผลงาน ช่างเป็นโรงหล่อแบบอุตสาหกรรมจะพิจารณาจากเวลาในการทำงาน จึงทำให้ช่างหล่อพระของบ้านช่างหล่อเปลี่ยนไปหล่อพระที่โรงงานหล่อพระแบบอุตสาหกรรม ดังคำสัมภาษณ์ของผู้ดำเนินการหล่อพระแบบดั้งเดิม แห่งสำนักไตรยสรณาคม ว่า[11]

> *"เหตุที่ทำให้ช่างหันไปทำอาชีพอื่นคือสวัสดิการ ไปทำงานโรงงานใหญ่จะดีกว่าจะมีสวัสดิการที่ดีกว่าที่ของเรา เพราะของเราเป็นเพียงห้างหุ้นส่วนเล็ก ๆ ทำงานโรงงานใหญ่เขามีสวัสดิการที่ดีกว่า เขาได้เงินมาก ส่วนของเรางานจุกจิกทำมาไม่เรียบร้อย ผมก็ให้ไปทำใหม่ ค่าแรงของเราดูได้จากผลงานเป็นเกณฑ์ในการให้ค่าตอบแทนเขาเป็นชิ้น ๆ ไป ปัจจุบันที่นี่มีช่าง ๑๕ - ๑๖ คน*

และช่างบุญเรือน กล่าวว่า[12]

> *"การหล่อพระแบบดั้งเดิมของบ้านช่างหล่อนั้นตอนนี้คนเริ่มทำลดลงเพราะมีโรงงานใหญ่เกิดขึ้นเขาทำทีเยอะ เขาไปขายแถวเสาชิงช้า แต่ของเราผู้ว่าจ้างมาติดต่อเอง เรารับงานทีองค์หนึ่งก็หลายเดือน รายได้ของเราเฉลี่ยแล้วสู้โรงงานใหญ่เขาไม่ได้ ช่างส่วนมากเขาก็เลยหันไปทำโรงงานที่อยู่กันนี้ก็คนเก่าคนแก่"*

2. กำลังการผลิต การหล่อพระแบบดั้งเดิมของบ้านช่างหล่อต้องใช้เวลาในการทำงานนาน ในขณะที่งานหล่อพระจากโรงงานสามารถหล่อพระได้ทีละมาก ๆ และไม่ต้องใช้เวลานาน การหล่อพระของช่างฝีมือดังของบ้านช่างหล่อองค์หนึ่งไม่ต่ำกว่า 1 เดือน ในขณะที่โรงงานจะใช้เวลาไม่เกิน 1 อาทิตย์ จึงมีผลต่อการตลาด กล่าวคือ พระประธานขนาดเท่ากัน ถ้าทำจากบ้านช่างหล่อจะทำได้เพียง 1 องค์ แต่ถ้าทำจากโรงงานและซื้อจากเสาชิงช้าจะได้ถึง 3 องค์

3. วัสดุที่ใช้ วัสดุของช่างชุมชนบ้านช่างหล่อนั้นจะใช้วัสดุแบบเดิม คือ ดินเหนียวใช้ทองที่มีเปอร์เซ็นต์สูง การหล่อฟื้นมีราคาสูงขึ้น ทำให้มีพระที่หล่อที่บ้านช่างหล่อมีต้นทุนการผลิตสูงเมื่อเทียบกับพระที่ขายแถวเสาชิงช้า และพระที่ทำจากโรงงาน

4.การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ ปัจจุบันบ้านช่างหล่อมีปัญหาเรื่องนี้อย่างมาก เพราะการหล่อพระทำให้เกิดมลภาวะเป็นพิษ จึงต้องมีการเคลื่อนย้ายชุมชนออกไปยังที่ใหม่ ซึ่งอยู่ห่างไกลจากที่เดิมมาก ทำให้ผลกระทบต่อการผลิตงาน เพราะช่างส่วนใหญ่ไม่อยากย้าย ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น เพราะในช่วงขั้นตอนการหล่อจะต้องย้ายองค์พระไปหล่อที่อยู่ห่างจากชุมชน

5. ปัญหาความขัดแย้งและความไม่เข้าใจกันระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่าเนื่องจากการไหลบ่าของวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้แนวคิด ความรู้สึก และวิธีการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไป เริ่มแนวคิดใหม่ว่า ทุกคนมีสิทธิเสมอภาคเท่ากัน เพราะฉะนั้นเมื่อเขาต้องการประกอบอาชีพอะไร เขาควรจะเป็นผู้เลือกและตัดสินใจเอง มิใช่จะต้องทำตามผู้ใหญ่ต้องการเสมอไป

การอนุรักษ์และสืบทอดการหล่อพระ

1. รัฐบาลต้องช่วยเหลือและสนับสนุนในเรื่องการลงทุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการจัดหาหรือจัดสรรที่ดินใหม่ให้แก่ช่างชุมชนบ้านหล่อ โดยการหาแหล่งเงินกู้ให้ช่างยืมในอัตราดอกเบี้ยต่ำ เพื่อช่างจะได้นำมาดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของทางราชการ

2. รัฐบาลควรสนับสนุนในด้านการป้องกันมลภาวะเป็นพิษ ให้ความรู้ และนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในด้านนี้

3. รัฐบาลควรสนับสนุนด้านวัตถุดิบในการผลิต เพื่อลดต้นทุนการผลิต

4. รัฐบาลควรสนับสนุนการค้นคว้าวิจัย รวบรวม เผยแพร่การรณรงค์เกี่ยวกับการหล่อพระไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ

5. ส่งเสริมและสร้างความภาคภูมิใจให้กับช่างหล่อพระ เพื่อให้เขาเหล่านั้นตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของตนเอง ในการสืบทอดงานหัตถกรรมของกลุ่มชนของตนที่บรรพบุรุษได้ให้ไว้ไปยังอนุชนรุ่นหลัง

6. รณรงค์ให้อนุชนรุ่นหลังเห็นถึงคุณค่า ความสำคัญ และความจำเป็นที่จะต้องอนุรักษ์และสืบทอดหัตถกรรมการหล่อพระของบรรพบุรุษของตนไว้ ทำให้เกิดความตระหนักว่างานหล่อพระนั้นเป็นงานที่สามารถเลี้ยงชีพได้ ประกอบเป็นสัมมาอาชีพที่มีรายได้ดีอาชีพหนึ่งที่ไม่แพ้อาชีพอื่น โดยหน่วยราชการเข้าช่วยเหลือสนับสนุนในเรื่องทุน เป็นต้น

เชิงอรรถ

[1] สัมภาษณ์คุณจีระวัฒน์ อ้นเจริญ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2537 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[2] สัมภาษณ์ช่างสุพรรณ สมพงษ์ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2537 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[3] สัมภาษณ์ช่างแหลมสิงห์ ดิษฐ์พันธุ์ ณ โรงหล่อแหลมสิงห์ อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2538 เวลา 10.00 - 12.00 น.

[4] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงชุมชนบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.00 น.

[5] สัมภาษณ์ช่างบุญเรือน ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2539 เวลา 9.00 - 11.00 น.

[6] สัมภาษณ์คุณธีรภัทร อ้นเจริญ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2537 เวลา 13.00 - 16.00 น.

[7] สัมภาษณ์ช่างอ๊อด ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2537 เวลา 13.00 - 14.00 น.

[8] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงชุมชนบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.00 น.

[9] สัมภาษณ์ช่างอ๊อด ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2537 เวลา 13.00 - 14.00 น.

[10] สัมภาษณ์ช่างกระสวย พึ่งปรีดา ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงชุมชนบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2537 เวลา 14.00 - 17.00 น.

[11] สัมภาษณ์คุณจีระวัฒน์ อ้นเจริญ ณ สำนักงานไตรยสรณาคม ซอยวัดวิเศษการ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2537 9.00 - 11.00 น.

[12] สัมภาษณ์ช่างบุญเรือน ณ ชุมชนบ้านช่างหล่อ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2539 เวลา 9.00 - 11.00 น.

บรรณานุกรม

ชอบ อนุจารีมหาเถร. **ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ**. 2536. (หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระพิมลเมฆ วันที่ 29 กรกฎาคม 2536.)

เซเดส์, ยอช . **ตำนานพระพิมพ์** . 2510. (หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจขุนสันธานธนานุรักษ์ 20 กรกฎาคม 2510.)

น. ณ ปากน้ำ. **พุทธประติมากรรมในประเทศไทย** . กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2533.

โรงเรียนสตรีวัดระฆัง. **สารคดีเวียงวังฝั่งธนฯ** . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บี. เอ. ลีฟวิ่ง, 2533.

วดี กัณหทัต. **หล่อพระ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527.

วัฒนะ จูฑะวิภาต "ศิลปะการหล่อพระที่บ้านช่างหล่อ." **วารสารความรู้คือประทีป** (ตุลาคม - ธันวาคม 2536.)

วิทยาลัยธนบุรี. **ธนบุรีถิ่นของเรา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2521.

สมพร อยู่โพธิ์ . **พระพุทธรูปปางต่าง ๆ**. 2519. (หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจนายทรัพย์ เพ็งเจริญ 12 ธันวาคม 2519.)

สุรเชษฐ์ สมิตินันทน์ . "พุทธศิลป์ในประเทศไทย." **วารสารรามคำแหง** 1, 1(2516).

สำนักนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ. **ชีวิตไทย**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2525.

หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนายฟุ้ง อ้นเจริญ วันที่ 22 ธันวาคม 2522.

สัมภาษณ์

กระสวย พึ่งปรีดา. สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2537.

จีระวัฒน์ อ้นเจริญ. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2537.

ธีรภัทร อ้นเจริญ. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2537.

บุญเรือน. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2539.

สุพรรณ สมพงษ์ .สัมภาษณ์, 16 มกราคม 2537

แหลมสิงห์ ดิษฐ์พันธุ์ . สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2538.

อ๊อด. สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2537.